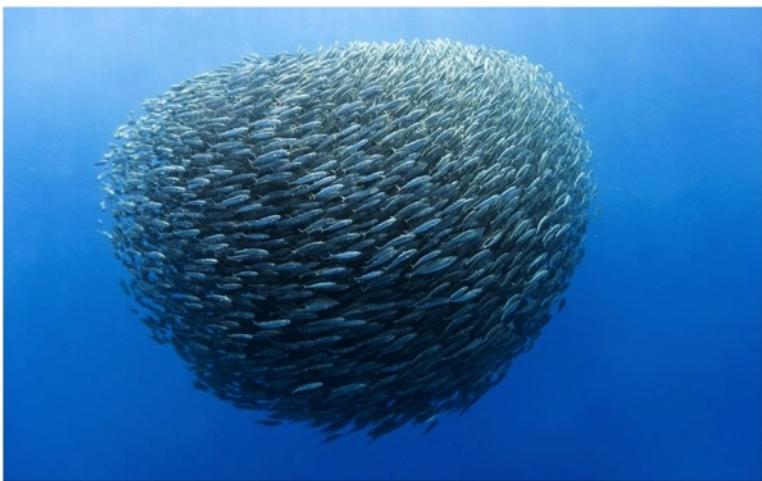
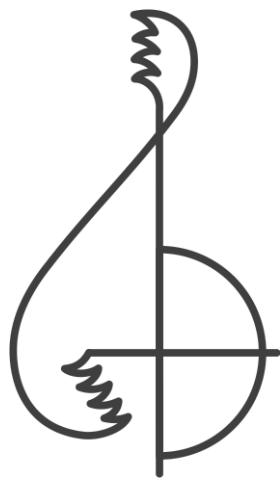

12+

7
2014

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издаётся с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2014

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМАЕЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЬАТАХ Хъазыбег

Журналы ахсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТАХ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТАХ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
Ходы Камал

Дзæуджыхъæу, 2014

НОМЫРЫ ИС:**ЦӘРУКЪАТЫ ВАЛОДЯ: 85 АЗЫ**

<i>ЦӘРУКЪАТЫ Алыксандр, ЦӘРУКЪАТЫ Валодя. Уидәгты хъәрзын.</i> Уацау	6
--	---

<i>КЪАДЗАТЫ Станислав. Рәестдзинады фатыл.</i> Әмдзәвгәтә	28
---	----

<i>ХУЫГАТЫ Сергей.</i> Зын кары зарәг. Уацау. Кәрон	34
---	----

<i>ГОДЖЫЦАТЫ Нелли. Фарны арт.</i> Әмдзәвгәтә	73
---	----

<i>АБОЙТЫ Зарә. Нәртон симд.</i> Әмдзәвгә	77
---	----

<i>ТЫЛАТТАТЫ Бексолтан. Ног уарзт.</i> Новеллә	78
--	----

<i>ДЫГЬУҮЗТЫ Тенгиз. Удәй зынаргъдәр.</i> Әмдзәвгәтә	85
--	----

АННӘ АХМАТОВА: 125 АЗЫ

<i>НАЙФОНТЫ Фатимә. Ахматова – ирон поэзи тәлмаңғанәт</i>	89
---	----

<i>Аннә АХМАТОВА. Реквием.</i> Поэмә, әмдзәвгәтә	92
--	----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	101
----------------------------	-----

ӘЕВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

<i>МАМСЫРАТЫ Д., ХЪАНЫХЪУАТЫ В. Ирон поэтты иуәй-иу уацмысты идеологиян рәдыдты тыххәй</i>	112
--	-----

ИРОН ПРОЗАЙЫ АНТОЛОГИ

<i>ТОКАТЫ Асәх. Алцәмән дәр – рад әмә әгъдау.</i> Радзырд	123
---	-----

АРВИСТОН	134
-----------------	-----

ЦЕРУКЪАТЫ ۋالدя: 85 آزى

ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр,
ЦÆРУКЪАТЫ Валодя

ҮИДÆГТЫ ХЪÆРЗЫН...

Уацау

I хай

Pайсомæй колхоз «Урсдон»-мæ фæндагыл, йæ гомуæлвад сæракдзабыртæ риджы арф ныгъуылынц, афтæмæй цæуы чызг. Сæрыл – газетын худ, тынг лæмбынаæ конд, исын суанг цæстаяууон дæр, æмæ цæстом дæбæх нæ зыны, фæлæ, гуыр куыд аив у, уымæ гæсгæ цæстом дæр хъуамæ рæсугъд уа. Урс тæбын æндахæй хызыбыд кофтæ – астæуыл баст, рахиз къухы – чумæдан.

Йæ узгæ цыдмæ, нарæг астæуæй дæллæмæ йæ буары цыбæлгæнæн хицæн змæлдмæ нæлгоймæгтæй æнæ ‘ркæсгæ ничи фæлæудзæн. Æмæ йæ рыгкалгæ уæзласæн машинæ куы ‘рбаййæфта, уæд ын цæй æнæфæуромгæ уыд! Шофыр æргæпп ласта, чызгæн йæ хæссинаг раздæр сæргъæвта, стæй ын йæхицæн аххуыс кодта схизынмæ, уымæ ын чызджы гом тымбыл уæрагмæ иу хицæн фæджих дæр антыст. Эрбадт йæ бынаты бæлццоны фарсмæ æмæ æхсызгонæн алвæста размæ...

Фæндаг фæсаджил. Дыууæ цæлхвæды тækкæ астæу лæууыд бæхджын. Цонджен фæтылдæй аурæдта машинæ, æввахсдæр батардта йæ бæх æмæ барджынаæй дзуры шофырмæ:

– Фæстæмæ аздæх горæтмæ!..

Лæппу фенкъард; æрхæңгæ хъæллæсæй:

– Мæнæ уал уазæджы... .

— Шу, зәгъын! Фәстиат-гәнән нәй. Правленийы дын күни загътой мә фәдзәхст, — барәг ие ‘ргом радта чызгымә, сәр акувәгау әрәргъевта, ома — салам, фәлә ма дзургә ләппумә кодта: — Зонын әз, ңавәр уазәг у, уый. Бидаркә йәм әрбартитдзынаң. — Чызг та афтә: — Хатырәй уәд, — әмә фесхуиста әвваҳсдәр бригадмә.

Уый уыди колхозы сәрдәр Тазе.

Фәндаджы был йә цъен-гәвәрд чумәданыл сылгоймаг абадт дзәвгар (кәд бирә нә уыд, уәддәр уымә афтә фәкаст). Бидаркә-зынәг нәй. Сысад. Фәраст. Раздәр — цырдгомау, стәй цымыдисәй кәсынтыл фәци йә алывәрстәм — хуымтәм, хъәдәхгәд рәгътәм, йә ңәст ратонин нә күымдата урссәр хәхтәй; се ‘хән раиртәста Хъазыбөг-хох. Әрләууыд. Акуытта та йын йә сәрәй.

Разәй федта егъау пәләхсар бәлас. Бәласән тәрфәй уәләмә скаст әрмәст йә уәллаг хай, уәддәр әй дардмә дәр ңәст ахста. Дзурдзысты йын фәстәдәр, Кувән Бәлас кәй у, Хъарман — йә ном, хъәу дәр уымә гәсгә афтә кәй хуыйны... Ирыстоны зәххыл — тәkkә рагондәр әмә бәрzonдәр; историон чингуыты йыл фыссынц, поэттәм ис йә кой, баңыд адәмон таурәгътәм...

Фәстиатгәнгә бахәццә рагон обәутты тагмә. Ам әй әнционәй байяефта иу зәронд ләг хәрәгуәрдоныл. Рәтәнәгъдты астәу йә къехтә әруагъта; рәстәгәй-рәстәгмә-иу хайуаны сыйз къахәй фәлмән баңагайдта, әмә-иу уымән дәр йә дзәләпп фәрөгдәр.

Ләг йә зарәг фәныхъуирдта, рахызт, бадән фәйнәг сәрхъедтыл авәрдта әмә ңәм чызджы сәргъевта (йәхәдәг күйд

Цәрукъаты Алыхсандр.

бадт – бынмæ къæхтæуагъдæй – афтæ йæ сбадын кæна, уый йæм аив нæ каст). Уærдоны разæй фистæгæй араст, йæ къæдзилистæгыл æрмттæ æддæгуæлæ æрæвæргæйæ. Хæрæг уади йæ хæдфæстæ.

Зæронд лæг, зарæг кæм фæурæдта, уырдыгæй йæ дарддæр анывæзта. Километр æмæ ма æрдæджы фаг сси. Уалынмæ – хъæу. Лæг иу уысм æрлæууыд, уærдонимæ æмçыд акодта. Рæзонгæтæ сты уазæгимæ. Йæхи ном – Хæмси. Быдыргæс. Абон рynчындонмæ фæçыд, уырдыгæй здæхы ныр: йæ бинойнаг – нæфæразгæ. Уæвгæ фæсæрæндæр. Зæрдæ дзы барухс. Чызг та у уырыссаг. Йæ ном – Надя. А-хъæумæ йæ æрæрвыстой. Дыргъдæттæ – йæ дæсныйад.

Цæхgæрмæ уынджы Хæмси сæхирдæм аздæхта, махмæ, дам, уал уыдзынæ, дæуæн сæм цы фæнд ис, уый цалынмæ фехъу-сæм, уæдмæ. Дуармæ сæ ныхасгæнгæ байяефта бидаркæджын дæр. Надя не сразы сæрдary амынд фатермæ аæуыныл, Хæмси-имæ, дам, бафиidyдтам, æмæ уыдлонмæ ныллæудзынæн, иннæ хæдзар кæм ис æмæ дзы цахæм адæм уыдзæн – мæгъя...

Ракаст Зирæ, Хæмсийы фырты чызг. Йæ бабаимæ иронau зæрдæбынæй адзырдтой цæуылдæр, æмæ Хæмси ноджы хъæд-дыхдæрæй загъта сæ иумæйаг фæнд:

– Кæд нæ мæгуыр къуымыл барвæссай, уæд махмæ баззай аbon дæр, фидæнмæ дæр.

Баззад.

Надя æмæ Зирæ стыр лымæнтæ баисты.

Зирæйы уаты хуыссæны сæрмæ – къам: æрыгон рæсугъд сылгоймаг æмæ хæрзаив лæппулæг. Йæ ныййарджытæ. Сидзæрæй сæ баззад. Хæмсийы иунæт фырт Украинаейы цард, уырыссаг бинонтæ ‘рхаста, райгуырд Зирæ. Авд ыл сæххæст. Зæрæтæ йæ сæхимæ æрцагуырдтой. Сæмбæлди ам. Ныййарджытæ фæстæмæ аздæхтысты сæ куыстмæ. Хæст сæ æрæйяефта. Бабын сты йæ цæхæры. Зирæ схъомыл Ирыстоны. Мид-хъæуы – кæстæр дохтыр...

Надя бидаркæйы бабадт «Мичурины» фарсмæ. хъуамæ лæмбынæг фена дыргъдæтты уавæр. Зильинц сыл, кæсынц. Дыргъдæттæ фæйнæ-фæйнæ раны сты. Лæг æруромы сæ алкæ-цийы раз дæр, дзуры, кæды сагъд сты, час æфтиаг дæттынц, æмæ æндæртæ. Зæронд колхозон фехъуыста, уазæг-чызг кæмдæр стыр скъолайы дыргъуысты хайад кæй фæци каст, æмæ æнхъæлмæ

кәсү ахәм ахуыргонды стауән ныхасмә. Надя та әппәлынмә әгәр чының разынд.

— Дыргыгыстыл кәм сахуыр дә, Баччери?..

Йә фыды номыл ын ныкъкъуылымпү: нә йә зыдта әмә хъуыдыйад фәлыг.

— Баччери Ханджериевич... — аххуыс ын кодта ләг йәхәдәг.
— Әз — мә фыдыл, уйй та — йә фыдыл. Махән фыдәлтәй бazzад... Әрмәст нын мәнә Баби...

— «Мичурин» дә дзәгъәлы хоныңц уәдә, — йә дзуринағтәйн ахгәдта Надяйы цәхгәр ныхас. — Мичурин ног сортытәе радта, ды та цәттәты дәр заууатмә аәртардтай...

Баччери нынкъард. Дзурәг уйй нә бафиппайдта, аиппәй цы федта — фәсте дзы ницыуал ныууагъата:

— Рәнхъытә иу хаххыл не сты, хистәр бәләстә — бынтон әнәзүлд, әнәхсәст; әрыгондәртә — рәз фаг не счастой, иу ран та сыл зулкъ (гәләбүйи калм) быртә-быртәй хилы, бынтон әвзонг талатыл сәгъ хорз абырыд: стуртә сә баҳордтой...

Әмә ма — ноджыдәр, ноджыдәр...

Баччери йәм фәхәрам. Әлгыиста йә хинымәр. Йә бон ыл цәуы, зәгъгә, — бидаркәйә йә раппәрстаид.

Хәмсимә та — цины хъуыддәгтә. Рынчындонәй сластой Саучызджы — дзәбәхәй, сәрәнәй. Хабәрттә зыдта, әмә ныр Надямә ракаст хионы цәстәй. Сәййәфта Надяйы конд әвәджиуы хүүпмаг — борщ, ацымдта дзы, раппәлыд. «Мән дәр фәнди ахәм фыцын базонын» — дәр ма загъата. Сдиссаг ай кодта, чызг йә зәрдәмә кәй баңыд, уымә гәсгә, әвәң-цәгән.

— Абон хорз бон у: уазәг нәм и, әз дәр та әгас хәдзар ссардтон. Бакувәм Абонән. Карк рацахс. Уәртә Уйй! Әз хыссә базмәнтон: мах та йын ирон хәринәгтәй дзуапп раттәм.

Хәмси уасәджы нартхоры нәмгуытәй гонмә басайдта. әхгәды ма иу карк дәр баҳауд. Пәрпәр кәнүнц йә күүхты, афтәмәй сә рапаста. Надя кәсү бинонты змәлдмә, әмбары сә. «Ауадз әй! Ауадз әй!» — ләгъстәмә фәци. Зәронд ләг — уымә нә, әфсинмә байхъуыста. Карчы фыд хәрзаддәр уыдзән, әмә ма уйй дәр уасәгмә бафтыда.

Фынгәй Надяйы зәрдәмә тынгдәр баңысты уәливыхтә әмә дзыкка. Фыццаг хатт федта нурыздәхдон дәр.

— Цәхәраджын әмә фыдажынмә дәр хъәртдзыстәм, — йәхицәй ныббуң әфсин.

Колхозы сәрдар Тазе гуыффәджын хәдтулгәйи Дзәуджыхъәүәй әрласта радиатор, фондз аккумуляторы, куынц сә ног куырдадзән әмә ма лыстәгдәр хъәугәтә. Ахәм балцы фылдәр хатт Харитоны (— завхоз: правленийи уәнг) фервity, фәлә ма йәхи обкомы секретарь Хъулгъы-фыртимә фембәлын фәндыйд...

Колхоз «Урсдон»-ы цы нае ис уәд! Цынае йәм хауы! Хуымзәххытә, хъәдтә, цытиджын хәхтә, «кукушкәйи» әфсәнвәндаг, кәсәгдҗын ңадтә, ңәхдҗын суар, — ахсәнниztә бындзарәй чи сафы, — разгаманәй зындгонд у хъәубәсты нае, фәлә аегас Ирыстоны әмә дардәрты... Махыл — ахизәнтә Әссон бәстәм, Кәсәгмә, Гуырдзыстонмә. Дәргымә-цәхгәрмә туристон балцвәндәгтә наем — хәрх. Сбәрәг наем нефть, — цыыдагъ ай хонынц мах хъәуы. Бәсты хәэзна. Суниаг пайдаты наукон әрфыист, хәдзарады иууыл бәстыхәйтты картәтә саразын хъәуы, намә алыйаз хәсләвәрдтә фәйнәхуызон рауайынц, уыимә хуымән бәзгә фәзуәттә гәххәттыл фәфылдәр вәййынц, цима зәхх фәйнәрдәм рәзы. Әфсәнвәндаг дәр дзы атынта, махән та — ницы хуыздәр. Хъавынц санаторитә, фәлладуадзән хәдзәрттә, алы хәрәдҗыдымдҗытә нае фындызы бын әрәвәрүнмә. Урсойнәгтән, хъармайнәгтән та — къах сәроны, нае? «Урсдон-ГЭС» дәр ма дзы ис. Бынат әрцахста — уәд «Ильичи цырагъ» амыуәттән ләвар кәнә ләварәмхасән рауда. Кәддәр, хәстү размә, Цәгат Ирыстон әмхәәй скъахта Урсдоны Къанау, республикон арәзтад ай расидтысты, ГЭС-ы турбинтә дәр уымәй күистой, хус быдыр баудзыйд. Ныр? Саурауут. Сылтаныхъхы хуымтәм йә ногәй дәр йә хъәстә — ома, рухсы цыыртт — нае цыди. Нае хуыздәр хуым — Сылтаныхъхъ. Артезиан-цъайтә дзы колхозән йәхи бон нае скъахын.

...Әмә Тазе хъуамә истытә рафәлгъяуа Хъулгъы-фыртәй. Йәхи уды къоппайыл куынә дзуры, мыйяг, кәйдәрау.

Exx, Тазе, Тазе! Әнәмәт ләг нае Тазе. Әвзәр ләг дәр наеу.

Радиатортә-йедтимә әрәфтауң кодта шифанер дәр. Уый та — йәхицән.

Уыцы бон Харитон хибар уатмæ фæсидт сæрдармæ:

– Мæнæн цæуылнæ æрластай шифанер?

Тазе йын раздæр хъазын æнхъæл уыд. Дзуапп дæр ын уыцы хузызы радта:

– Гуыффæйы бынат нал уыд дæууонæн.

– Фæлæ дзы дæхионæн разынд, нæ?

Тазе дæр ратæвд:

– Цæй шифанертæ-йедты хабар дæм ис? Ахца мæм радтай? Харитон гъеныр бынтон смæстъ:

– Ахца зæгъыс? Гъер дæуыл цæсгом и уый фæстæ?

Фærсмæ ату ласта, æмбарынгæнæн ту: ома – дæуыл... Афтæ йæ нымай! Амæ федде.

Тазе дæр æй бамбæрста. Мидбынат лæугæйæ аzzад. Арф сагъæстæ йын йæ зонд абырстой...

Фарон сæ колхоз Дзæуджыхъæуы Стыр Базары бакодта чысыл дукани. Сæ тавар – дыргъ. Уæйгæнæгæй баххуырстой а-колхозы раздæры хыгъдхæссæг Минæверæйы (чындызыцыд у сыхаг хъæумæ). Иумайаг фæллойæ бамбæхстой 25 мин сомы. Сæ уарæг – Тазе. Йæхирдæм дзы фылдæр фессыдта, йæ хай райста Минæверæ, Харитон разыйæ нæ баззад: æрхауд æм дзы авд мины, æмæ йын уыдон дæр уркæтæ йæ дзыппæй сластой цалдæр боны фæстæ, базартыл куы зылди, уæд. Авæццæгæн та дзы анцъыхта, цавæрдæр сылимæ дæр амхæццæ, йемæ кæмдæр афæстиат. Кæд ын уый æмбæлтæ уыдисты, уæддæр бæрæг нæй. Гаффуттæй аzzад. Йæ mast бонæй бонмæ æхсисти Таземæ, цыма йын уый фыд уыди. Тазейæн цы у! Йæ ног хæдзар срæвдз. Хуийæн машина, радиоприемник, сынтаегæй, стъолæй, диванæй – æftауцгонд. Шифанер дæр та – мæнæ. Артæ фæлхатæны йын... Харитон дæр ног агъуыстытæ æрæвæрынмæ тырны. Хъæддæрмæг ракалын хъæуы, агуыридур рафыссын хъæуы, хæтæл-цæджындинтæ самал хъæуы... Цал «хъæуы» дзы ис! Сеппæтæн та æхца хъæуы. Ахца та Таземæ ис.

Харитоны зæрдæ дæр шифанер агуырдта. Цæуылнæ йын æрласта?

Йæ mast абухы...

«Кæс-ма амæ. Йæ хууыддæгтæ – сойыл цæуæгау. Скадджын! «Хорз лæг», «стыр лæг», «зондджын»... Ай-гъай: зондджын. Цы цъæхсæртæ дзы аскъæрдта! Уагæры ма йын цот куы уайд. Уæд алкæмæн дæр, æвæццæгæн, хицæн арæстад...

Хицаудимә дәр – әмгәлдз. Се ‘мсәр куы суа – тәрсын. Ничи йәхъусы? – «Хъулгъы-фырт мын зәрдә бавәрдта арте-зианәй дәр, картографтә баххуырсынай... Хъугдуцджыты ла-сынмә автобус уызе ләвәрд у, артәрын ма йәхъауы...» Цымәйәм кәй фервитдзән? Уый мәнмә хауы. Мәхимә.

Обкомы секретарь ын «Победә» дәтты! Бидаркә, саргыны бәх йәхъуыры нал ңауынц... Мә цүртти-иу хәдтулгәйи куыд әрцәйсенк ласа? Царды рохтыл фидар әрхәңцинмә хъавы... Йә бози йын иучы-сыл мәхирдәм әрбайвазон хъумә. Мә къухы – бозийән йәх иу вазыг... Мә къухы – Тазе йәхәдәг дәр әд тъянг, әд тъунг...»

Ацы хылән йәх дыккаг бон сәмбәлдысты ног.

Тазе бидаркәйи азыв-зыв ласта хуымтә уынынмә. Харитон дәр уым баләууыд уәлбәхәй. Цы йын хъауы, уыдан ын кәрөнмә зәгъя. Афәлвәрдта фәлмәнәй, сабырәй:

– Дыргъон кәд фесгуыха, уәд та фәткүүи әмәк кәрдо – уәй. Чылауи дәр ма бафтауән ис, дукани кәд әмгүүыдәй раздәр баххуырсәм, уәд, ахца та – нәхирдәм. Әрмәст ацы хатт йәх фылда – мән.

– Нәй уымән гәнән. Тәрсын, нах хъуыддәгтә нын куы әркыстыфой, – саст хъәләсәй загъята сәрдар.

Завхоз йәхи уромын нал бафәрәзта. Бәхы хәрз әввахс батардта бидаркәмә, тугдзых маргъ йә амәддаджы игәр стонымә куыд әргүүбыр кәна, афтә әргүүбыр Таземә.

– Дауд мә къухы дарын, уый да ферох, әнхъәлдән. Тәрсын дә кәмәй хъауы, стъәлфиын, уый әз дән. Уыцы батинкәтә нал фәдарыс? Уыцы бинокльтәй нах акәсис дә фидәнмә. Күвидәй, цыхуызәнәй дәм зыны да фәндаг?

Фәнды йын ацы ныхәстә зәгъ, фәнды йыл топп ныццәв – Тазейән дзы хъауджы нах уыд.

Афәлурс, йәх бадәны әрмәтъәл, әримпылд. Бози йе ‘рмттәй аирвәэст.

Харитон куыд азапуал, йәх цурәй куыд фесхуиста, Тазе уый дәр нал фехъуиста. Нал бамбәрста, йәх бәх размә куыд ак-куырста әнә «нуя!» – зәгъгәйә, сыйхаг колхозы зәххытәм куыд барәдьид... Бози стыхст бәхы фәстаг къәхтыл, бидаркә цәлхвәдәй фәиртәст, дзыхъхы – гүүпп! – әмәл ләг рацәй-хауд. Фембәрста йәхи, бози сәмбырдтә кодта әнарахст къухтәй, разылдта фәндагмә...

Тазе әрчъицидта.

...1942 азы къуылыхәй схәецәй фронтәй. Әниу кәецәй? – чи йәз зәгъдән? Немың ай әрбайяфтой сәхәдзары. Күйд тыхджын сты, уый куы федта, уәд скарста: «Адон цәргәбонтәм әрбадтысты: семә – аәмсид!».

Харитон дәр мид-хъәуы уыд. Уымәй размә – әбәрәг сәфт, ныр – ам. Әнәсахъат, әнәлаз. Тазе йәм фәсисдт сусәг ныхасмә. Баууәндыйдис ыл: Тазе йәк къахы уәлфад ىәхәдәг ның-цавта – «самастрел»; сәх ныхмә нәх хәңцид, стәй нәх хъавы. Фронтмә дәр нә ахәццә. Хорз зәрдә сәм дары. Әвдисән уыдзән Харитон. «Уыцы ‘хәев хъәдәй әрцыдысты нәхионтә къордәй, сгарәг. Уәлбылы сыхы сәх немың базыдтой. Фәдис, әрмәхест, джебогъәй рәхуыстытә. Дыууә ма дзы аирвәэст әрмәхест. Хъәдырдәм лыгъдысты цәхәрадәтты. Сә иу Урсдоны цәхгәрмә балиуырдта, сәмбәлдаид хъәды бадджытыл... Иннәе, сгардҗыты хистәр, лейтенант, цәфәй амбәхст нәх хъәлләгъты рәбын. Әз бонырдәм аивәй тәрәхтә әмәх хъәртәм раудатән... Цәуы ләдҗы хъәрзын... «Дорогой, спрячь меня, за мной гонятся... Уже светает... Ранен я...»

Нәх йын фәтәригъәд кодта Тазе. Уынгә-уынын ын йә бинокль ие ‘фәгәгәй рафтыдта, хәстоны әнәхъару къухәй йын йә наган райста, хосы мәккүүлүс сәх анорста... Уалынмә гитлеронтә әрбаләууыдысты, джебогъәй ныррахуыстой цәф сгарәдҗы. Тазейән загътой: «Похороняйт!» Афарстой йә, иннәйи нәх федтай, зәгъгә. Дзуапмә нә сарәхст. «Никс, – фәкодта Тазе. Афтыдта ма: – Сталин – капут!» Мардән йә батинкәтә дәр фелвәста, йә фадхъултыл ын әрхәңцид, цәхәрадоны кәронмә йә зәххыл аласта, цәттәе акъоппы йә фәдәлсүдҗыт кодта.

Тазе Харитонмә равдыста батинкәтә, бур ног батинкәтә, равдыста бинокль дәр.

– Әвдисән уыдзынае, немыңмә цы зәрдә дарын, уымән. Лази ма зоны хъуыддәгтә – әндәр ничи...

Харитон афәрсинағ уыд дамбацайә. Фәурәдта цәмәндәр йә фарст. Цы фехъуыста, уыдан дәр әм цыма уа-диссаг нә фәкастысты...

Тазе ‘нкъардәй зылд бригәдтыл, стантыл. Сихоры еблагъуәмә йәм дзырдтой алы ран дәр. Никәмән сразы. Загъта-иу:

– Уәртә фалләгтимә ацахуыстон.

Колхозы гуиппирсарты әмбырд. Боны фәтчы («Боны фәдджийы» – афтә-иу дзырда сәрдар Тазе раздәрты, йә дзәбәхдәр зәрдәйыл-иу куы уыдис, уәд. Ныры рәстәг хъа-зынтыл нәү)...

Боны фәтчы – дыргъдәттә. Сә фәзуат сын куыд амаләй фәфылдәр чындәуа, җавәр ног зәххытә сәм бафтауән ис, әрмәст хуымзәххытәм ныхылд куынна уа. Уынаффә: зәронд цәхәрадон ныссыгъдәт кәндзысты, бындзәфхады онг әй скал-дзысты әмә дзы нәүег талатә – садзгә. Үй – иу. Иннә – хъәдрәбын хәдәвзәрд кәрдо, фәткъуы, әхсынцъы әмә әндәртәй иу стыр тъәпән раривәд әмбәлы, әмә та дын уый дәр – уәләмхасән фәзуат. Әркәсүнтә ма хъәуы, ссарын уал әй хъәуы рагацуа. Зәронд цәхәрадоныл ногәй әрзилын – Надяйы фәндон.

Йемә йын арвыстой фәскомцәдисонты раздзог Бабийы. Әрзылдысты, федтой. Нә рацыд бәркаджындәр уа, зәгъгә, афәнд кодтой изәрмә бакусын. Баби зәхгәсәй фәрәт әрба-давта. Радыгай дзы калын байдыртой әрдәгхуыскъ бәләстә. Фәрәт – къумых, йә хъәдәй-иу фәхауд. Үәddәр дзы Ба-бийән әнтyst. Фәрәтхъәд-иу сыйзырдәм бындзәфхадыл әркъуырдта әмә та-иу уәд нал иртәст йә хъәдәй. Дондзаст дәр ссардта, аныхъуылда дзы фәрәт, цалдәр минуты йә адар-та уым. Уый фәстә сә куыст фәрәвәздәр. Чызгән цастә әнтystаид. Үәddәр ын йә рад нә хәлдта ләппу, авәрдта-иу әм кусәнгарз, әнцондәр калән бәласы раз-иу куы ‘рләууы-дысты, уәд. Надя цымыдисәй каст хъәуккаджы сәрән змәлдмә, йә зәрдә дзы рухс кодта.

Ныхәстә дәр сәм куынна руадаид. Баччери Бабийән йә фыд у, уый дәр базында чызг. Ди дә фыдау әгәр хирвәссон ма руай, зәгъгә, йә хъазгәмхасән фәдзәхста. Ниййарджыты дәр алцәмәй фәэмын не ‘мбәлы. Бабимә ахәм ныхәстәм хъусын нә цыд. Уый бафиппайдта Надя дәр, әмә ныр та, критикә бых-сын хъәуы – уыңы темә райста. Критикә нә уарзын – уый, дам, адәймаджы ләмәгъдинад у.

Цы дардыл дзурәм. Ләппу цас тынгдәр йә зәрдәмә цыд, уыйас Надяйы әлхысчытыә уыдышты карздәр.

– Дзохст! Дзохст! – әрбайхъуыст хъомгәс ләппуйы хъәр.

Дыгуә уәнүйджы сыйкайә хәңдышты, тарсти, кәрәдзи цәститә куы скъахой, әмә сәм, ләдзәгәй әвзыштытәгәнгә, батахт.

Баби бацыд йæ цурмæ. Надя – йæ фæстæ. Хъомгæс абон-
сарæй стыхст æнæ дзурæгæмбалæй: æхсызгонæй сæм разылда
ье ‘гром.

Æрбадтысты æртæйæ дæр иу къуыбырыл.

Лæппуйыл дзурын бахæцыд.

...Хиз нал ныуугътой хъæуы фосæн. Ацыйаз – бынтондæр.
Зæххытæ иууылдæр афæлдæхтой. Тауынц дзы гырчых, кали-
андр, сорготæ-йедтæ. Цы сты – майрæм йæ хæдзар. Махырды-
гон «түг» сæм нæй. Æнæуи дидинæгафон рæсугъд вæййынц.
Мыдышындæр сыл æнувыд у, уæлдайдæр – тырчыхы диди-
нæгыл.

Баби йæ бафарста, хъуццыты уæлæ хъæдбынмæ, дзадж-
джындæр хизæнтæм, цæуылнæ баудзы. Сыскъæры йæм хаттæй-
хатт. Кæрæдзи ивгæйæ дзы фæхизынц сæ фос фермæйы родгæ-
симæ. Уый ныртæккæ дæр уым дары йæ родты. Ривæдафон стыр
кæрдойы бын æртыгуыр вæййынц, асадынц. Уым арфдæр бацу,
уæд та дзы – ноджы хуыздæр хизæнтæ. Хуссарварс у. Дзæгут-
сæр – афтæ хуийны. Уырдæм не скъæры. Бæлæстыл ауæрды.

– Цавæр бæлæстæ дзы и, цæ? – афарста Надя.

– Хъæддаг кæрдо æмæ фæткъуы. Стуртæ сæ нымпирсынц,
ныссæттынц, сæ цъар сын систигъынц, æз та сын тæригъæд кæнын.

– Тæригъæд? – æрьгон рæгъаугæсы радзырдмæ йæ хъус
тынгдæр æрдардта Надя. – Ома – куыд?

Дзураг хъомгæс фæссыпп. Цыдæр сагъæсхуыз фæцис йæ
цæсгом.

– Бæлас тæригъæд вæййы... Чысыл ма куы уыдтæн, уæд хъæды
кæрон иу рæсугъд кæрдобæлассы цъар бастыгътон. Дыргъ чи
лæвæрдта ныридæгæн, ахæм уыд... Бахус, сай дардта хъæды
кæрон. Бирæ рæстæджы йæм фæкастæн. Фарон фæззæг хъæдæй
æрцæуын мæцкъоры æргъомимæ, бæлассы цурты – мæ фæндаг.
Нæма йæм бахæццæ дæн æххæст, – айхъуыстон кæуын. Срыст
мæ зæрдæ: цыма бæласс куыдта... Мæ цæст ыл ахастон. Æры-
мысыдтæн, куыд æнауæрдонæй йын стыгътон йæ цъар... Йæ
царм. Гъе, уæд дæр рыст, хъæрзыдта, æрмæст æй æз нæ хъуыс-
тон. Дæлæмæдзыдæй бæззад, ныххуыскъ, амард. Амардтон æй...
Цал хатты радтаид дыргъ мæнæ йе ‘мбæлтты хуызæн.
Бæрzonдdæр схæццыдысты сæхиуыл, фæсæвджындæр сты...

Мæ цæст та йыл ахастон: ныссау, ныттар. Æмæ та фехъуыс-
тон кæуын... Саггомы уæлоз бады уыг.

Нæ, уыг нæ куыдта, кæрдобæлас дзынæзта, æз кæй бабын кодтон, уыцы бæлас...

Уæдæй фæстæмæ бæлæстæ мæнмæ кæсынц уddзыд.

Уæртæ Дзæгутсæры ахæм дыргъбæлæстæ бирæ ис...

Надя йæм хъуыста диссагмæ хъусæгау. Куыд æнæрçæф, куыд сыгъдæгуд сты ацы хохаг фæсивæд! Уый дын Баби, уый дын ныр ацы лæппу дæр.

Надяйæн йæ миниуæг амонын у. Скуыста та йæ амонæндæг... Цæуынæввонг систадысты Бабиимæ, лæппуйæн загъта:

– Ахуыры фæндаг равзар. Рæгъяу уал ныууадз... Хорз лæг дæ рауайдзæн...

Лæппу йын йæ дардыл хъуыдитæ кæм бамбærстаид, йæхи сагъæстыл фæци, нымæт уæхскыл баппærста, хъуццыты раздахынмæ фæцырд.

– Баби, уыцы Дзæгутсæрмæ мæ зæрдæ ‘хсайы. Куы йæм сæфтин.

Ие ‘мбалы нæ фæндыд фæстæмæ, хъæдмæ здæхын; æниу кæм ис, уый дæр нæ зоны.

Надя азгъордта хъомгæсмæ, дæ хорзæх мæ уæд, æмæ, дам, уыцы рæзбын, Дзæгутсæр кæй хоныс, уый куыд фенон, афтæ. Сразы йын:

– Эрмæст рæгъяуæн афтæ уадзæн нæй. Баби, фækæс-ма йæм, цалынмæ здæхон...

– Мæхæдæг цæуын, – загъта Баби, йæ фæнд аивгæйæ.

Æнæдзургæйæ цыд чызджы фарсмæ. Кæд мыл йæ зæрдæ фæхудт, зæгъгæ, чызг се ‘хсæн боныхъæд фæхъармдæр кæнныныл архайы.

– Г'ер мæ иунæгæй куыд ауагътаис хъæдмæ? – йæ цонгыл ын фæлмæн æвнæлдæй æрхæцыд рæмбынкъæдзы сæрмæ, æрдæгцьындæй йын бакаст йæ цæстытæм. – Æзынма ды æцæг кавалер дæ, лæмбынæг, æрхъуыдыджын.

Уый цæфсæрмы, асырх, йæ цонг рафтыдта, ахъаххъæдта фæйнæрдæм, – абабау, мачи йæ фена! Йæ ацы тыхст чызгæн хъæлдзæджы хос фæци, худæзмул æрфидалар йæ былтыл: йæ бон ыл цæуы, уый банкъардта. Сылгоймаджы зæрдæ иттæг æнкъары ахæм зына-нæзына удæзмæлдтытæ дæр...

Дзæгутсæр æвæджиуы ран разынд: хуссарырдæм къулаив тъæпæн, хъæддаг рæз дзы бæзджынгомау тау схаста; бирæ та дзы – «æмгар», æртæ-цыппар метры бæрзæндæн; фылдæр –

кәрдо әмәе фәткүү; әндәр бәләстә дәр дзы стәмәй-стәммәе әлдариуәг кодтой – фатхъәд, тәрс әмәе уисхъәд. Хәрәгбәдән, фәдәгъәд – уыдоны әңционәй скъахын әмбәлү, стыр бәләстән дәр исты амал ссарап уайд...

Надя әмәе Баби, прививкәйән бәзгәты нымайгәе раңыздысты иу кәронәй иннәе кәронмәе, суанг әхсәрбыны онг. Амәй әддәмәе – хъәд. Банымадтой 640 – прививкәйән бәзгәтә.

Надя йә блокнотәй цалдәр сыфы әнгом фыстәй фәци. Фиппанинәгтә. Нымәңтә. Хынцинәгтә... Әххүис ын кодта Баби дәр. Ләмбынәггәй сәм – фыст: куыд хоның бәләстү иронав әмәе уырыссағау, сәе иуәй-иуты нәмттә – латинағ әвзагыл дәр. Фидәни дыргъәттү әфтиаг хынцынмәе ахәңцәе сты...

Бабийә йә тәргай ферох.

Кәңәйдәр – фәрәтү къупп-къупп. Хуыфын. Ныгъуылд ныхас... Баңысты фалдәр. Федтой: иу хъәукаг ләг әрдүзгәрон ракалдта сусхъәдтә, әхсәдү син сәе къәдзилтә; йә разы – хъәдгәс Додти, йәхицән здухы газеты цыппәрдигъон гәбазыл дымән, йә цәст дары хъәддзауы архайдәмә... Надя сәм бауад, ләджы къухтәй фәрәт ратыдта. Уый дәр, уызы ләг, фәкуылдаң ис фыццаг, фәлә уайтәккә йә раздәрү чемы абадт, рамәстү, фәрәт фәстәмәе байста:

– Дау цырын тилем? Цы да хъуылдаг ис? Әз бар ракуырдан.

Хъәдгәс уәдмәе йә махоркайә дымән арәзт фәци, ссыгъета йә әмәе сабыр хъәләсәй:

– Ам дзуапп әз дәттүн. Мәнәе әрдүз рауәрәх хъавәм уыгәрдәнән. Кәсис: цы хуызән кәрдәг дзы сбырста!

Нир ам хицау әз дән, зәгъәг, йын схуистәй дзуры Надя, иунәг къалиумә дәр күннүчиуал фәнүхила, афтә! Блокнотта систа, ныффиста сусхъәдтә – цал уыдысты, цалгай азтә сыл раңыд. Ныффиста хъәддзауы әмәе хъәдгәсү бәрджытә дәр.

Хъәдгәс хибар ныхасмә асидт Бабимә. Чи у, цы у ацы сылгоймаг – фәфарста. Күү базыдта, уәд батыхст, хатыр мын дзы ракур, нал уыдзән ахәм рәдүйд, зәрдә бавәрдта, әрмәст макәдәм ахәссәд дзырг...

Фидар ныфс ын нә бавәрдта Баби. Барәй. Джискъусты йә ныууагъта, уымән әмәе йәм раст ләг нә кәсү Додти.

Цыдәр хъәлдзәггөндәй здәхти хъәмәе уазәг чызг, чысыл

сабийау-иу йә иу къахыл сгәппытә кодта, Җәугә-Җәуын-иу бәләсәй сыйфтар ратыдта, күң та-иу дидинәджы сәр срәдыв-та әмә-иу әй Бабийы фындызмә бадарда.

Әмбырды алыштарытә әвзәрстор. Сә иуыл, – парторг Гауе йә «Надияйы фарста» схуыдта, – фылдәр ныхастә раудад. Разы уыдисты: дыргъдәтты фәзуатыл дзәвгар бафтձән Әзәгүтсәры руаджы.

Уазәджы раныхас иууылдәр уырнон уыдис. Әнцәгтә фәхаста, хъуыддагән йә пайда әргом разынд. Гауе дзы раппәлыд:

– Мах куырм не стәм уәдә ныр? Уал азы ничи бафиппайдта Әзәгүтсәры хәзна. Әддәгәрон адәймаг әй иу кастән федта. Бузныг ын зәгъәм.

Разынд ныхмәләуджытә дәр. Зиангәнәг къах әм хәецә кәндձән: фәндәгтәм уыйас дард нәу, сәттә йә күниә баяудзор... Харитон дзырдта тынгдәр афтә. Әдымыздзинад дәр ма рахуыдта ахәм ран дыргъдәттә дарын.

– Кәмәндәр диплом ратдисты, чидәр документ ралухдзән, махән та нә капечытә – дон хиды быны!

Надя фәхъыг:

– Әз мә диплом раджы райстон!

– Әмә ма дә цы хъәуы уәдә? – хъәләс бәрзонд сәргъәвта Харитон. – Мах ардыгон стәм, нә къумын нәхәдәг хуыздәр зонәм, ды та исчи дә, әңгәгәлон. Дә кас кәм нәй, уым дә уидыг ма тъысс!

– Дәу кас дәр нәу – иумәйаг кас у. Давд зәгъыс, әмә... Мән нә уырны: ау, а-хъәутә иууылдәр къәрных уой? Ацы фырнымд адәм? Мах та хъалагъуртә ныссадзыстәм.

Баччери дәр йә дур барәңгъета (куыд «Мичурин», ацы фарстамә әй әрбахуыдтой):

– Мәнмә гәсгә, әрцәуәг адәймаг фәрәдийын дәр зоны. Нә зәххытә нәхәдәг хуыздәр әмбарәм, ды та уәддәр әддагон дә, әмә...

Ацы ран Надя фәңирд:

– ...Әмә әз тынг бацарапхайдзынән, Җәмәй хәстәгдәр рәстәдҗы уе ‘хәен әз дәр суон мидәтон!

Чи йә куыд бамбәрста, чи – куыд. Харитон Баччерийы хъусы бацағъета:

– Баччерийы фырты нын ма ‘рҖахса...

Республикон газеты фәзында уацхъуыд – «Уәләмхасән әфтиәттә». Йә ныфғыссәг – Надя. Колхозты әмә совхозты, уәлдайдәр хъәдрәбын хәдзарәдты, сәдәгай гектартә хәрз дзәгъәлы сәфы – хъәддаг дыргъ дзы рәзы; дыргъәй дәр ници пайда исы, хизәнтә дәр не сты, уыгәрдәнтә дәр, хүымзәхх дәр. Кәй куыд фәнды, афтә сә цәгъыдь. Ныпыхс, ныссындиң сты фылдәр рәтты. Колхоз «Урсадон»-ы, Фадау әмә Соппәр кәй хоның, уыцы зәххытә зәрәстон фестадысты. Ноджыдәр ма дзы ис ахәм рәзбынта. Әвәджиауы дыргъдәттә дзы рантысид: әргүбыр кән әмә зәххәй әфтиаг сис – афтә әргом әмә әнәгүйрысхо у сә пайда...

Газет ахсджиаг хъуыддагмә здахы хъәууон-хәдзарадон министрады әмә әмткәй республикәйи уәлдәр партион әмә советон оргәнты әргом. Әрмәдҗы кәрон: «Бәлас рафәлдахынән фәрәтәй дыууә-әртә риуыгъды йеддәмә нә хъәуы, фәлә, бәлас суя, уый тыххәй та хъәуы азтә, азтә әмә азтә».

Бакастысты йә адәм. Чи хом загъта, чи – фых.

– Хус ныхәсты дзыгуыр... – уый та йын «Ирон Мичурины» аргъ.

Хорз дзуапп ын радта Надя дәр:

– Хус ран дәр зәхх куы ныкъкъахай, уәд дзы дон сыгуыр-дзән.

Партийи райком Гауейән бафәдзәхста уацхъуыд әмбырды равзарын.

Парторг йәхәдәг рәстмәйыл баннымадта әрмәг, йә зәрды уыд йә фарс рахәцын мыхуыры. Барвыста Надямә Хәмситәм, парткабинетмә, дам, мәм әрбауайәд. Нә йә ‘rbaiyәfta уым. Йә уләфты сахат хәдзармә ауад. Уырдәм әм фәраст. Гауейән тынг әхсизгон фәци Надайы әрбацыд.

– Әз дә әнәуи дәр хонинаг уыдтән, ныр – саг фәрәтмә. Иумә уал сихор скәнәм, стәй нә хъуыддәгтыл дәр адзур-дзыстәм.

Даргъ стъолы фарсмә бадт Гауейы фыд – зәронд Бибо, хызта сихоры фынгәвәрд. Әрбадтысты Надя әмә Гауе дәр. Хәдзары ‘фсин сывәлләттән хәринаг радта, хистәрты стъолыл әрәвәрдта йә сихойраттә, йәхәдәг дуаргәрон сләууыд, сәрбәттәнен кәрон йә билтәм тымбылгонд күхәй балвәстә әмә сәм әфсәрмәдзастәй каст. Надя йәм сиды фынгмә. Ус сәрүфезмәлдәй амоны: нә цәуын. Цәсты зуләй зәрондмәе

дәр ацамында аивәй. Бибо афарста Гауейың уазәджы цы фәндүр? Чындызы, дам, фынгмә хоны – ратәлмаңын кодта йә курдиат. Бибо дәр къүх дыууәрдәм бауыгында. Уырыссаң сылгоймагмә диссаг фәкаст. Фәрсынта райдында: цы? күндө? цәмән? Ацархайдында ма ноджында әфсиныл. Ниңди дызы рауда, нә йын бакуымда сбадын.

Зәронд ләг ын загъята әргом:

– Мах әгъдаумә гәсгә чындың ләгтимә нә фәбады. Иннәе сылгоймәгтәм дәр хауы уыңы фәтк.

Уазәгән фәхъыг, уайдзәфы ныхәстәй йәхимә дәр райста, әмәй йәм йә уавәр бәллищаг нә фәкаст. Йәхи тыххәй ниңди, фәлә хәдзары ‘фсины тыххәй’ йә ныхмә-хъуыдитә нә бамбәхстана:

– Аргъ уәм нәй сылгоймагән, дәләмәй йыл хәсүт. Уый фәстәзәддизинад у мә нымадәй.

Бибойән уазәджы әгъдау йә зәрдәмә нә баңыд сәрәй бинмә дәр, смәсты.

– Тынг хъыг мын у, ды мәнән, хъәуы нымад хистәрән, мәхі цары бын аргъ кәй нә зоныс, уый, – Надяйы пыррыкк фәңцид. Үәд ма Бибо бафтында: – Ды хъуамә дәхәдәг дәр ма сбадтаис ме ‘мвынг’.

Әрдәгәхсында стәгәй стъолы тигъ әркуырдана, систад әмәй рахызт.

Надямә фәсмон әрцид. Фәхъус. Фенкъард. Бирәй йын нә ахаста. Хивәнд адәймаг уында, әмәй Гауейән уәддәр бафәрәзстана:

– Раст чи нә зәгъя: коммунисты хәдзары феодализмы әгъдауттә бәлсүнц? Фидауынц?

Быңдау ма скарз уа, әрдәбонсарәй дәр ууыл архайы хиуыл-хәңгә Гауе. Уәзданаң загъята Надяйән:

– Ахәм әмбисонд дәр ма нәм ис: «Кәй уәрдоны бадай, уый зарәг кән».

Ирон адәмь сәфәлдистадмә, Нарты Каджытәм ацауәзстана темә. Надяйән йә ифтыгъед әрбадт, әмәй колхозы хабәрттәм рахызтысты.

Бадзыртой афтә: Гауе ныфғысдзән уац, Надя йә бани-вилтә кәндзән.

Зәронд дыргъдоны зиугуысты ацы бол хъәуы фәсивәд ахъаззаг бафәлладысты. Фәлә уыдысты хъәлдзәг, зәрдәрухс.

Рагон бәләстә калдтой, бындарап сә къахтой, фәкъуыхтә сә кодтой фәрәтәй, хырхай әмә сын раласынаеввонг афтауц-гонд фесты иу ранмә. Ёгас дыргъдоныл афтә аххәссын – уйй къуырийи архайд у, йә бын нырма наэ зыны, фәлә, күисты сәр хъәбәр аңтыстджынәй кәй ацыд, уйй цин сын сә фәллад уәләмә скаст не суагъта. Ноджы уыйас бирәйә иумә әрәджыты никәдуал сәмбәлдысты хъәуы ләппутә әмә чызджытә. Фәндыр – семә. Иуәй-иутә дзы зарынмә – фыд-дәсны. Сә фәлладуадзән сахат се ‘мбырд чындахасты хуызән уыди раст. Уәдә кәрәдзимә сә зәрдәтә кәмән ахсайдтой, ахәмтә дәр дзы куында уыдаид!..

Чидәртә дзы, әвәеццәгән, хицән къордтә-къордтә дәр уымән аисты. Куыдәрәй фәхибар сты иннәтәй әмә ныхәстәгәнгә фәсте аzzадысты Надя әмә Баби. Иуцасдәры фәстә, цима йә исчи фесхуыста, Баби фестъәлфыд әмә әфсәрмхуызәй:

– Ай фәсте куы бazzадыстәм...

Атындында. Надя – йә фәстә.

Баййәфтой галуәрдон – белтә, фәрәттә әмә ‘ндәртә ласәджы. Сәвәрдта сә. Үзгә гуыффәйи бадынәй уайтагъд ратыхст Надя, әмә, галтәрәг тәрфәй фәрсвәндагмә куы ныздәхта, уәд гуыффәйә рог әргәпп ласта, Бабийи дәр йемә әрыссывта әмә уыгәрдән-уыгәрдән ерысәй азгъордтой. Арәхдәр-иу фәразәй Надя. Ёрләууыд-иу әмә та-иу әрхатыд:

– Зәгъь-ма: хуылызд карчы хуызән цәмән дә? Ләппу наэ дә, әви? Ды хъуамә цәхәр калай, цәхәр! Дәумә чи кәсы, уыцы чызг мәгуыр наэ уәдә, зәгъыс, ныр?

Баби ныггуыздәг бинтондәр, ныххъұс. Ницы сдзурын сси йә бон. Уйй та йе ‘ргәвдыны (Бабийән әргәвдынау уыд ацы къахән-ныхас) куыст кәнни дардәр:

– Уәд та, мардзә, уыцы чызджы цәстмә схәц де ‘уәнгтыл! Кәд әппин йә зәрдәмә бацәуис!

Баби стыр зынтәй иу дзырд сәппәрста, ахәмәй дзы ниши ис, зәгъгә, йәхәдәг сырх-сырхид афәлдәхт.

– Уәдә ацы дунейыл халонау иунаег куы дә! – мәскъыл цәхгәрмә хизгәйә, гәдйиыдымәг стыдта Надя, йә галиу къуы амонән әнгүүлдзыл ай тухы әмә айуан-ныхас дардәр наэ уадзы: – Гәр, ацы хъәуы әппин иу дәу аккаг сыл наэй?

– Ис, фәлә... Йә гуымында-ныхас әппәләгau рауд, уйй

фиппайгә дәр нә бакодта ләппу. Күң йә бамбәрста, уәд ма фәхъус.

— Фәлә «йә зәрдәмә нә цәуыс»? Уый зәгъинаң дә? Әмә дын афтә хъәуы: ды искәй бауарзынхъом нә дә – әхгәед-зәрдә, мадзура, цыдәр мид-здыхт, фәрәтәй амад... Хатыр мын бакән, фәлә уыңы хуызәнәй хъәуы фәсивәдән разамында күңд дәттыс?.. Уәдәмә цы, уый зоныс? Демә ницәуыл ис дзурән!

Ацы ныхәстимәй йын йә худ йә сәрәй аскъәфта әмә уәртә фәлидзы, уәдә, дам, ма мәрайяф.

Бабийән дәр әваст йә ерысон туг схъазыд, фесхуиста йә фәстә, уайтәккә йә байяәфта, йә разәй дәр ма фәци, әрмәестын ахсын нә комы: чызг йәхи фәсайы, фәсель ласы зәрватыккау.

Гъа, бафтыд! Ацахста йын йә рәмбынкъәдз.

— Ай бынтон диссаг күң дә, — сұзырдана Надя, — дә тәвд арм мын мә цонг басыгъта, дә цәстытәй цәхәр калыс. Цы дыл әрцыд?

Бабийы буар ризы, сылгоймаджы цонг суадзын ай ферох.

— Мә боныл, цәй ләмәгъ дә, дәхиуыл дә бар күң нал цәуы әппиндер! — йә цъәхартуадзгә цәстытәм мын дисхуызәй ком-коммә ныккаст, стәй мидбылхудгә йә рәмбынкъәдзәй Бабийы аендәгъдә әнгүйләдзтә иугай нымайәгау рафтыдта.

Бахәцә сты, мәсчүй донәй стыр мал кәм рауад, уыңы быннатмә. Ауәзтгонд. Хәристә, къудзитә. Змис әмә хуыр... Чызг йә дарәстә ласынмә фәци. Баби та, сылгоймаджы тымбылгонд уәхсчытә ауынгәйә, ныфсәрмә әмә иуварс йәхи айста.

— Қәдәм ныщавтай? Бынтондәр хъәддаг дә, әви? Раждәх!

Баби әрләууыд әмә Надяма-чылдымыздәхтәй сбадт былгәронмә ‘ввахс. Уәдәмә чызг та цъәпп-цъыллинджытә самадта.

— Дә дзауметтә ралас, әмә иумә нәхи цынайәм, науәд дыл әз фәхуддзынән.

Баби тыхласәгау, къуылыхтә калгә, баңыд әввахсдәр, әрләууыд әхсәр къудзийи аууон, зивәтгәнгә раласта йә хәдон әмә хәлаф әмә ныххызт донмә, сындағгай әккуырсы малы астәумә. Надя былмә рапхызт, змисыл йәхи дәргүмә ауагъта, сиды Бабимә, фәлә уый нә бакоммә каст. Надя йыл лыстәг дуртә әхсү, рацу, дам, ма тәрс, нә дә бахәрдзынән; ма, дам, әфсәрмә кә: дә разы дыл трусиқ дәр күң ис!

— Уәддәр нә рапхиздзынән... — әрбадзырдана ләппу әмә арфдәр баңыд малы.

Надя бамбәрста хъуыддаг: рәсүгъд сылгоймаджы әрдәг-бәгънәг буары уындај ләппуиы нуар стынг, әмәе йәз азмәләнтәе йәхи бар нал уыдысты.

Баби фәстәмәе әрбаленк кодта къудзиты рәбын йәз да-рәстәм...

Уыцы бонәй фәстәмәе Баби йәз фыны арәх уынын байдыдта Надайы. Сәхи иумәе кәй цынадтой, уый дәр әй нал уырныдта. Ног әңкъарәнтәе райгуырд үе ‘нәрцәф зәрдәйы. Ничердәм ницы арәхст уыцы әңкъарәнтимәе. Күы-иу ын йәз буары тас-дзинад бауагътой, куы та сыл йәхи хаста фырцинәй.

Колхоз «Урсадон»-ы уәйгәниаг фәткүүси әмәе кәрдо фаг әртүрдой. Базары хъуыддәгтә Тазе бафәдзәхста Харитонән. Уый әрәфснайдта колхозән хәдтулгә балхәныны фаг әхца. Йәхшидән дзы бамбәхста 10 мин сомы.

Йәз хъәлдәзәг зәрдәе йәз баҳаста Тазетәм. Хәлар җәрәғыл нымад уыдысты дыгууә бинонтә адәмы Җәстү, әмәе йын Лази әмбәлгә фынг әрәвәрдтә: ләг ам наәй, әмәе әгәр хорз дәр ма уа, бынтон мәгүүр дәр – ахәм фынг. Арахъхъ, хәндыйдҗы цыхт, фәнычы фых қәрдзын әмәе әрәджиауы дзылакъуитимәе хорз цыд, әмәе дзы әрбаңауәг дзәвгар ауагъта. Әнәуи дәр ифтыгъдгондәй әрбафицаудта; ам фәронбәгъд, әвзаг кома-рындҗы уәгъдизмәлд байдыдта. Йәз аңыд бәргә әрфәндиң фысымты усы... Бамбәрста, аңы ләг йәз къахәрбавәрд, Тазе сәхимә күүннәе уа, ахәм рәстәгмәе барәй кәй әрхаста, әмәе йәз зәрдәйи къуымы әбәрәг тасдзинады билцъ базмәлыд. Мәгүүрғомау кәй у йәз фынг, уый та бынтон растьыл баннымадта фәстагмәе.

Харитон сыйстад, баңыд рудзынджы цурмәе, – кәрт әнәхъәнәй әмәе кулдуар Җәст дзәбәх ахста (адәймаг сыл әвастәй не ‘рбахиздзән), – Җалдәр суләфты дәлиауәй, стәй әнгуыл-дзәй аңамыдта хәдзары ‘фсинмәе дәр, ома – ардәм-ма рауай. Кәд әй исекәцы әрбаңауәгмәе қәсүн кәнү – уый әнхъәләй Лази дәр бауад. Харитон уыцы әнәдзургәйәе йәз арм усы уәхс-кыл әрәвәрдта. Лази фесхъиудта, йәз цонг ын феппәрста үе ‘уәхскәй, раст цыма әлгъяг хиләг уыди, адәймаджы къух нә фәләе.

Уый фәстәе дзы ләгъз ныхастә нал фидыдтой, әмәе Харитон загъта:

— Лази, ды уый зоныс, әмә дә моимә стыр хыл фестәм кәддәр? Ныр дзы хъумә мә маң райсон әнәмәнгәй. Йә уәззау тәригъәд хъумә бафика, хъумә дзуапп ратта...

Дзырда йә ныронджы хъәләсәй нә, фәлә әндәр, хъәбәрдәр, хусдәр әмә уазалдәр хъәләсү уагәй.

— Фәлә... — Амонән әнгуылдз бәрзонд систа. хъәләс та ләгъз әмә фәлмәнырдәм фәивта, бафтыдта йәм сымондаг-сылсайән зәлтә, лыстәг әй ауагъта: — Фәлә, Лазикка, йә хъысмәт махәй... Нә дыууәйә кәнгә у, уымән әмә оккупацийы цы сарәста, уый мән әмә дәу йеддәмә зонәг нәй... Max астәу ис сүсәгдзинад... Әмә йын уәвән ис но-джы-дәр...

Лазийы зәрдә сриуыгъта. Уәддәр ма фидар хәцы йәхижүл. Цымы ницы бамбәрста, йәхи афтә скодта:

— Әмә цы сарәстайд, цымә?

— Ехх, мәнә куыд ницыуал әмбарыс, — хинәйдзаг худтәй баҳудт ләг, әнгуылдзы кәрәттәй бандзәвыйд сүлгоймаджы роцъойыл.

Йә тарстәй иуцасдәр әрсабыр ус, фәсыдзмыдзы къулырдәм, йә фәсонтә йыл балхъывта, хъоппәгцәстәй кәсис ләгмә, хъусы йын йә тыхуләфт...

Буц уазәг йәхи цәттә кәны ног ныббырстмә. Бацыди та фынгмә, дурынәй йәхәдәг рауагъта агуывзәйы дәлбылтә, сабыргай йә счаста йә дзыхмә:

— Дә цәрәнбоны, дә амондджын царды тыххәй, Лази. Әз афтә әнхъәл дән, әмә кәрәдзи бамбардзыстәм әмә цәмәй дә мойы сәр маңы фыдбылыз байяфа, ууыл иумәйагәй ба-кусадзыстәм, бацаrhайдзыстәм.

Ус, мәгүыр, нә йә фәндыд, афтәмәй йәхижүл комдозграцыд, афтә куы афарста, уәд:

— Әмә цы ис саразән?..

— Уый ды зоныс, йә хъысмәт дәу къухы ис, — ноджыдәр фәхъәлдзәг Харитон, систад, худгә йәм әнгом баләууыд. Ус йә бынатәй рудзынджы размә балыгъд, фәлә та ләг дәр үе ‘мбуар февзәрд, йә рус ын армытъәпәнәй адаудта. «Мәнә цы ‘дзәсгом у, мәнә... — Лази асагъәсү, әнә стыр хылтәй дзы куыд фервәза, уыцы мәт әй йә быны әрнорста, ләджы әртхырәнтә дзы иннәрдәм ахызысты. — Ай бирәгъ у, ләгбирағъ. Үдәгас адәймаджы бахәрдзән... Дәлә йә сыхаг М-ыйы куыд байсәфта, афтә. Схъуыддаг ыл кодта, колхозәй, дам, гутоны цалх адавта,

тачкә дзы әрцарәзта әмә дзы йәхи хәдзарән кусы. Афәдзы тәрхон ын рахәссын кодта, сыхаг ахәстоны фәрынчын, нал сбәzzыд, йә мард дәр хи сыйджытыл нал сәмбәлд.. Әлләх-әлләх, уәд Махонән цытә бавзарын кәндзән уыцы «самострел» әмә бинокльты әмә ма ноджыдәр батинқәты тыххәй...»

«Политикон ахәстытәм куыд базилынц», уый әрыхъусәг-гагәй зыдта Лази, йә цәестытыл Тазе ахъазыд уыцы уавәры, әмә йә сәрымагъз срыст, атар. Ахәм фадат уынгәйә, хуыртә не ‘хәеста Харитон дәр: йә арм сындағ әруагъта сылгоймаджы фәсонтыл, уысмәй-уысмәй йә йәхимә әлвасгәйә, баң-витеттәм куы ныххәецә, уәд та уыцы фәндагыл – фәстәмә уәләмә... Әваст астәуы нарағыл йә дыууә ңондженә әрбатынта, усы әрбалхъывита әмә йын ныпъпъа кодта...

Лазийән йә зонд раирд, дзых ныххъәрәвонг фәхәлиу, фәлә Харитон фәңцирдәр:

– С-с, чидәр әрбаңауы!

Йә уәлахиздзинад әвәстиатәй әрәхсадта – иу ма анызта әмә фәңәүәг. Фәстәмә ма иу касть:

– Нә дын дзырдтон: кәрәдзи бамбардзыстәм? Тазейы хъысмет нәхи къухты ис... Мә бон у, ацы зәххыл йә фәд дәр куыд фесәфа, уый саразын, – әмә федде.

Лази зыр-зыргәнгә къухтәй дуар сәхгәдта, тарвазыл ба-угъята йә уәззау сәр, әркалд йә цәссыг...

Харитон та хъәлдзәгәй араст уынгты дәләмә, худти йә риҳиyyы бын: «Уадз әмә ya! Әниу дзы диссагәй цы ис? Тынг мондаггәнән сыл у. Хъуамә йәм мәнәй уый ләмбынәг әркәса! Цәрын хъәуы, цәрын. Адәмән сә ләмәгъдинәдтә маҳты пайдайән сты...»

Үәдәй фәстәмә Лазийы бынтондәр байтардта: иу фәзи-ләнү – «Тазейы сәрүл дын цы ‘мбәлә, уый тагъддәр са-разәм!», иннаиы – «Уәдә куыд әрәгмә цәуын әфхәрәг оргәнтәм!» Сылгоймаг цәсты раз тади, йә туг фәлыгъд.

Бадомдта йә ие ‘фарм әмә мәләтдзаг тәссаг уавәры астәу карз тох.

Харитон правленийы әмбырдмә нә ацыд. Гәххәтт сәм бар-выста, әваст, дам, мә сәр срысти. Изәрдалынджы Лазийы уәлхъус баләууыд әнәссымәй. Ус фәтарст, ңолпи йә къухәй әрхауд.

— Цәмәә әрбакуытты дә? Ахъуытты у тагъд ардыгәй, сәрхор! Хы!

— ...Тәккәә райсом цәуын оргәнтәм.

Лази размәә бацудыңта, дыууә армы цәлгәнән стъолмә фәбыңаңа кодта.

— ...Мәә дзуринаң мәнә фыст дәр у...

Лази айхъуыста гәххәтты къәр-къәр. Йә уәрджытә фәтасы-дисты, әнәбонәй адәргъ цәлгәнәны пъолыл...

— Лази... Лази... Лазикка... Әрмәстдәр иунәг хатт, әмәе уәд алцыдәр рәвәд у... Әмәе уәд ләг фервәзт. Маңәмәй тәрс, уәддәр әнәзәнәг күү дә... Ла... Ла...

Дзырда ма цыдәртә ноджыдәр, әрмәст ын йә иунәг ны-хас дәр фехъусәг нае уыд.

Кәй зәгъын ай хъәуы, Лази иунәг «ла-ла»-йыл нае бazzад. Харитон ай әрмидул кодта ноджыдәр. Тазе әддә искуы ис — уәд-иу изәрон аууәттимә йә әндәрг фемхәңә, афтәмәй-иу кулдуары фәнныгъуылд.

Тазе фиппайы: ие ‘фсин арәх кувәгай йәхицән цыдәртә фәдзуры къуымы, хүйссәни дәр. Иу хатт та йә йә зонгуытыл ләугә байиғафта. Әмәе ахәм дингәнәг дәр күү никуы уыд.

Тазе нае зоны, ие ‘фсин Уәллаг әмәе зәйтәй хатыртә кәй фәкүрүй йә тәригъәдты тыххәй.

Уыд къәвда изәр... Абон фәссихор колхозы сәрдар ацыд горәтмә (республикәйи хицаудәй йә хъугдуцджытән күист-мәлласән автобус рафәлгъауын хъәуы); йә мыхыир әмәе хъуыд-даджы гәххәттитә байроҳ; районәй сәм фәстәмәе раздәхт йә хәдзармә. Тыргътыл уәләмә хизыныл күүд фәци, афтә дын кәйдәр цыфәйдзаг гогъанцьы^{*} дуары фарсмә бахизәни къулмә быңаңуондәй күү ауынид. Ләг фәцавдур...

Чи?..

Цәмән?..

Ацафон?..

«Әз горәтмә ацыдтән. Әз ам нае дән...»

Алы гурысышоты уылән Тазейи, цыма дымгә хус сыйтәры, фелвәста әмәе йә йә уәлнүхты айста, цәстү фәнныкъуылдмә йә әрзилын кодта йә царды әппәт къуымты... Фыңцаг уысмыл цәттәе уыд туг ныккальынмә, әфсиныл, кәуылфәндү дәр, суанг

* Гогъанцьы – дзомс.

йәхиуыл – нә бацауәрстаид! Сүгдонмә фәрәтмә әрхизынмәй үә гуыр күйд фәзылдта, афтә – дыккаг уысмыл – әрбаймысыд хәсты заманы цаутә, әмә... фәрәтмә – нал, фәлә къахфын-дзтыл фәуәләмә цармә асинтыл... Әфсины уаты хәдсәрмә цары ныддәлгом, сыйжытсәрстыл йә хұус нынныхәста. Сынта-джы хұрырлыст! Ләджы дзурын! Базыдта Харитоны...

Дәргъәй, әнәсизмәлгәйә бazzад...

Цалдәр боны фәстә йын йә мard хъуамә ам ссарой хъәук-кәгтә, царциат-дзуринағ айхъуыса республикәйыл, «Күйд әрцыд, цы ‘рцыд»-ы тәрхоны хъуамә әrbada Ирыстон – сывәллонәй обкомы секретары онг. Хъуамә ма дзы ног әндәр исты диссәгтә дәр ранхъиза...

Фәлә Хуыща афтә нә загъта... Тазе әрнывыл. Бабырыд аси-нырдәм, әркаст бынма, әмә гогъанцъы-ләдзәг йә бынаты – нал. Сәумон уынәртәм хъусгәйә, Тазе бамбәрста, йә ус дон хәссынмә кәй араст. Әрхызт, әмә йә Лази уаты дуармә әrbаййәфта.

– Фәндагыл фәрынчын дән, раздәхтән фәсәмбисәхсәв-ты. Әгәр кәй банафон, уымә гәсгә дысон правленийы баз-задтән.

Ус баууәндыд. Фәлә уыд әнкъард, фәлурс.

Ләг, әңгәләр, фәрынчын. Әруатон. Ус йә цуры бадт, йә сәр ын армәй сәрфта, йә бәрзәй әмә йын, йә ‘үәхсчытә әууәрста. Дзургә – ницы. Къуиммә касти иугәндзон.

Цәуыл у йә тәрхон? Цәуыл у ләджы сагъәс та? Чи йә зәгъдән? Әнәдзургәйә кәрәдзи бамбәрстой...

Дәс боны фәстә сәрдар йә күистмә рацыд.

Уыдзән ма

КЪАДЗАТЫ Станислав

РÆСТДЗИНАДЫ ФАТЫЛ

* * *

Ѣтт, цы мæйрухс дæ, цы кæлæн?!
Цыма Ивгъуыдæй æрвгæлæн –
Фестад ацы ‘хсæв æвзист,
Равæрдта йæ ис, йæ бис.

Нал ныууагъта байбын, тар,
Сауыл бафтыдта былар.
Урс æхсæвы паддзах мæнæ –
Цъырцъыраг цæгъды уæлтæмæн.

Охх, куыннæ йыл цæуон дисы –
Стъалытæн сæ рухс æлвисы!
Ѣтт, мæн дæр дзы хай фæцис –
Уад-цæхæры ризгæ хъис!

Уд тæхы алæмæт балцы,
Ныр уыны, æвзары алцы.
Хойау мыл æнувыд – Музæ,
Ныр мæ бар – наэ Дзырды уд-зынг.

2013.07.08

* * *

*Ды ДУРÆЙ райгуырдтæ, Сослан,
Ныр дуртæ гуыры АДÆМÆЙ.*

Дуртæ, дуртæ, дуртæ!
Дуне – дурты хуртуан.

Хуртуан нæ, мæ хуртæ –
Растдæр зæгъын: дуртуан.

Адәмән сә бәсты –
Дойнаг дуртә ‘рмәстдәр.

Азмәлән сә нал ис –
Удсаф әмә къахниز.

Афтәмәй нә бартә
Пъәззымә куы раттам,

Дурәндзыг зәрдәтә
Нал калыңц Җәхәртә,

Әмә тар йәроны
Адәмты әвзоны.

Дурты дуне, оххай, –
Җәф әмә фыдохәй.

Адәймаг цы фәцис²
Ууыл у мә фәдис.

Әтт, Сослан, дә хъәстә –
Иууылдәр нә бәстә!

Байзәддаг дын Иры
Хъәдсыфтәрау – бирә

Дуртә, дуртә, дуртә
Хурты бәсты, хурты.

Цин кәнүн Дуртула –
Тынгдәр уымән тулы.

2013.27.08

НӘ ИВГЪУЫД

*Ивгъуыд боныл хур нә кәссы.
Амбисонда*

Йә тәригъәд нын хъары,
Җәмән ай дарәм тары?
Җәмән ай кәнәм рох?

Куы у рæзæнтае уарæг,
Куы у нæ фарны хох.

Куы бazzайа дæрддагæн
Нæ дард фыдæлты дуг,
Нæ фидæн уæд мæтаг у,
Уæд аивдзæн нæ туг.

Æндæрæн æй куыд дарæм,
Нæхæдæг æй куыд марæм?
Нæ ивгъуыд у нæ уд.
Кæд ыл фækæсы хур?
Нæ зæрдyl æй куы дарæм,
Куы йæм цæуæм зынггур.

Æндæртыл æй куыд уарæм?
Нæхæдæг та дзы – тутт.
Æнæ уый не стæм – гукк!!!

ТАХУДИДÆГÆЙ

1

Дзедырæн куыннæ ракæнон арфæ,
Чи кæны йæ къалиуæй дæр уидаг,
Чи йæ уадзы зæххы риуы арфмæ,
Чи хъахъхъæны афтæ тынг йæ фидæн!

Цас уидæгтæ уадзы дзедыр – диссаг!
Алырдæм йæ царды тын æлвисы.

Къалиутæ йын канд къалиутæ не сты –
Уыдон дæр ын уидæгтæ куы фестынц.

Махæн та нæ уидаг дæр нæ хæцы,
Пакъуытау нæ рог дымгæ куы хæссы...

2

Дзедырæн йæ къалиу дæр
Уидагау ныххæцы.
Махæн та нæ уидаг дæр
Нал хæцы нæ зæххыл.

* * *

Чи загъта мæ сæрыл иу дзырд?!
Ме ‘гасæй мæ сæрмаæ – зин-цырт.

Знагæй мæ нæ фæцис амонд,
Уымæн мыл ныддаргъ и сау бон.

Тохмæ чи цæуы æргомæй,
Уымæ дзурин хорзы номæй.

Exx, æргом фыдгул лæвар у –
Комкоммæ цæвы йæ хъару!

Ме знæгтæ та – сусæг, оххай,
Архайынц хъæстæ фыдохæй.

Уд сыхырна у сæ фæттæй,
Дарынц се ‘рдынтæ æмбæхстæй.

Чи загъта мæ сæрыл иу дзырд?!
Афтæмæй мæ ныхмæ – зиудых.

* * *

*Человек, равнодушный к родному
языку, – дикарь.*

K. Паустовский

Удæгасæй ма амæл.

Хистæрты фæдзæхст

Се ‘взаг чи нæ зоны, уыдон
Сты мæрдон æгас,
Рæзы афтæмæй нæ сырддон,
Растдæр та – зæппадз.

Удæгасæй мæрдтæ
Мулчы фынтæй – буц.
Exx, «уæздан» хъæддæгтæ,
Нал уæ хъæуы рух!

* * *

Зары ма ‘хситтәй мæ цæвæг –
Чи ма йæ уромы ныр!
Гауызау байтыдта кæрдæг
Фæззæджы размæ дзыгъуыр.

Уистæ рæнхъытау – зырнæйзылд,
Базон-ма сусæг уæдæмæ:
Хосгæрст поэзийы зынгау
Хосдзуаҗай домы уæлтæмæн...

У ма мæ цæвæг нæрæмон,
У ма мын хосгæрст бæрæгбон.

2013.07.07

ИРЫСТОН

Дæуæн куы кæнын табу,
Цы дыл æфты мæ рисæй?
Кæд уымæй у дæ амонд,
Уæд дын мæ уд дæр исын...

* * *

Гъæй-джиди, ныры бæркадмæ –
Раздæры æгъдау!
Зæдтæ дæр нæ цардмæ
Нал хæссиккой фая.

КЪОСТА

Йæ Дзырдмæ не ‘ххæссæм нырмæ дæр –
Зæрдæйæ куырм æмæ къуырматæ.

РАДИОЙЫ ХИСТАЕРТÆ

I

Æтт, нæ лæттæ алцæмæй – æххæст!
Exx, лæгдзинад ма сæм нæй æрмæст.
Иннæтæй нæ кæнынц хицæн,
Алчи дзы цæры йæхицæн.

II

Алчи дәр дзы хорз зоны йәхәс –
Уайсадгә бынәй уәләмә кәс,
Хицәутты бын чи тулы әдзух,
Уымән ТУЛЫ, амоны йәх къух.

* * *

Æнәбары лыстытә –
Æксидәвтәй хуыздәр.
Нә адәмон фысджытә –
Нә фысджытәй фылдәр.

МӘ АРФӘ

Цы хицау уадзы й' адәмы әфхәрын,
Гъе, уымән сау зәй раңауәд йәх сәрыл!
Цы хицау кәны й' адәмән ләтгад, –
Æнусон уәнт йәх цард әмә йәх кад!

* * *

Æвзонгад аныгъуылд цъәх тары,
Йә буц хәрзтәе уыдысты мин:
Æрмгуырой дәр мын кодта зарәг,
Æлхуый дәр мын әлвыиста цин.

Нә зиугуыст идәдзтән – цәвәгәй,
Зәронд устытән састам суг...
Нә хъазт та стынг и хъәл-ләдзәгәй –
Кәнәм кәрәдзийы ләхъуг...

Ныр дәр мә уыцы цинтә тавынц:
Мә тәлү диссәгтәм тылдис...
Мә уисын бәх чыиллиппәй кафыд,
Сыхәгты чызг ыл кодта дис...

Нә хъәууон царды цас уыд амонд!
Нә сыгъдәг царды цас уыд рух!
Тәхуды, уыцы тавиц абон, –
Йә маргәй фервәзиц әнус!..

2006.01.04

ЗЫН КАРЫ ЗАРӘГ

Уацау^{*}

Ныр Ленә сәрдү фәуылдзән ахуыр, уйй дәр фәуылдзән скъола уалдзәджы. Стәй Ленәйы кусынмә арвитдзысты искуыдәм, чи зоны, дард искуылдам – Уәрәссе кәуылты! Әмә уйй дәр йемә күү аңаудид, Асбар дәр. Афардәг уаид, аеппиндәр ницәмә фәкәсисид фәстәмә. Уйй дәр кусид исти, цыфәндү күист дәр кәнид. Әмә цәриккой Ленәимә, ләг аәмә ус күүд фәңгәрынц, афтә цәриккой. Әмә-иу изәры цингәнгә цәуид йә күистәй: ныр тагъд баталынг уылдзән аәмә та хүисдзәни Ленәйы фарсмә, уыңы хъарм аәмә фәлмән уылдзәни Ленә. Әмә та йын йә урс-урсид зәнгтә абәгънәг кәндзән. Әмә-иу фәңдуыдта цәугә-цәуын Асбар. Уыңы цинәй-иу фәңдуыдта, ави, уыңы цин күү никүү ‘рәңеуя, уйй тасәй – уйй бәрәг нә уыд.

Әмә йын әндәр гәнән нәй – аңауя йемә. Аңауя, уйй кәдәм цәуя, уырдәм. Уйй күү нә аңауя йемә, уәд ай әндәр исчи ракурдзән – уәдәй йә нә ракурдзән әндәр исчи! Әмә йә күү ракура әндәр исчи, уәд нә базондзән, Гыриты нартхоры хүмын кәй уыди Колаимә, уйй?! Күүд нә йә базондзән! Әмә йә күү базона, уәд цы зәгъдзән?! Уйй та йә

* Кәрөн. Райдайән журналы ацы азы 5–6 номыры.

зоны әмәе ницы зәгъид. Кәстәр дзы у, уый ңас диссаг у! Стәй дзы ңас кәстәр у! Цыппар-фондз азы? Әмә ңы сты цыппар-фондз азы! Далә иу чидәр – фыссәг уыди ‘ви артист уыди – әмәе йәхицәй фындаәс азы хистәр чи уыд, ахәм ус куы ракуырдта. Ракуырдта йә әмәе ңәрынц. Кәй ңы хъуыддаг и, чи сә хистәр у әмәе сә чи кәстәр у, уымә! Әмәе уыцы усән Ленәйи зәнгты хуызән урс әмәе тымбыл зәнгтә ис? Куынна! Нә ныллаудзән әнә уый хуызән зәнгтә! Кола йын сә абәгънәг кодта ‘мә յын сә абәгънәг кәнәд! Асины хъәлтыл әй сдавта йә хъәбысы әмәе йә сдавәд! Йә фәсонтә յын уымәл зәхмә әруагъта әмәе յын сә әруадзәд! Үәдәр уый Ленә у, Ленә! Әмәе әндәр сылгоймаг нәй ацы дунейи. Уый иннәг у. Әмәе յын зәгъя, бамбарын ын кәна йә зәрдә. Әмәе ақәуа йемә. Үәдәмә бафәразид, дзырд ын куы раттид, акәндәзән әй йемә, ахәм дзырд, уәд әй ңы фәразын хъәуы ардыгәй сәрдмә. Стәй ақәуиккой. Уый әргомәй ақәуид – мәнәе институт фәци әмәе кусынмә ңәуы. Уый та – сүсәгәй ақәуид, ам әй әппиндәр куыд ниши базона. Әмәе յын зәгъя, әнәе зәгъгәе յын нәй, куыд ын и әнәе зәгъгә! Фәлә յын куыд зәгъдән? Нырмәе йәм, әндәр ңәстәй касти. Нырмәе йәм стыр чызг йә ңәстәр әфсымәрә әмбалмә ңы ңәстәй фәкәсү, уыцы ңәстәй касти. Фәлә, горәтмә куы цыдысты, уәд әй ма бамбәрстаид! Куыд нәе йә бамбәрстаид! Әмәе йә уадултән сә сырх куы нал әмәе куы нал цыди, машинайәе куы әрхызтысты, уәд дәр. Әмәе-иу ңы тәрк худт бакодта, уый та! Ноджы машинайәе куы ‘р҃әйхызти. Уый тагъдәр әрхызти, Асбар, уый гәпп әркодта. Уый асиныл не ‘рхызти. Әмәе иуварс аләууыд, кәннәуәдтә үә зәнгтә куы фәзыной үә къабайы бынәй әмәе та сәм қәсыныл куы фәуа! Фәлә үәм үәхәдәг ма фәтила үә къух! Фәхәң мыл, ома. Әмәе ңымә уырдыгмә хизын зындәр у үәләмә хизынәй? Үәләмә үәхәдәг куы суади иугай-иугай уыцы асины хъәлтыл. Әмәе үәм бауади Асбар. Куыд нәе үәм бауадаид! Уый үын үә къух үә уәхскмә әрхаста, әвәңгәгән, әргәпп қәнын үә зәрдү уыд, фәлә үә дзабыры даргъ зәвәт куыдәр фәхәңцид асины хъәлыл, әмәе үыл әрхаягай кодта, се ‘рәмттә сә қәрәдзимә, афтәмәй, үә уадул дәр ма аныдзәвыйд үә рүсыл, уыцы ләгъз әмәе хъарм уадул. Әмәе ныккәл-кәл кодта Ленә. Асбар нәе бамбәрста, ңәуыл қәл-кәл кодта Ленә, уый, уәддәр баҳудти уый дәр. Стәй үәхи дзәбәхтә қәнынмә фәци

Ленә, йә тәрттә әрцагъта фыццаг йә иу къухәй, стәй та иннәе къухәй. Уый фәстә йәм йә фәсонтә бадардта.

— Аңгәгъд-ма мын мә фәсонтә.

Уый, ома ме ‘фсымәры әмбал у, мә кәстәр әфсымәры әмбал, әмәе мын уадз әмәе уый аңгәгъда мә фәсонтә! Искәй ма цы қәсын кәнен мәхимә! Цы ма къуылымпы кәны искај йә хъуыддәгтәй! Әмәе йын йә тъәпән арм куы ‘рбауагъта йә фәсонтыл, әмәе кофтәйи мидәг уыңы ивәзт бәттәнтыл куы аныдзәвдисты йе ‘нгуылдзты зәрдәтә, уәд әй дзәбәх уләфән нал уыди — йә хъуыры абад-абад райдыңта йә уләфт. Хорз уыди, әмәе йәм уәд Җәхгәр ныzzылди. Бахудти йәм.

- Ныр ды — кәдәм?
- Уартә бульвармә, — йә къух адардта фаләмә Асбар.
- Цәмә?
- Уым ибон иу чиныг федтон чингуыты дуканийи.
- Әмә мәнән цәмәннәе загътай, кәд дә чиныг хъуыди, уәд!
- Әмә-гъя, — әddәdәр аләууыд Асбар.
- Уәдә әз тәхын лекцитәм.
- Атәх! — загъта Асбар әмә бахудти, цыдәр әргом, цыдәр әвәлмон рауади йә худт әмәе йәм кәсгәйе аззади Ленә дәр. Йә цәсты уәлтүйфәлтә дәр ма әртъәппитә кодта, стәй йын цыма исты уайдзәфы ныхас зәгъынмә хъавыд, уыйау базмәлыйисты йә билтә әмәе дзы сирвәзт:

— Асбар!

Әндәр ницы. Әмәе йын зәгъя. Фәләе йын куыд зәгъдзән? Фәләе йын кәм зәгъдзән?! Уәдә ‘мә йәм комкоммә баңауа әмәе йын комкоммә зәгъя. Фәләе йәм кәдәм баңаудзән комкоммә әмәе йын цы зәгъдзәни комкоммә?! Уырдәм куы аңа-уид горәтмә, уым хуыздәр уайд. Ничи дә уынгә кәны, ничи ‘ндәр. Уынгә йә кәндзысты, уынгә та йә куыд нә кәндзысты! Фәләе йә чи зоны! Цәуыл дзуры, цы дзуры — уыдәтты мәт кәй ис уым! Ам та — иууыл цәсты раз. Уынджы астәу әй куыд бауромдзынә? Уәдә ‘ндәр кәм? Сәхимә? Әмәе сә бинонтә дәр афтә зәгъынц! Бәргәе, Җәхәрадоны къуымы фәхицән у искуы йемә! Әмәе йын зәгъ, цыбырәй йын зәгъ, демә мә акән, кәдәм дә әрвитой, уырдәм. Куы нә мә акәнай, уәд сәрра уыдзынән. Афтә йын зәгъ әмәе куыд баууәнда, стәй стыр кәй дә, ууыл дәр куыд баууәнда. Фәләе кәм ссардзән ахәм ныхәстә, куыд сә ссардзән!

Доны цәх-цәх йәх хъусты ныббадти әмәх әндәр ницуал хъуиста. Сыстади, цы дурыл бадти, уымәй әмәх йәм әнкъардәй кости, цима йыл цыдәр рагон фыстытә уыди әмәх сәхалын нае фәрәэта, уый хуызән. Стәй донмәх аздәхта йәх цәстәнгас әмәх уәд та донмәх бazzади кәсгәйә. Кости донмәх әмәх йәх донимәх цәуын әрфәндыйд. Йәх билтыл нае – йәх мидәт, йәх уыләнты уәләе. Мәнә дзы афтид къус куыд баппаратай уәлгомма, әмәх уый куыд скъәфой уыләнты сәхалын нае фәрәэта, уый хуызән. Цу әмәх цу афтәх уыләнты уәләе.

Стәй хур аныгуылд әмәх рацыди Асбар. Скъолайы фәзы кәңәйдәр йәх размәх фәци Зәлидә. Жәвәццәгән та кәмдәр репетици кодтой әмәх уым афәстиат.

- Кәм уыдтә, Асбар? – йәх разы әрләуууыди ләппүйән.
 - Никуы, – загъта Асбар.
 - Әмәх кәдәм цәуыс?
 - Никуыдәм.
 - Ахәм цыдтытә дәу йеддәмәхничи кәнис зәххыл, әвәццәгән.
 - Цахәм цыдтытә?
 - Никуыцәй рацу әмәх никуыдәм фәцәйцу.
 - Уый раст нае. Адәм иууылдәр ахәм цыдтытә кәнинц, Нәдәр кәңәй цәуынц, уый зонынц, нәдәр кәдәм цәуынц, уый. Жәнәуи зынгә афтәх кәнис, цима әнәвдәлон сты. Стәй сәхимә дәр афтәх кәсис.
 - Дәүән дыууә дунейи ис. Иу дунейә дзы зыныс әддәмәх, иннә дунейә – наегъ. Гъенир уыцы дунейи дә.
 - Кәңәй дунейи дән гъенир?
 - Зынгә кәңәй нае кәнис, уыцы дунейи.
 - Уәдә мә ды куыд федтай?
 - Әз зонын, уыцы дунемәх кәуылты бакәсисин хъәуы, уый.
- Мән йеддәмәх йәхничи зоны.

Асбар әм къухауонәй бакаст – цыдәр зәгъынмәх хъавы, уый бәрәг уыд әмәх Зәлидә батагъд кодта йәх зәгъинагыл:

- Махмәх цәмәннәх цәуыс?
- Әмәх ды цәмәннәх цәуыс махмә? – баҳудти Асбар. Йәх цәстәтыл схәңцид, цима цы загъта, уый куы фәдзәгъәл уа, уымәй йын тарсти. Зәлидә дәр баҳудти, фәләх уайтагъд әмбәхсынмәх фәци, кәй баҳудти, уый.
- Ды хъазгәх кәнис, фәләх әз хъазгәх нае кәнин.

- Чи зоны, әз дәр нә кәннын хъазгә.
- Гъенәр чи зонынта ‘мә чи нә зонынта кәндзыстәм ам кәрәдзийән! Ныр дын ңал хатты баләгъстә кодтон: иумә ахуыр кәнүт уә уроктә Колаимә. Ды йын феххуыс кәнис. Мәнән зын у, тынг зын у мәнән. Кәд мын мә дзәбәх әфсымәрыл фәхудут, йә урок әвзәр куы фәдзуры, уәд.
- Ничи йыл фәхуды. Чи йыл фәхуды!
- Гъомә-иу нәм әрбауай, гъо! Әз та-иу уын, ңалынмә уә уроктә ахуыр кәнат, уәдмә исты дзәбәх хәринаг акәндзынән.
- Ңалынмә уроктә нә сахуыр кәнәм, уәдмә нәй акәнән уыцы дзәбәх хәринагән?
- Уогъ, фәсайат мә! Стәй ма әфсәст ләджы сәрмә исты цәуу!
- Уый әңгәр афтә у, әңгәр – кәмдәр ай кастән. Далә арән-хъаҳъәндҗытәй арәнтыл ләууынмә чи фәңәуы, уый хәргә нә бакәны. Күйд рабәрәг, афтәмәй ләг әххормагәй хъусгә дәр хуыздәр кәны, уынгә дәр әмә әмбаргә дәр.
- Уәдә ма цы! – загъта Зәлидә.
- Фәләуу-ма, әмә ныр уәхәдәг цәмәннә ахуыр кәнүт иумә уә уроктә?
- Күйд ахуыр кәнәм нәхәдәг иумә? Уымән дәсәмты уроктә сты, мәнән – фарәстәмты.
- Уо, хәдәгай!
- Әмә йын ңас фәдзырдтон – фарәстәмтәм бацу әмә иумә ахуыр кәндзыстәм. Йә къәхтә ныццавта – ныр, дам, кәм цы сывәллон и, уыдоны ‘хсән куы рабадин, цыма, дам, сә дада дән. Йәхәдәг фарәстәмтә нә, фәлә әстәмтә дәр нә фәзи. Ноджы ма йәм иу диссаг цы рахатырдтон! Әнәуи зоны уырыссагау дзурин. Уым науыл әнәхъән әртә азы фәрацу-бацу кодта уырыссәгтимә, фәлә йә урок дзуры, зәгъгә, уәд ын ницуал фентысы. Схәң-ныххәң бахъәуы.
- Әмә йын фәдзурын кәнныс йә урок? – бафарста Асбар.
- Фәдзурын кәннын. Куы мын сразы вәййы, куы – нә. Хатт мә зәрдә фәриssы, дзәбәх нә фәзоны йә урок әмә. – Гъомә дын афтә зын у махмә цәуын? – Әнәрхъәц змәлд бакодтой чызджы цәстытә. – Стәй-иу дын азардзынән, әмә-иу хорз бафынәй уыдзынә.
- Асбарән зарыны кой әхсизгөн уыди.
- Кәд-иу мын азардзынә?

– Куы-иу ацәуай махәй, уәд-иу нымайдзынән мәхимидағ әмә-иу, уый куы базонон – гъеныр схуиссытә, уәд-иу дын азардзынән.

– Әмә-иу куыд нымайдзынә?

– Нымайдзынән-иу. Дә уроктә кәнүн-иу дә нал хъәудзән, әхсәвәр хәрын-иу дә нал хъәудзән. Ныңқаудзынә ‘мә-иу схуисдынә.

– Кәм-иу мын зардзынә?

– Уым, нә цәхәрадоны, нартхоры хъәдты астәу сләудзынән әмә зардзынән.

Нартхоры хуымы кой та йын йә зәрдә бакъуырдта. Бәргә, уыдоны нартхоры хуымы йеддәмә нартхоры хұым куы никуы уаид заххыл. Әмә дзы куы зарид Зәлидә! Хорз у нартхоры хұым зарынән: уыцы бәрзонд хъәдты астәу сләуу әмә зар! Фәлә ма ис Гыриты нартхоры хұым дәр. Уым заргә ничи акәндзән. Уымән йә каумә асин әвәрд и. Зәлидә ницы зоны Гыриты нартхоры хуымән. Уыцы асинаң дәр ницы зоны.

Асбар йә сәр батылдта.

– Уәлә-ма Гуыбейән зәгъ, Гуыбейән, әмә уый кәна йә уроктә Колаимә.

Әмә цәхгәр ныzzылди Зәлидә Асбармә, цыма йын фыдәнән загъта уыцы ныхас әмә йын әй ныбарынмә нә хъавыди.

– Нә зәгъын Гуыбейән.

– Заргә дәр-иу уымән акәнис, – уыцы ныхас та дзы бынтон әнәнхъәләджы схаудта, йәхәдәг дәр-ма бадис кодта, куыд дзы схаудта, ууыл.

– Нә зарын Гуыбейән! – фестъәлфыд Зәлидә. Әмә Асбармә афтә фәкаст – ныртәккә ныzzилдзән әмә фәтъәбәртт кәндзән йә цурәй, тәргай чи фәвәййы, уый куыд фәтъәбәртт кәны, афтә. Фәлә нә фәтъәбәртт кодта Зәлидә, әмә хъыг уыди Асбарән: уәдә фәмәсты дә әмә ма цы ләууыс? Гъеныр уый куы ацыдаид, уәд ацыдаид уый дәр. Уалә йә цәуын хъәуы. Чи зоны, ам уа. Сабат нәу, фәлә әнәуи бонты дәр әрбауадтыә кәны. Уәд әм бацәуя. Бацәуя йәм, комкоммә йәм бацәуя әмә йын зәгъя. Зәгъя йын – иумә ацәуой, кәдәм әй әрвитой, уырдәм. Уымәй хуыздәр фәнд нәй дунейи мидәг. Әмә афтә хъуамә бакәной. Әндәр гәнән сын нәй. Әмә ахъуыды кәндзән Ленә әмә сразы уыдзән йемә – әндәр гәнән ын

нәй. Фәләе йын кәм зәгъдзән? Гүйбе йә куы фена, уәд ма йә ныхәстә-йедты бон фәуыдзән. Уый цәмәй зоны, цы зәгъинаг у Ленәйән, уый? Уый ницы зоны. Стәй әнәуи дәр ницы зоны. Цы уроктә сын раттынц, уыдан зоны, әндәр – әппындаәр ницы. Уәддәр ссәуа, уәддәр. Фәләе ма цәугә дәр куыд кәна. Йә зәрдәйи цы змәлд фәңәхаста, уый фәсабыр, уыцы ницымацы ныхәстә әрмәнәг кодтой уыцы змәлд. Колаимә, дам, уә уроктә, дам, иумә, дам. Бакости Зәлидәмә – ләууы уәртә. Йә иу зәнгыл йә уәз ауагъта, ие ‘ннә зәнг фәтасыд йә фәтасәныл. Әмә цымы даргъдәр фәци иннәмәй, уый зынд кәны къабайы фәдджийә. Рәсугъд зәнгтә йын ис, әвәдза, амән дәр, тыңг рәсугъд зәнгтә. Стәй йын ноджыдәр срәсугъд уыдзысты, цалынмә чындызон чызг кәна, уәдмә. Стәй аңаудзән чындыз. Цымә, кәмә цәудзән? Әмә кәд цәудзән нырма әниу! Искуы скъола фәүд кәндзән, стәй институтмә цәудзән. Уый дын әнә институт ныллауу! Ардыгәй уәдмә цас хабәртә әрцәудзән – чи йә зоны! Фәләе уый куы нә әрцәуа, уыцы хабар, уәд иннәтә фәнды цәуәнт, фәнды – ма. Нә йә әндавынц, уый әрмәстәдәр уый әндавы. Әмә уый куы нә әрцәуа, уәд фәрынчын уыдзән, иу низ нә – иу-цалдәр низы йыл бафтдзән әмә сәйдзән. Әмә хорз уыдзәни, кәй фәрынчын уыдзән, уый. Зәлидә та аңаудзән. Исчи йә ракурдзән әмә йә ахәсдзән. Урс разгәмттә йыл скәндзысты әмә йә афтәмәй ахәсдзысты. Әмә ныууынәргъыдта Асбар.

- Цы кәныс? – хылкъахәджы фарст әй акодта Зәлидә.
- Ницы, – йә сәр батылдта Асбар.
- Уәдә цы уынәргъыс?! Асбарән хъыг уыди, кәй йәм бадзырдта, уый – азылди йәм, йә риуыздаг суләфыди.
- Уынәргъын әмә цы! Мә бар мәхи нәу!
- Алкәмәндәр йә бар йәхі у, уый тыххәй хъуамә иууылдәр уынәргъын райдайой?
- Иууыл цәмән хъуамә райдайой?! Кәмә цәуы, уый уынәргъәд, кәмә нә цәуы уынәргъын, уый куыд хъуамә ныу-уынәргъа?
- Әмә дәумә тыңг цәуы уынәргъын?
- Зәгъәм, цәуы мәм, уәд цы?
- Уәд уынәргъгә фәцу – әндәр ницы! – Зәлидә ныzzылд әмә згъорәгау акодта йә цураей.

Асбар мусы къәбәлау ләугәйә баззад фәзы мидәг.

Ныр бадти сә тыргъы кәрон. Йә уроктә-иу цы къаннәг стъолыл кодта, ууыл багуыбыр, фәлә уроктә нә кодта ныр – ныр уартә кәдәй нырмә нал әрбадти йә уроктыл. Афтә ацә-уы скъоламә. Афтә фәбады урокты дәр. Кәм радзуры исты, кәм – нә. Цы радзуры, уый дәр афтә, зәрдаивәй. Тетрәдтә әмә чингүйтәм әрәвнала, уый йәм нә цәуы. Әмә дәм цы нә цәуа, уый күйд бакәндзына!

Иуафон кәртәй әrbайхъуист мады ныхас әмә йын әжсыз-гон уыд, мады ныхас кәй әrbайхъуист, уый.

- Кәм уыдтә, кә, ацы ләг? – фарста мад.
- Никуы уыдтән, кәм уыдтән! – Уый та фыд дзырдта мады ныхасмә. – Дәлә, Дати уым бадти, къанторы раз, әмә йемә абадтән иу сахат.
- Әмә дзы бон дәр Дати райдыңта кусын?
- Кәм дзы райдыңта, кә, бон дәр кусын. Афтә әнәуи йәхи раирхәфста.

- Әмә дын уәд йә газет нә равдыста?
- Равдыста мын ай. Дзәбәх сә систа уыцы нывгәнәг, хәрз дзәбәх, хәрз. Йәхәдәг астәүәй бады, йә фәндыр йә уәрагмә әруагъта әмә гъәйттәй цәгъыды. Иуырдыгәй йә хистәр чызг, иннәрдыгәй йә фырт. Хъеуы йарғы ләппу у йә фырт. Ибонты дәлә Микоты хъастаны скафыд, әмә йыл адәм сә цәст әрәвәрдтой.
- Йә чызджы дәр ын дзәбәх чызг хоныңц. Уымәй хуыздәр, дам, әнәхъән скъолайы ничи ахуыр кәнен.
- Газетәй дәр дзәбәх чызджы каст кәнен, уогъ.
- Әмә дзы уәд иннәтә не сты, йә иннә дыууә чызджы әмә йә иннә ләппу?
- Сты дзы, күиннә дзы сты. Йә бинонтә дзы иууылдәр сты, йә ус йеддәмә.

Гъеныр Колайы кой куы нәуал скәниккой, – хъуыды кодта Асбар. – иннәтә кой кәнәт цас сә фәнды, уыйас сә әппәләнт. Фәлә нылләууой, Колайы кой ныуудзой ууыл.

- Ныр дам, скъоламә бацыд, хъуамә, дам, скъола сәхгәна, стәй, дам, ахәсса скъолайы гәххәтт, ахәсса, әмә, дам, ай, уартә горәты, нымайджытә кәм ахуыр кәнинц, уырдәм ба-дәтта, – афтәтә мын фәкодта йә хабәрттә Дати. – Хъал дзы у әмә кәм байяфы, уым та йын йә кой кәнинмә фәвәййы.
- Әмә мах ләппуимә иу къласы бады, уый нә зоны?

— Мах ләппуимә? Әмә йәз дәр күң нә зыдтон. Уәдә, иу къласы бадынц, зәгъыс? Пуй, налат! Загътайн ын ай әмәй ын әхсизгон уыдаид. Мәнән дәр әхсизгон у — әгайт-ма мах ләппуимә ахуыр кәнү! Хорз әмбаләй хорз йеддәмә ницы бахәндзән ләгыл!

Әмә Асбарән йәз зәрдым әрбаләууыд уыңы ермеңкүкаг ләппу — ие ‘рфгуиты ма кәрәдзийил банаңхәсынмә гыңыл хъуыди, хәрз гыңыл. Йәз ном дәр цыдәр әнахуыр ном уыди — Серби. Әмә Серби уартә кәмдәр паддзахад күң у. Уый та ләппу уыди. Уым хүйбы къахыл хәңды. Уый цы ‘пәлдтыйтә кодта Колайә! Уә дә арты бындар фәуай! Әмә йыл уәд сәмбәлди, уыңы бон, Ленәимә йәхі горәтмә күң фәңгүәг кодта, сә кәттагсәр машинәйы, әмә йә Уокена Ленәимә күң балхъывта.

Ленә аңыд институтмә, уый ләууыд әмә ләууыд. Цы ми бакәна? Бульвары йәз ницы хъуыддаг уыд — уый сайгә акодта Ленәйы. Цәй чиниг әмә цәй цыдәр! Цәмән ай бахъуыд чиниг! Фәстәмә йәз цәуын хъуыди хъәумә. Әмә бәргә фездәхтаид уырдыгәй, цы фездәхын ай хъуыд! Абад уыңы кәттагсәр машинәйы әмә уайтагъд хъәуу баләууай. Фәлә йәм ахца нә уыд, цәй ахца йәм хъуамә уыдаид! Дәләмә дәр Ленә күң афыста сә дыгуәйи тыххәй иумә, уый йәхі ницы уынәг күң скодта! Әмә машинәмә цы стәпп кәнин хъәуу! Фәлә йәм стәй шофыр йәз къух күң бадара ахчамә, уәд ын цы хъуамә авәра йә къухы! Әмә йәм уыйәппәт адәм нә ныккәсдзысты! Әрәджиау әм иу хъуыды әрцид: цәй, әмә уалә уәләтү аңәуа! Уалә горәтү сәрәй уәләтү хъәдиль цы фәндаг и, ууылты! Ууылты хәңцә дәр тагъдәр бауыдзән, стәй ынни әмбал бауыдзән, ынни йыл әмбәлгә акәндзән — йәхицән цәудзән әмә цәудзән. Кәм уыди, уымәй дәр ай ынни бафәрсдзән әмә әндәр дәр.

Әмә фәңгагайдта.

Горәтү сәр, спъиртуадзән цы бынат хүйтой, уым баләууыд уайтагъд. Цалдәр стыр хәдзары әмә дзы цалдәр гыңыл хәдзары уыд. Уыдоны фәстә Терчы был та йәхәдәг уыди, спъиртт кәм угътой, уыңы ағыуст. Уым стыр хәдзәрттәй иуы рәбын цалдәр ләппуи кәд нә арыттой хүү! Уымәй бирә стырдәртә чи уыд, ахәм ләппутә. Йә цыптар къахыл ын хәңдысты уыңы стыр тымбыл хүйтән әмә сә цәнгтә ныйивәзтысты, афтәмәй

йæ дардтой, йæ быны уырыл цы цъыхырты арт уыди, уымæ. Әмæ әрлæууыд Асбар: уыцы арауыны тæф ын афтæ әхсызгон уыд, әмæ йæ дарддæр йæ къах нал хаста. Лæууыд әмæ, лæппутæ хуыйы куыд разил-базил кодтой арты сæрмæ, уымæ каст. Әмæ риуыздаг улæфыд, арауæны тæф кæм ацыд, уыцы уæлдæфæй. Лæппутæ йæ бафиппайдтой, куы-иу әм сæ иу бакости, куы се ‘нна. Стæй йæм сæ иу йæ къух фæтылдта – рауай-ма!

Асбар сæм хæстæг бацыд, әмæ йæм уæд, йæ къух әм чи фæтылдта, уый дзуры:

– Уæртæ ма нын, мæхи әфсымæр, уыцы цъыхыртæ мæнæ нæ артыл баппар.

Асбар әрбахаста цъыхыртæ, әргуыбыр кодта әмæ сæ артыл бавæрдта. Әмæ та йæм уæд чидæр сдзырдта лæппутæй:

– Хуыщау дын баххуыс кæнæд! Фæлæ, мæнмæ гæсгæ, ардыгон нæ дæ, уæд дæ әз зонин.

– Нæ дæн ардыгон.

– Уæддæ?

– Цъуйджынаг.

– Кæцон, зæгъыс, кæ? – хуыйы раззаг къæхтыл чи хæцыд, уыцы дыууæ лæппуйæ иу йæ астæу сраст кодта әмæ йе ‘рром Асбармæ аздæхта. – Цъуйджынаг зæгъыс?

– Гъо, – загъета Асбар.

– Әмæ уæд Колайы нæ зоныс?

– Кæй Колайы?

– Иккоты?

– Зонын.

– Әцæг-әцæг?!

Асбар бакости лæппумæ, әмæ цы ауыдта, уый сау әрфгуытæ, тынг сау, кæрæдзимæ баввахс сты, байу уой, уымæ сæ бирæ нал хъуыди. Әмæ йæм кasti, дзургæ йæм ницуал бакодта.

– Әмæ куыд у, уæддæ куыд мæ хъочахъ әмбал? Мах әртæ азы иу науыл фæленк кодтам. Әртæфондзыссæдз матросæй әрмæст дыууæйæ уыдистæм ирæттæ. Әмæ куыдтæ цæры, цытæ кусы?

– Кусгæ ницы кæны.

– Уæддæ?

– Ахуыр кæны.

– Кæм ахуыр кæны?

– Скъолайы.

— Уанцон нәеу! Амә ма күйд баңыд скъоламә? Күйд ма сбадти сывәлләтты ‘хсән?

— Сбадти дзы.

— Дәсәмтү?

— Гъо.

— Авәццәгән йә зәрды ахуырмә цәуын әрәфтыд әмә уал, ома, фыцаг скъола фәуон.

— Авәццәгән.

— Амә, цымә, күйд цәуы йә ахуыр? Аңцон ын нә уыдзән. Фәлә сфераздзән, уышы сәрәнәй уый цы нә бакәндзән! Дуры гуыбынәй дон раудзән, ахәм ләппу у, гъе! Уәдә кафтә әмә заргә күйд кәны – әнәхъән науы дзаг ләппутәй йә әфсымәры уарзт кодтой.

— Амә мәнә ауылты цәуынмә хъавыс? – йе ‘вдәлон къухәй сә бакомкоммә цы хъәдджын рагъ уыд, уымә азамыдта, хуыйән йә фәстаг къахыл чи хәцыд, уыцы ләппутәй иу.

— Гъо, – загтә Асбар.

— Уәд дә фәстәмә сәпп кәнын куы бахъәуа, уымәй тас у.

— Бахудти ләппу.

— Цәмән? – бакаст әм Асбар.

— Зәронд дыргъдон дзы нә уыди?

— Уыди.

— Гъемә йә әрәхгәдтой, базылдысты йәм әмә ногәй агәпп ласта. Ацы уалдзәдҗы мәнә. Нырма сын дзы тонинәгтә ис әмә дын хъалагъуртәй исчи цәххәй ифтыгъд хъримаг де ‘рбадәны фәлмәнтүл куы ныссабазджери кәна! – ногәй та бахудти ләппу.

Асбары зәрдәмә нә фәцыдисты ләппуйы худтытае, әмә уәд бакаст, Колайы чи зыдта, уымә. Бафарста йә:

— Амә ды ам цәрыс, спъиртуадзәны?

— Кәм цәрын ам! Ам куы цәрин, уәд афонмә дәс хатты нә бауадаин Цъуйдҗынмә! Аз далә Ермецыккаг дән. Иу хъуыдаджы фәдым суадтән, әмә, дам, нын нә хуы әргәвдынмә фәкәс, әмә, дам, дын саразәм дә хъуыддаг. Кәмдәр ай балхәдтой сә кусдҗытә иумә. Уәдә-иу мын тынг фәффәрс Колайы. Мәнә куыдәр рабырон мә хъуыддәгты бынәй, афтә жәнә суайгә нә фәуыдзынән Цъуйдҗынмә. – Уым фәләууыд ләппу, йә цъәх цәститә сдыууәрдәм сты йә сау әрфгүйты бын. – Амә дын мәхи дәр куы нә базамыдтон. Аз Бердзенатәй дән,

мæ ном та Серби хуыйны. Ермецыккаг. Нæ дæ фeroх уыдзысты?

— Нæ.

— Уæдæ мын стыр лæг су! — баҳудти лæппу, әвæццæгæн ын лæгау лæджы арфæ кæй ракодта, ууыл баҳудти.

Стæй иннæ әртæйы сæ кусарт къæрткæныныл куы багуыбыр сты, уæд уый йемæ раңыди, ууылты, дам, дæ куы нæ уадзой. Асбары нæ фæндыд, куы раңæуид йемæ, уый, фæлæ йæм, йæ ныхмæ ныллæууа, уый дæр нæ цыд.

Æмæ, дам, ын æхсызгон уыдаид Датийæн, иумæ, дам, ахуыр кæннынц, уый, дам, ын куы загътаин, уæд. Æмæ йын цы ‘хсызгон уыдаид! Искæйтимæ ахуыр кæндзæн. Уæдæ уымæн хицæн кълас байгом кодтаиккой!

Уæдмæ әдде әрталынгмилтæ әмæ йын æхсызгон уыди, кæй әрталынгмилтæ и, уый. Ныртæккæ аңæудзæн әмæ схуысдзæн. Схуысдзæн әмæ хуысдзæн. Чи зоны та нæ фынаей кæна, фæлæ хуысдзæн уæддæр. Гъенyr Колаимæ куы ахуыр кæнид йæ уроктæ, уæд-иу ын нæ азарид Зæлидæ! Æмæ-иу нæ бафынаей уайд! Ныр, цымæ, аңæг бафынаей уайд, Зæлидæ йын куы азарид, уæд? Бафынаей уайд, цæмæннæ бафынаей уайд! Æмæ йæм әrbайхъуысид йæ зарын? Аңæг әм әrbайхъуысид? Әrbайхъуысид әм, уымæн әм әrbайхъуысид, әмæ әrmæст уымæн зариd. Æндæр әм ничи хъусид, байхъуусыны бар әм никæмæн уайд. Æмæ афынаей уайд. Æмæ зарæджы зæлдмæ цы афынаей уай, уымæй уд сывæллонæн йæ афынаей агъоммæ! Æмæ йæм афтæ не ‘рбауылæн кæнид, кæй зæгъын ай хъæуу! Йæ зæрдæйыл ын бандызæвид әмæ зæрдæйыл зарæт куы бандызæва!

Ныр систа әмæ аңæуа йæ уатмæ, куыд загъта, афтæ та әrbайхъуысти мады ныхас:

— Уыцы нартхор цыдæр куы баҳордта, ацы лæг, уæд әм никуы ‘ркастæ?

— Куыд ай баҳордта цыдæр? — бафарста фыд.

— Цыдæр маргъы мыггаг у, йæ къуди даргъ әмæ — раст, уидыдджы хъæды хуызæн. Йæ бырынкъæй әрыстигъы әффисир, стæй гагатæ куы разынынц, уæд сыл къуырцц-къуырццæй ра僚æууы. Æмæ йæ хъузг дæвдæгæй аzzайы нартхорæн.

— Гъæй, мæ куызды сæр куыд баҳордта, гъе, — батыхсæгау кодта фыд. — Дæхæдæгæй ай федтай?

– Мәхәдәг әй федтон, уәдәй йә исчи федта мә бәстүр? Күң ницы хос ын әрпәуа, уәд, ңалынмә нартхор сәттинаң кәна, уәдмә ма уым нартхоры гага баззайа – нә мә уырны.

– Фәләуу, мәхәдәг әй фенон, стәй кәсдзынә, кәддәра дын уымән а ләппу ңы митә бакәни!

Æмә әрсабыр и мад. Афтәмәй хорз зыдта, фыңд хизгә дәр нә бакәндән үңци маргың, қәнгә дәр ын ницы бакәндән. Уый сабыр кодта мады. Æнәуи кусаг ләг үңди фың, фәлә, фезмәла әмә хәдзармә исты әрбахая, йе, хәдзарыл знаггад ңәуынмә хъавы әмә йә бахиза, үңдәттәм нә арәхсти. Æмә, ңымә, уәд уымән ңәмәннә исты загъта мад, Асбарән? Æнәуи истәуыл күң батыхсы, уәд йә хъаст уымә күң фәхәссү! Қәд, ңыдәр кәнүн, уый хаты әмә ын уымән ницы загъта? Фәлә ныр, қәд үңдоны ғыңцыл хүым хәрү үңци даргъкъуди маргы, уәд, ңымә, үңци стыр хүым нә хәрү? Уым әй зонгә дәр күң ниши бакәндән – хәрү нә хәрү! Үңци стыр хүым – хәр әмә хәр! Уалә қәуылты әрзылди! Ҳәуысәр ис әмә, йәм йә уәле ңы нәуу и ңәхәрадонән, уымәй әрбафтыдта Гыри. Уәдә ‘мә йәм ныр ссу, ссу! Ссу нәннә – ңәвәг әм схәсс, ңәвәг, мәннә фыңды стыр ңәвәг әмә йәм аздах ңәвәг! Ныррәдзыгъд әй кән, иу хъәд дзы уәлгъәд күңд нал баззайа, афтә ын бакә, гъе! Стәй-иу дзы фәңгәйхәссәд искәй чызджы! Гъомаң йә күң фәңгәйхаста, уәд дзы ңәхи нә әддәмә тыдта йә хъәбысәй, йе нә хъәр кодта – ахәм диссаг макуы әрпәуәд. Уәдә дә қәдәм хәссы, уый үйнис, ңәмә дә хәссы, уый зонис әмә ма ныззилай, дә ныхтә ын йә ңәстомы ма асадзай! Дәхи аудазай әмә әнхъәлмә кәсай, қәд бахәццә үңдән, дә уәнтә дын қәд әруадзән зәхмә әмә дын дә зәнгтә қәд абәгънәг кәндән? Уымәй ма диссагдәр исты уа!

Æмә йә ныңцәгъд, ныддәрәсхән әй кән, ахәм митә ын бакә. Æнәуи хъәбәр үңдән ныр йә хъәд, фәлә уадз әмә уа хъәбәр! Зын кәрдән үңдән әмә уадз әмә уа зын кәрдән! Цас зын кәрдән уа, уыйас ноджы хүйзәр.

Гыбытт уаты нәма үңди. Қәмдәр та хъазыныл фәци. Йә урокта-не скодта – чи йә зоны! Нал әм әрдәрдә та ын хъус әмә йәм күңд әрдара! Æмә күңдәр ңәхи әруагъта уаты, афтә, фәндүры тәнты зыланг күңд фәңгәуа, уый хүйзән әхсизгон зәлланг ацахстой йә хъустә, стәй ыл мыды әртәхтау згъәлын байдыдтой үңци зыланджы мыртә әмә

стъәлфәнтау йә уәлә хүйссыдысты. Әмә бамбәрста – зарәг у, әмә ын йә ныхәстә дәр байдыдта ахсын. Әмә дис кодта – уый цы у?! Иуәй йәм афтә каст – кәмдәр әй фехъуиста, стәй та-иу джихәй аззад: әмә йә кәм хъуамә фехъуистайд? Стәй гыццылгай йе ‘муд ңауын байдыдта – уый куы у уый. Үңци зарәг куы у!

Изәрмилты йәм афтә зынын байдыдта, цима әрдәбон сәхимә куы ‘рбацәйцид, уәд иу Ленәйи хуызән чидәр кәттагәр машинәйи асиныл әрхызти, раст ыл Ленә горәты куыд әрцәйхызти, афтә. Әмә йә зәрдә ахсайдта – кәд Ленә уыд! Әмә фәфәнд кодта, ңај әмә азила уыдонырда. Чи зоны ыыл искуыцәй йә ңаест схәца, кәд әңәг уый үүди, уәд. Сә астәуккаг уатәй рухс цыди әмә йәм бирә фәкасти, Гыриты кауыл յә фәсонтә бауагъта, афтәмәй. Фәлә рудзынгыл цыдәр әмбәрзәны хәррәгъ уыд, әмә дзы афтәмәй цы федтаид! Уәд йә размә рацыди хәдзарән. Раззаг уаты рухс на уыд әмә йә талынг ңаестытәй касти Асбарма. Асбар сәм қәсын на фәрәзста рудзгуытәм, афтәмәй, куы сәм кастайд, уый йә фәндыйд әмә тыхсти. Стәй рацыди. Рацыди әмә соса фәндагыл на ацыд дәләмә, фәлә ңаҳгәрмә уынджы фездәхт – доныбылмә баңа-уа әмә уым былты-былты аңауа уым дәләмә. Доны хъәрмә уәддәр байхъуса. Чи зоны ын ңы баххуыс уа доны иугәндзон әнәүәлдай хъәләба! Куыдәр тигъәй бахызт, афтә ацахстой йә хъустә – чидәр зары! Әмә загъта йәхицән: ай Датиты уынг у, әмә та зарынц Датитә. Исдуг յә ңыды кой кодта – Датитә зараг бинонтә сты, уадз әмә зарой! Каумә куы бахәццә, уәд сонт ләуд фәкодта: иуәй зарәг хәдзарәй на хъуисти, фәлә – ңаҳхәрадонәй, иннәмәй та ңалдәрәй на зарыдысты иумә, фәлә чидәр зарыд иунәгәй. Әмә уайтагъд յә зәрдә фехсайдта – Зәлидә ма уа! Уәдә әндәр чи хъуамә уа Зәлидәйи йеддәмә! Йәхи каумә байста, әрләууыд әмә хъуиста. Уый үүди, Зәлидә уыд, фәлә յә ңы бафтыдта зарыныл? Әхсәвигон рараст у хәдзарәй, ңаҳхәрадоны баләуу әмә зарынтарайдай! Уәд յә бон әнә заргә нал уыд, әмә уый зәгъай. Фәлә ңәмәннәуал уыдаид յә бон әнә заргә?! Ңы йәм рауади уагәрә? Хъуисти зарын, бинтондәр әнәзөнгә зарәг... нәдәр ын յә дзырдә фехъуиста искуы, нәдәр յә азәлд.

Әмә ләугәйә бazzади каурабын Асбар. Зарәг хъуисти ‘мә хъуисти, ‘мә куыд хъуисти, афтә ивылди յә мидәг, биркуымә

хәтәләй сән куыд уадзай әмә уый куыд ивыла быркуымә, афтә. Ивылди йә зәрдәмә – йә азәлд дәр ивылди, йә ныхәстә дәр ивылдысты. Әрәджиау баштади зарәг, фәлә ма йә азәлд зылди ‘мә зылди йә алыварс, әмә йә сәр дәр зылди, зарәджы азәлд куыд зылди, афтә.

Йә бынатәй куыд фезмәлыд, уый не ‘рхъуыды кодта, доныбылмә куы баҳәццә ис, уәд та әрләууыд – әвәццәгән, доны хъәрмә базмәлыд зарәг йә мидәг әмә йын әнә әрләүгә нал уыд. Ләууыд, ләууыд әмә йәм иу фәнд әрцыд: цәй-ма, кәддәра, уыңы ныхәстә не ‘рхъуыды кәнид әмә сә кәрәдзи фәдил нә равәрид! Скъолайы йә дисән куы хастой – әмдзәвгә йын йә цуры бакас әмә-иу әй йә зәрдил бадардта. Хәснәгтә-иу кодтой ىемә. Уәдә уый гәнән куыд и! Стәй-иу дзурын куы байдыдта, цы ‘мдзәвгә йын бакастысты, уый, уәд-иу сә цәстыйтыл ныххәцьысты.

Ныр уым, доныбыл ләууыд, афтәмәй байдыдта Зәлидәйи зарәг равәр-бавәр кәнүн, кәддәра дзы цы рауаид. Дзырд дзырды фәстә авәрдта, рифмә рәнхъы кәрон, кәм агуырдта, уым бадт. Уәдмә базмәлыди зарәгнүвәст дәр, әвәццәгән, доны хъәрмә базмәлыди, әмә кәрәдзи фәдил абадтысты дзырдтә, мәнә хуынд ләгтә фынгыл куыд рабадынц, афтә.

*Әз әхсәв дәр дә мәт кәнүн, бон дәр –
Мән әнәнцөй фәкодта дә мәт.
Цыма ‘дзуҳдәр уә зәрөнд әмбондән
Чиугә й’ алыварс зили мәләт.*

*Бон куы аивылы зәххы кәрәттәм,
Уынг куы ‘рыхгәнү әхсәвы тар.
Уәд уын чидәр йә даргъхъәд фәрәтәй,
Цыма ‘фтауы уә хәдзары дуар.*

*Хур зәххы сагъәс арвмә куы сисы,
‘Мә йә цинтә куы райхалы зәхх,
Сау халәттә уә кулдуары сисыл
Уәд цы рабадынц уәдә рәгъ-рәгъ?!*

Әмә йә куы радзырдта, уәд хъуыдтыл фәци: зарәг әнәхъән зарәджы хуызән куы у, уәд дзы уый размә әппүн ницы азарыди! Әмә дзы куыд ницы азарыдаид, уый йын йә зарынмә

куы фәци хъусыны! Әви та-иу әй нәуәгәй разарыди? Әмәйин уәд, әвәццәгән, равәр-бавәр кодта йә ныхәстә, әмә та-иу әй нәуәгәй разарыд, исты-иу дзы куы аивта, уәд. Цәхәрадонмә дәр, әвәццәгән, уымән рацыди, уымән. Уәдә хәдзары куыд сләудзынә бинонты ‘хәен әмә уым куыд равәр-бавәр кәндзынә зарәджы ныхәстә. Әнәуи дзәбәх зарәг у, зәрдыл әнцион бадарән у, әмә зарәг әнцион бадарән хъумә уа зәрдыл. Уәдә цы! Әмә йә куыд әрхъуыды кодта, кәд әй хъуыды әркодта, уәд – стыр диссаг нәү?!

Уәдәй нырмә бирә бонтә рацыди, стәй бирә хабәрттә әрцыди уәдәй нырмә. Зарәг әм куыд әрбаивылди, афтә дзы аивылди фәстәмә дәр. Әмә ма йәм уәд кәцәй әрцыд әмә ма йәм цәмә әрцыди уәд?! Мәстәй йә мара, уымән әм әрцыди, джыzzы-джыzzы йә кәна, уымән?! Уәдәдәр бавдәлди әмә та кәрәдзи фәдыл әвәрын байдыдта зарәджы ныхәстә, уәд сә доныбыл ләугәйә куыд равәрдта, афтә, әмә та әрбадти зарәг. Әмә йә ныр йәхицән радзура, куыд загъя, афтә афынәй.

Дыккаг бон, куыддәр сә уроктә фесты әмә къласәй рахызысты, афтә йын йә дысмә бавнәлдта Гуыбе – ахәм аегъдау әм уыди, исты дзурынмә дәм хъавы, уәд уал дын хъумә дә дысыл әрхәңцидаид.

- Райсон ма мемә цом.
- Кәдәм? – афарста Асбар.
- Горәтмә.
- Җәмә?
- Ленәйән картофы голлаг аласәм.

Ленәйи коймә йә хъуыры цыдәр фәңәйбадт, иуварс азылд Гуыбейә.

- Нә дә фәнды? – фәрсы уәдмә Гуыбе.
- Фәнды, – тыххәй сферәзта дзурын Асбар.
- Уәдә хорз.

Стәй йәм сәхимә цәуын нал цыди. Фәлә йәм уым ләууын дәр нал цыд. Бәргә, ныр фәхицән у адәмәй, цу әмә цу, куыд ничи дыл амбәла, афтә, кәнә искуы сбад әмә бад, дә уәлхъус куыд ничи әрләуу, афтә. Кәс Ленәмә әмә йемә исထытә дзур. Әмә уым әрцыди йә хъуыдыйи – уырдәм әм аңәу, уырдәм, горәтмә йәм аңәу! Әмә йын уым зәгъя, горәты йын зәгъя! Уәдә ам хъәуы ахәм хъуыддәгтә дзураңтә и!

Ам фидаугә дәр не скәндзысты йә ныхәстә. Стәй сәм цыма ам хъусгә дәр нә бакәндзән Ленә, цыма йын хъазынмә аздахдзән йә ныхәстә әмә сыл худдзән әмә йәм мәстәймарән фәзын-фәзын кәндзысты йә урс-урсыд дәндәгтә йә балахуырст билты ‘хәнәй. Фәлә – горәт! Гәнәнтә кәд искуы ис, уәд – горәты. Әмә йәм аңаудзән. Кәм цәры, уый дәр куы зоны: фарон дәр ын аластой картофы голлаг Гуыбеимә. Машинә кәм әрләууы, уырдыгәй йәм бирә цәуын нә хъәуы. Институтырдәм суай әмә иу гом кәртмә баздәх – ныллағ хәдзәрттә әмә бирә алыхуызон дуәрттә. Ленә кәм царди, уыцы дуар уартә рәбинаәй. Уырдәм баҳастой голлаг. Сә цәнгтә-иу куы бафәлладысты, уәд-иу цәугә-цәуын әрзылдысты әмә-иу се ‘ннә къухтәй ныххәңцыдысты голлагыл. Әгәр дзаг уыди, әмә йыл дзәбәх хәңән нә уыди. Уокенайы голладжы хуызән куы уыдаид, уәд – бәргә. Уый хәрзәгән нә бакәны голлаг, цәмәй йын йә астәуыл фәдьыдагъәнән уа, әмә йә йә уәхссыл сәвәра хордзенау. Ленәйы фысым усән йә сәр урс адардта, афтәмәй нырма йә фезмәлдүтә уыцы дзәбәх уыдысты. Йә уәнгтә дәр, цы халат ыл уыд, уый мидәг дзәбәх тымбылтә дардтой, әмә Асбар хъуыды кодта: ләг ын цәмәннә и, цымә? Ләг ын нә уыдаид, куыд ын уыдаид ләг! Уәд Ленә семә куыд цардаид – ләг әмә усимә?! Әнәуи йын уыдаид ләг, куыд нә йын уыдаид! Әмә йын, цымә, цы фәзи?!

Усән голлаг йә разы раст ләууыд, афтәмәй йын йә ком райхәлдта, картәфтыл цинтә кодта, куы-иу дзы йә иу къухмә систа, куы йә ‘ннә къухмә, әмә Асбары зәрдыл әрбаләууыд, уыцы азиаг чиныдҗы цы ныв уыди, уый. Цәвитетон, хъәздыг ләг йә хәзгулән голладжы дзаг сызгъәринтә әрбаҳаста, әмә сыл ус гуырысхо кодта – кәд, мыйяг, сызгъәринтә не сты әмә сә райс-байс кодта йә иу къухәй иннәмә. Чиныдҗы әнәхъән сиф иууылдәр ныв айста. Хорз ныв уыди, рәсүгъәд ныв. Уым сылгоймаг чызгдәр уыд, бирә чызгдәр. Фәлә амән дәр йә бон у әмә уа хәзгул. Уартә йә риутә дәр куыд къуып-пүтә дарынц нырма! Әмә кәд даргә дәр кәнән хәзгул, уәддәр әй ацу ‘мә ды базон! Ленәйы цур әм не ‘рбаңаудзән, кәй зәгъын әй хъәуы! Цәмә йәм цәуы Ленәйы цур! Фәлә, Ленә ам куынаә уа, уәд та йәм цәй тыххәй не ‘рбаңаудзән? Хъәуы куы уа Ленә, кәнән институты куы уа, уәд та цәй тыххәй хъумамә ма ‘рбаңау!

Әмә та-иу йә цәсттытә әрхаста усыл Асбар.

– Мидәмә дын байсәм искуыдәм голлаг? – бафарста иуафон Гуыбе әмә Асбар бадис кодта – нырмә йә цәмәннәе бафарста, нырмә йәм цәмән кости!

– Нәннәе, ма мын ай байсуг мидәмә! – йә ныхасыл батагъд кодта ус. – Ам сә рухсәмә равгәндзынән асычытәм әмә сә афтәмәй байсдзынән мәхәдәг, фәлә хорз уынинаг уазджытә стут әмә уә цәмәй фенон хорз! Нә фәтәгенсүздәнә дәр фәтәгенесиң үңүртт нал ис, әндәра уын цай уәддәр скодтаин. Ныр мә фәтәгенмә дәр ауайын хъәуы, фәтәген куы нә әрбадавон, уәд әхсәвәр цәуыл скәндзыстәм...

Стәй рацыдысты.

Уый фарон уыд, әмә фарон цы хъуыди! Голлагыл схәц, әндәр дзы ницы хъуыди. Дыууә хәсты йыл скән. Иу хәст ыл хъәуы скән – Гуыбетәй машинәмә, иннә хәст горәты – машинә кәм әрләууы, уырдыгәй, Ленә кәм цәры, уырдәм. Әндәр ницы, мур дәр ницы әндәр. Ныр әндәр хъуыддаг у. Бынтондәр әндәр хъуыддаг у ныр. Ныр Ленә дәр әндәр Ленә у. Уәд Гыриты нартхоры хуымы нәма уыди, әмә уый мидәг и хъуыддаг, гъе! Уәд Кола цәугә дәр нәма әркодта әфсадәй. Стәй әрцыди, фәстәдәр. Уый дәр уыцы ахуыр мондагәй уым цәмәннәе цыд исты скъоламә! Бәз-бәз куы кәнның әфсаддон скъолатә. Искуыдәм бацу, сахуыр кән, афицер суай, стәй афицерәй әрцу, кәд цәуыс, уәд!

Уәд уый дәр йә ахуыры кой кодтаид – Гуыбеимә иумә ахуыр кодтаиккәй сә уроктә. Стәй-иу сабаты әрбацыдаид Ленә горәтәй әмә-иу сыл цинтә кодтаид – цы Гуыбейыл, цы – ууыл, Асбарыл. Гуыбейы хистәр хо уыди әмә уәдә цы ми кодтаид! Әңдәр та уыцы боны хуызән йә сәрмә ницуал хызтаид, уымән әмә-иу йә зәрдәйыл цыдәр әхсизгөн хъыдзы бахәцид. Мәнә ныр цы утәхсәні бахауд, уый уымәй райдытта, уыцы зәрдәйи хъыдзыйә. Раджы фәзында уыцы хъыдзы, сусәгәй фәзында әмә, сусәгәй цы хъыдзы фәзына, уымән әрмынәг нал вәййы. Уартәйын йә тымбыл зәнгтә куы ауыдта, әгәр уәлиуәй сә куы ауыдта се скъаппы размә, уәд бахәцыди уыцы хъыдзы йә зәрдәйыл. Әмә-иу әрсабыр ис уыцы хъыдзы, йә фәстә-иу ын йә зәрдәйи бын цыдәр хъарм әртак ныууагъта. Йәхәдәг-иу ныссабыр. Ныр нал сабыр кәнни, ныр хъыдзы нал у – сгуыпп кодта ‘мә судзы. Цәмә, цәмә?! Ницәмә, афтә. Әмә куыд

афтә, куы? Уыңы нартхоры хүмм иңиң у? Уәдә иңиң! Уйй ижәзәрдым куы ‘рбаләуы, уәд ңыма ныггуыпп кәндзән аәмә хъәнтә фәхәудзән фәйнәрдәм, афтә ижәм фәзыны. Әмә ижә фәндәгә дәр афтә фәкәнни – куы ныггуыпп кәниңд аәмә хъәнтә куы фәхәуид фәйнәрдәм, аәмә ижә бынат афтидај куы аззаид.

Уәд әй хәдзары наә ныйяәфтој, аәмә ийин бирә уәлдай наә уыди – наә ижә ныйяәфтој аәмә ижә ма ныйяафәнт. Әнәуи уым куы разындаид, уәд ын әхсызгон уыдаид, ай-гъай! Ижә худгә цәсгоммә та ийин бакастаид. Ноджы куы баҳуды, уәд ижә былтә афтә басырхбын вәййынц, уыңы бәзджынгомау былтә, аәмә ма ләт хуыздәр цәмә бакәсдзән! Уәддәр ыл наә фәзында, уым кәй наә уыдис, уйй. Фәләуу, аәмә ныр дәр уым куы наә уа, уәд та! Нәе, ныр уым уыдзән. Ныр Хуыщаубон у аәмә уым уыдзән. Истытә кусдзән. Хәдзары гыццыл куыст и, цыфәнды гыццыл хәдзар куы уа, уәддәр! Уыданән дәр гыццыл хәдзар у: баҳизән, стәй уйй мидәг цы уат ис, уйй. Мидәгәй дзы никуы уыд, фәлә ижә зоны. Ахәм кәртыты фылдәр ахәм фәтертә сты. Әвәццәгән сын дзы дыууә сыйнаджы ис. Сә иуыл ус ижәхәдәг фәхүиссы, се ‘ннауыл та – Ленә. Әвәццәгән, фыццаг уйй схүиссы, фысым, стәй та – Ленә. Раздәр рухс ахүиссын кәнни аәмә афтәмәй раласы ижә гәрстә – ижә абәгънәг кәнни зәнгәй дәр, уәнгәй дәр. Стәй ахүиссы ижә уаты.

Ныр Хуыщаубон у аәмә гәрстә ‘хсдзән. Стәй сә кәрты теллыл куы ауында аәмә уәләмә куы авнала телмә, уәд ын хәрзаг сә дәргъәй-дәргъмә кәрты ләгтә ижә тымбыл зәнгтәм кәсдзысты, сә цәсгәмтә рудзынджы аевгтыл башынадзисты, афтәмәй. Әнәуи ийин исти зәгъя, уйй ийин наә бантысдзән – Гуыбе иемә уыдзән, аәмә ийин куыд хъумамә зәгъя исти афтәмәй! Кәд ын цәстәнгасәй исти бамбарын кәна? Әмә ийин цы хъумамә бамбарын кәна цәстәнгасәй дәр?! Стәй уйй ахәм хъуыддаг у, аәмә цәстәнгасәй кәй рамбарын-бамбарын кәнай? Нәе, ам цәстәнгас – иңиң. Ам дзурын хъәуы, дзәбәх дзурын, зәрдәбынәй дзурын хъәуы ам. Әмә араәх фәдзурлы иемә, тынг араәх. Күйдәр иунәгәй аззайы, афтә та райдайы дзурын иемә. Әмә ижә уд аерцәуы, иемә куы фәдзурлы, уәд. Куы даргъ рауайы ижә ныхас иемә, куы – цыбыр. Куы цәуыл фәвәййы, куы – цәуыл. Иуәй-иу хатт та фәугә дәр наә фәкәнни, иуәй-иу хатт наә, фәлә фылдәр хатт. Афтә фенцайы, аәмә, кәм фенцайы, уым баззайы, мәнә фәндаджы

үәлә дә галтә куыд суадзай дә дзоныгъәй, иуварс сә куыд аздахай, әмә дә дзоныгъ фәндаджы хъәбәрыл куыд баззайа, уый хуызән.

Әмә та ныр дәр куы ацәуой горәтмә, картофы голлаг та йын куы аласой сә кәттагсәр машинаәйи, стәй та йын әй, машинаә кәм әрләууы, уырдыгәй дыууәйә куы схәссой – әниу әй, чи зоны, ныр дыууәйә нә хәссой, чи зоны йә ье уәхсылы баппара әмә йә бумбулийы скъәфт кәна. Картофы голлаг – дәләмә дәр, уәләмә дәр. Бур голлаг куы уа, уәд әй нә авәрдзынә де уәхсылы. Уәд әй дыууәйә дәр әңдонәй нә ахәсдзысты. Әмә бур голлаг цәмән хъуамә уа! Әнәуи голлаг уыдзән, ссады голлаг. Фарон дәр ссады голлаг нә уыди! Әмә йә баппардзән ье уәхсылы. Гуыбе уадз әмә йә фәрсты ривәдәй цәуя. Әмә ныр куы баҳәссид голлаг, стәй куы раңай-цәуикой уырдыгәй әмә Гуыбейи куы рарвитид, куы йә сбадын кәнид уыцы кәттагсәр машинаәйи әмә йә куы рарвитид. Йәхәдәг куы нә раңауд, уым куы баззаид йәхәдәг горәты. Гуыбейән исты әффон куы скәнид. Далә мә Ногирмә ныу-уайын хъәуы мә мадырвадәлтәм, зәгъгә йын куы зәгъид. Уәд раңауд Гуыбе. Куыд нә раңауд! Стәй йәхәдәг уырдыгәй куы аздәхид, Ленә кәм цәры, уырдәм. Бирә хәттыты рарвиты Гуыбейи әмә бирә хәттыты баздәхы фәстәмә, Ленә кәм цәры, уырдәм. Куы йын иухуызон ныхас рауайы йемә, куы иннахуызон. Иу ныхас дзы уәддәр цыдәрхуызон хибарәй бazzад йә хъуыдыйы.

Баздәхти, Гуыбейи куы рарвыста, уәд. Бараст и уыцы даргъ кәрты. Ленә йә размә рауади. Фәтыхсти. Әмә куыд нә фәтыхса! Уәдә ныртәккә ам нә уыди, уәд ма йын дзы цы бazzад? Стәй Гуыбе цы фәци?

– Әмә Гуыбе цы фәци?! – цима дыууәйә дәр фәстәмә ‘рбаздәхинаң уыдисты, йә фарст афтә рауади, фәлә ма йә уыдәтты мәт уыди!

- Гуыбе ацыди, – дзуры Асбар.
 - Әмә ды цәуылнә ацыдтә?
 - Әз нә ацыдтән.
 - Цәуылнә, цә, Асбар?
 - Афтә. Нә мә фәндыди хъәумә цәуын.
 - Цәмәннә дә фәндыди?
- Асбар йә сәрыл схәцыд, Ленәмә бакаст. Уымән йә дзәбәх

фәлмән цәсгомыл үйдәр тыхсты нысәннәтә змәлыди, әмә сәм кәсгәйә аззади Асбар. Ленә ноджы батыхсти уыңы кастәй, цыма үудгә фәкодта, уый хуызән фәстәмә фәләууыд әмә дэзы әнәбары сирвәсти:

- Асбар?!
 - Цәмәннә, цә, – дзуры Асбар, әмә йәм Ленә йә цәстытә байтыгъта кәронмә, афтәмәй кәсы. – Ды институт куы фәуай.
 - Гъо! – әрхъәцмә нал хъәцы Ленә – үйдәр кәны ацы ләппу әмә, цымә, цы кәны?
 - Әмә дә кусынмә куы арвитой...
 - Гъо! – әввахсдәр баләууыд ләппумә.
 - Әмә куы цәуай кусынмә...
 - Гъо!
 - Уәд әз дәр демә ацәуон.
 - Мемә?!
 - Гъо!
 - Цәмән?
 - Цәмәй уым цәрон, демә цәрон цәмәй.
- Ленәйән йә билтә зыхъхъырәй аззадысты әмә йе ‘нгуылдз-тә авәрдта йә билтыл.
- Мемә цәрай?!
 - Гъо.
 - Куыд цәрай хъуамә мемә, Асбар?
 - Куыд вәййы, афтә.
 - Ләг әмә ус куыд фәцәрынц, афтә?
 - Гъо.
 - Куринмә мә хъавыс, Асбар?
 - Гъо.
 - Фәләуу-ма, Асбар, әмә афтә дәр вәййы?
 - Цәмәннә вәййы афтә? – дзурын фенцондәр ис Асбарән, әвәеццәгән, йә сәйраг зәгъинаң загъд кәй арцыди, уый тыххәй.
 - Ды нырма скъоладзау дә.
 - Әмә цы?
 - Куыд цы?! Скъоладзау уал хъуамә скъола фәуа, стәй институтмә бацәуа әмә та институт дәр фәуа.
 - Ахәм фәтк никуы ис әмә алчидәр хъуамә фыцаг скъола фәуа, стәй та институт фәуа. Кәдәм ацәуон демә, уым кәндзынән ахуыр дәр әмә кусгә дәр. Бон кусгә кәндзынән, әхсәв ахуыр.

— Әмә ма уәд мемә та кәд цәрдзынә? — баҳудти Ленә. Зәрдиагәй нә баҳудти, афтәе баҳудти, әнәуи.

— Әмә кусгә чи кәны, уый цәргә нә кәны, кәнә ахуыр чи кәны, уый цәргә нә кәны?

— Кәны, куыд нә кәны, — зәрдәйә дәр тыхсы әмә зәрдәйә дәр нә тыхсы Ленә. — Фәлә әз дәүәй цас хистәр дән, уый зоны?

— Зонын әй әмә цы? — цима фәсости Асбар, афтәе фәкасти Ленәмә.

— Куыд цы, куы?! Ды ләгдәр кәндзынә, әз — зәрондәр. Әмә афтәмәй фидаудзыстәм иумә?

— Фидаудзыстәм. Тынг хорз фидаудзыстәм. Стәй ды мәнәй раздәр нә зәронд кәндзынә, мах иумә зәронд кәндзыстәм.

— Нәе, ды цыдәр кәныс, Асбар.

— Ницы кәнын әппындәр. Уый кәнын, әмә мах хъумә цәрәм иумә. Әндәр гәнән нын нәй. Нәй нын әндәр гәнән.

Үәddәр та нә фесты сә ныхас. Банцади та, аскъуыди та. Цима цәуылдәр схәцыди, уый ләуд та ныккодта. Әнәуи ацы хатт дзәбәхдәр уыд сә ныхас. Ацы хатт фидардәр фәләууыди. Әмә уымән бazzади йә хъуыдыйы, цима әңгәг уыди, цима әңгәг баждәхти әмә әңгәг рауади йә размә Ленә, уый хуызән.

Үәddәр та-иу размә дәр ақаст әмә та-иу фәстәмә дәр ракаст. Ныр фәз фәуылдән, скъолайы фәз, кәй хонынц, уый, стәй клубы рәзты бауайдзән, хидыл баҳиздзән әмә сә уынджы бараст уыдзән. Әмә йәм әппындәр нә цыди, сә уынджы бараст уа, уый. Нәе йәм цыди, ләгмә хәрын куыд нә цәуя, афтәе йәм нә цыди. Уымәй ма зындарап исты уа — цәугә кәнай, әмә дәм афтәмәй цәуын ма цәуя! Әмә-иу афәнд кодта — уәд та ам искуы әрбадид уынджы кәрон? Фәлә уынг фәндаг нәу, уынг у. Уынг куы нә уаид, уәд дзы цы бадын хъауы! Уынг цәуынән у, уый зоны, куыд нә йә зоны! Уынг цәуынән у, бадынән нәу! Әмә йыл цәуәд, цәуын кәмә цәуы, уыдон. Уымә цәуын нә цәуы әмә тыхцыд цәмә хъумә кәна? Әмә-иу аракәс-бакәс кодта: уәд та әрбадид? Әрбадид. Фәлә йә чи әруадзән бадгә?! Нәе йыл ныттымбыл уыдзысты әмә йә нә сисдзысты рафәрс-бафәрс кәнын, цы кәны, уымәй?

Цәй, абондәргъы бадгә кәны — урокты фәбадти, стәй йә урокты фәстәе сә къласы разамонәг әрурәдта, Михалы чызг Тенетә. Әрурәдта йә, зыдта йә цәмә йә уәдта, уый әмә

йæ нæ фæндыд, æрурома йæ, уый. Амæ йæ æрбадын кодта йæ ныхмæ Михалы чызг Тенетæ.

– Уæ бинонтæ дзæбæх сты? – бафарста йæ, цъус куы абадти, уæд Тенетæ.

– Гъо, – загъта Асбар.

– Уæ цæхæрадæттæ бафснайдтат?

– Гъо.

– Дзæбæх уын æрзадысты?

– Гъо, – загъта та Асбар æмæ уым йæ зæрдыл æрбалæууыд, мад уыцы даргъкъуди маргъæй куыд хъаст кодта, уыцы хабар æмæ загъта: – Аңæг нын нæ нартхормæ иу даргъкъуди маргъ сагъуыди æмæ нын æй быны хæрд бакодта. Аңсирæн-иу йæ цъар æрыстыгъта йæ бырынкъæй, стæй-иу къуырцц-къуырццæй ралæууыд гагатыл, – афтæ сæ фехъуыста мадæй æмæ сæ афтæ загъта.

Тенетæмæ цыма диссаг касти маргъы хъуыддаг æмæ дис код-та, уйайа та-иу йæ сæр батылдата.

– Стæй?

– Стæй атахти.

– Кæдæм атахти?

– Амæ-гъа!

– Амæ-иу тынг къуырцц-къуырцц кодта гагаты?

– Ойы.

– Амæ йæ иууылдæр федтой уæ бинонтæ?

– Нæгъ.

– Уæдæ?

– Нæ мад.

– Кæс-ма! – Тенетæ иуцасдæр æнæ дзургæйæ абадт, стæй аздæхт Асбармæ. – Ныр мæм иу хъуыды æрцыди æмæ, чи зоны, дæумæ худæг фæкæса, фæлæ йæ æз уæддæр хъуамæ зæгъон: кæд уæм фæдисы хъæргæнæг уыди уыцы къуиджын маргъ?! Ома, афтæ-уфтæ, мæнæ уæ лæппу ахуыр нал кæны, æмæ йæм уæ хъус æрдарту! Аңдæр æй нартхор хæрыны мæт æппындæр нæ уыди.

Асбар æм иу хъуызгæ каст бакодта, йæ мидбылхудт ын йæ былты кæрæттæ бацагайдта æмæ æрхуыссыд фæстæмæ.

– Цы? Нæ дæ уырны? Царды бирæ æмбæхсæнтæ и, мах сæ кой дæр кæмæн нæ фехъуыстам, ахæм æмбæхсæнтæ, – загъта Тенетæ, стæй комкоммæ бакаст Асбармæ. Асбар фæтыхсти уыцы

бакастәй әмәе фестад, йәе цәсттытә зәхмә әруагъта әмәе ауад йәе цәсттытыл: йәхи йын әрбатыхта йәе хъәбысы Кола, фәләе йәе зәнгтә радаргъ сты йәе цонджы сәрты – уыцы урс-урсидәй кәрәдзимә уыцы әнгом хәәцыдысты, әмәе ницуал ауыдта Асбар.

– Бадгә кән, уәddәр нәе фендзынае царды әмбәхсәнтә. Уыдонән хүымәтәджы цәстәй фенән нәй. Уыдоныл алкәй цәст куы хәца ‘мә алкәмә куы зыной, уәд царды әмбәхст ницуал уыдзән әмәе ма уый цәй цард у! Афтә нәе кәсы дәумә?

– Кәсы.

– Уәдә хорз. Ныр уый, йәе бацәуән кәй хоның, уый фәүәд нәе ныхасән. Ныр ын йәхимә бахизәм. Цәуыл тыхсыс, Асбар? Цы фыңбылызтә әрләууыд дә фәндагыл? Гәдүныхас мын ма зәгъ – уәddәр әй базондзынән.

Асбар бадт әмәе та-иу йәе цәсттытыл ауади Ленә – куы сә кәсәнджын скъаппы раз аләууы уыцы урс-урсидәй, куы та йәе Кола фәхәссы йәе хъәбысы Гыриты нартхоры хүмы.

Асбар бадти. Бадти Михалы чызг Тенетә дәр. Бадти, цыма ын ацы царды, бирәе диссәгтә әмбәхст кәй хуыдта, уым бадынәй уәлдай ницуал бazzади.

– Кәдмәе баддзыстәм? – бафарста уәddәр иу афон.

Асбар арф ныууләфыд.

– Тенета Михайловна, царды әмбәхсәнтә кәй нәе зоның адәм, уый хорз куы у, уәд уды әмбәхсәнтә базонын хорз уыдзән? Исты әмбәхсәнтә кәм нәй, ахәм уд цәмән бәэззы!

Тенетә әнкъардәй кости Асбармә.

– Фәүәд дә дзырд – ма сә ракром кән, фәләе мын уәд дзырд ратт, дә ахуыр йәе фыңгаджы гаччы кәй сбаддзән.

Асбар та арф ныууләфыд.

– Бацархайдзынән.

– Бацархай, Асбар. Дә зәрдыл дар – мах уә, майдантә куыд райсат, афтә бавдисынма хъавәм, дәу дәр әмәе Гуыбейи дәр.

Стәй сыстади Тенетә, уый бадгәйә бazzад. Әмәе йын әхсyz-гон уыд, уым кәй бazzад къласы, Тенетәимә кәй нәе рацыд, уый. Бадын хорз у истәуыл сагъәссагәй.

Афонмә Гуыбе гъәйттәй ахуыр кәны йәе уроктае. Уый райсдзән майдан. Уадз әмәе райса! Ленә куыд цин кәндзән, куы райса майдан Гуыбе, уәд! Әмәе уый куы райсид, йәхәдәг, майдан, уәд дәр цин кәнид Ленә. Әнәуи дәр хуыздәр уаид, майдан куы райсид, уәд. Уәдә цы уаид! Йәе ныхасмә дәр ын

хуыздәр байхъусид, йә фәндонмә дәр ын хуыздәр цәстәй акәси; майдан райста, ома, майдан! Ныр ын цыфәнды институты дуар дәр гом у, ома. Әмә бацәуид иу институтмә, дзәбәх институтмә, дзәбәх. Йә зонгәтә әмә-иу ие ‘мкусджытә сә къухтә сә дзыхты куыд акәной. Йәхәдәг дәр-иу сәрыстырәй куыд фәцәйцәуид йемә! Фәлә уал әй уынгә куы фәкәнид, уынгә! Әмә уал ын йә фәндон куы бамбарын кәнид, исказылты уал ын әй куы бамбарын кәнид, стәй бәрәг уаид. Ибон әй ныфс уыди, картоф ын куы аластой, уәд. Гүыйбейы парвыстаид, куыд нә йә парвыстаид! Стәй йәхәдәг баздахтаид. Фәлә йә цәмә парвыстаид әмә йәхәдәг цәмә здәхтаид, уым дәр куы нә уыд, уәд?! Уым нә уыди. Кәмдәр уыди.

Картофы голлаг мидәмә бахаста, йәхәдәг әй бадавта, йә комыл ын фәхәцыд, стәй йәм йә уәрджытә фәбыңәу кодта әмә йә афтә бадавта йә разәй. Әмә әвзәр нә уаид, майдан куы райсид, уәд. Ленә дәр-иу бауаид, цы институтмә бацәуид, уирдәм.

Асбар йә сәр ныттылда, стәй арф ныууләфыд. Ныр хъумә сыстид әмә аңауд. Фәлә йәм нә сыстын цыд, нә аңауын.

Уым әй әрәвәрдта. Уырдыгәй бакости гом дуарәй уатмә – фәстаг къул, къуырма къул кәй фәхонынц, ахәм, әмә уатмә, бахизән дуары фәйнә фарс цы нарәг рудзгуытә уыди, уырдыгәй калди рухс. Цас рухс әм калди, фәлә уәддәр. Дыууә къулрабын – дыууә әфсәйнат сыйнәджы. Ленә сә кәңзый фәхуыссы – уый ацу әмә ды базон! Әмхуызон сыйнәджытә, әмхуызон әмбәрзәнтәй әмбәрзт. Хуысгә фыңцаг скәны фысым, әвәңцәгән, стәй, Ленә куы фәхуыссы, уәд уал фыңцаг цырагъ ахуыссын кәны. Әмә уәд талынджы фелвасы йә гәрстә – уәдә кәйдәр усы цур куыд хъумә абәгънәг кәна йәхид! Әвәңцәгән ма йыл уәд цы уыди, се скъаппы кәсәны раз, уыдан аззайынц, әндәр әппындаәр ницы. Әниу уыданәй дәр уәллаг чи у, риуагъуд, уый, әвәңцәгән, фелвасы. Авналы йын йә фәсрагъ ие ‘гънәджытәм әмә сә феуәгъд кәны, әмә йә фелвасы. Әмә суләфынц уыци тымбылтә ‘мә уыци урсурсидәй. Афтәмәй аләсү йә уаты.

Асбар фәд-фәдил цалдәр арф уләфты ныккодта. Афтәмәй-иу уый цур куы нә аләса, фәлә-иу әндәр исказ үп куы аләса!

Иуафон йә хъустыл әрцыд фәндыры хъәр – чидәр гъәйттәй

цагъта фәндир. Мәнә ам кәмдәр цагъта, хәстәг кәмдәр. Әмә уыйәрдәм фәци Асбар – цымә, ныр райдытта цәгъдин, әви ма Тенетә ам куы уыди, уәд дәр цагъта? Чи зоны, цагъта уәд дәр, фәлә йә уыдан нае хъуыстой. Нә сә әвдәлди хъусынмә. Әниу әй, чи зоны, Тенетә хъуыста, хъуыста йә, фәлә йәм йә хъус нае дардта – уый хъуыдаджы фәдил әрурәдта Асбары әмә ныр фәндирмә хъусыныл суыдаид! Уәдмә әрцахста йә зонд – уым цагъдәуыд, зарыны урок сын кәм вәййы, уыцы къласы. Уым фәндир дәр и, дала фәндиртә дзы иу-цалдәр дәр ис. Иу та дзы хъисын фәндир у, ирон фәндир. Уырдәм әм әбрацауы, зарыны урок кәмә вәййы, уыцы кълас әмә сын уым скәнни урок. Уырызәт – нырма ацы аз чи фәци ахуыргәннәндөн, уыцы әрыгон чызг. Йәхәдәг алцәмәй дәр зоны цәгъдин, әмә йәм урок куы нае вәййы, уәд фәцәгъды. Куы цәмәй фәцәгъды, куы – цәмәй. Хъәрәй нае, афтә йәхицән. Ныр фәндирәй цагъта. Уадз әмә цәгъда!

Сыстади, йә чингүйтә йә дәларм бакодта әмә дуарәй ахызт. Күйдәр ахызт дуарәй, афтә фәфәнд кодта: аләма бакәса Уырызәтмә! Цәмәй дзы тәрсы!

Къласән фәстаг къулы цы рудзынг уыди, уый раз бадти Зәлидә, йә иу къах әвәрд уыд ие ‘ннае къахыл, әмә фәндирү тәнтә рацу-бацу кодтой чызгән йә уәраджы нуарыл. Асбар куыд бакаст, афтә ләугәйә бazzад дуаргәрон: уәдә уый афтә ‘нхъәл уыд, әмә Уырызәт йәхәдәг цәгъды, әмә дын уый та – уый, бады Зәлидә, Уырызәт кәм фәбады уым, әмә гъәйттәй цәгъды! Уоу, әнәентыст макуы фәуай, устыты загъдау, Зәлидә! Йә цәстом къулмә араэст уыд, әмә, Асбар мидәмә куыд ба-хызт, уый нае бафиппайды. Фәндирү тәнтә ма йә уәрагыл иу цыд акодтой, стәй фәстәмә куы ‘рбацәйцыдысты, уәд әнәнхъәләджы куы базарид:

Әз әхсәв дәр дәуыл тыхсын, бон дәр,

Мән әнәңцой фәкодта дә мәт.

Цымә ‘рвылбон уә зәронд әмбондән

Чиугә й’ алыварс зилы мәләт...

Чызг зарыд әмә Асбарән йә цәститә әрхәцыдысты – уәртә йә уадултыл әртылди дыууә цәссыдҗы, әмә уадултыл сә фәд аzzади, дыууә уадулыл – дыууә фәдь. Әмә йәм иу фәнд фәзынди – бацәуа әмә сә асәрфа, йә къухсәрфән сиса йә дзыппәй әмә сә уымәй асәрфа. Йәхицән не ‘вдәлүнц

йæ къухтæ, æндæра сæ йæхæдæг дæр асæрфи. Фæлæ нæ бацыд æмæ сæ нæ асæрфта. Лæууыди дуаргæрон, йæ чингуытæйæ дæларм æмæ касти, фæндыры тæнтæ чызджы уæрагыл куыд рацу-бацу кодтой дыууæрдæг, уымæ. Іерæджиау кæддæр æрæфтыд йæ зæрдæйы – æмæ уый уыцы зарæг куы у! Уæд кæй зарыди, уыцы ‘хæв кæй зарыди, сæ цæхæрадоны кæй зарыди! Ёмæ уый дæр куы зоны уыцы зарæг. Уым куы æрлæууыд до-ныбыл æмæ йæ уым куы дзырдата йæхицæн. Ёмæ цыма чызджы фыдæнæн ми кодта, уйайу куы базарид уый дæр:

Хур зæххы цинтæ арвмæ куы сисы,

Уæд йæ цинтæ куырайхалы зæхх...

Ёмæ фестади чызг. Фæндыр йæ хъæбысы æрдæгивæстæй бæззад, афтæмæй федзæм. Федзæм и йæхæдæг дæр æмæ афтæ æдзæмæй йæ цæстытæ ныддардат Асбармæ. Асбар зарыд, цыма Зæлидæйы уынгæ дæр нæ кодта, афтæ:

Сay халæттæ уæ кулдуары сисы...

Ёмæ фестъæлфыд Зæлидæ. Ёмæ та дыууæ цæссыджы æртылди уадултыл, цы фæдтæ уыд, уыдоныл. Стæй æд фæндыр агуыбыр ис Асбармæ. Ёмæ йæм касти, дзургæ йæм ницы кодта. Ёмæ йæм дзуры уæд йæхæдæг Асбар:

- Ма дис кæ, Зæлидæ. Ацы дунейы мæнæн сусæг ницы у...
- Нæ, нæ, дæуæй хи хъæууай хъæуы. Ды хæйрæджытæй дæ.
- Мах иууылдæр хæйрæджытæ стæм.

– Уæд кæм уыдтæ ды, уæд – мæ уд мын судзины бын куы аластæуыд?! – Зæлидæ фæлæууыд, йæ былтæ атымбыл сты æмæ, дойныйæ мæлæг дон куыд схуыпп кæна, афтæ уæлдæф схуыпгæнæгау кодта. – Цæхæрадонмæ куы раппæрстон мæхи, бинонты раз куыд ницы кæнон, афтæ. Нартхоры хуымы балæгæрстон. Нартхоры хъæдтæ мын фæйнæрдыгæй мæ гом уæнгтæм æвнæлдтой, стæй цыма удгоймæттæ фестадысты, уйайеппæт нартхорыхъæдтæ æмæ зарынмæ слæууыдысты нæ цæхæрадоны мидæг, уйайу ным-бу кодтой уийяппæтæй, æмæ леуахитæ систа фæйнæрдæм зарæг нæ цæхæрадоны. – Зæлидæ йæ сæрыйл схæцыд, йæ цæсгом базылдат Асбармæ. – Уæд ды кæм уыдтæ?! Кæд нæ нартхоры хъæдтæй нæ фестадтæ, уæд кæм фехъуыстай уыцы зарæг?!

Асбар æм каст, цæмæйдæр ын æхсызгон уыд, кæй тыхсти, уый, цæмæйдæр та ын тæригъæд кодта, стæй тæрсгæ дæр кодта – куы скæуа, уымæй тарсти, йæ хъæлæссыдзаг куы нырдиаг кæна æмæ сыл адæм куы ныттымбыл уой. Раст уæд гом дуарæй

йә сәр әрбадарда Тенетә, къуымты аракәс-бакәс кодта әмәе әрбахызт мидәмә.

— Хатыр уә курын, чи зоны мын не ‘мбәлди әрбахизын, фәләе мәе тыңг әрфәндыйди, куы ‘рбахызтаин, уый. Кәңәй уәмәе әрпцыды үыңы зарәг, үыңы әнахуыр зарәг? Әз әй никуы фехъуистон.

Асбар касти Зәлидәмә – цы зәгъездәни? Фәләе Зәлидә ницы дзырдат әмәе цы хъуамә дзырдтаид! Ләууыди ўе ‘нәрхъәц ләудәй, фәндир йә къухты әрдәгивәзтәй бандзыг, цыдәр әнәхъару әндзыг баци фәндир дәр.

— Кәд уын зын нәу, уәд ма йәе иу хатт азарут, үыңы хорзы мын баңаут. — Тенетә ләппу әмәе чызгмә фәйнәе касты ба-кодта – кәд уә фәндир, уәд дуар дәр әрбахгәндзынән.

Зәлидә фәндирлы амонәнтә феуәгъед кодта, авнәлдата әмәе дуар әрбахгәдта, мәстүс әхгәд әй әрбакодта – уәдә абондәргүү дуар гомәй ныддар! Гъенүр әхгәд куы уыдаид, уәд сәм Тенетә әрбаңыдаид?! Фәләе уәд Асбар дәр не ‘рбаңыдаид. Әмәе Асбар хъуамә әрбаңыдаид.

— Ныххатыр кән, Тенета Михайловна, мәнән мәе бон нал бауыздән, азарон ма, уый, – загъята әрәджиау Зәлидә. — Мәе удыбын нал бауыздән.

Тенетә чызгмә фәкасти, фәкасти, стәй йә цәсгом разылдат ләппумә, әмәе цыма әппындәр ницәуыл тыхсы, цыма бын-тондәр әдүхст у, уый хуызән загъята:

— Уәд мын әй Асбар азардзән. Ди та фәндирәй аңәгъед-дзынә.

— Әз нә зонын зарын! – фестъәлфыд Асбар әмәе фәләу-уыд: афтәе йәм фәзынд, кәй фестъәлфыд, уый фагәй уәлдай дәр уыд, цәмәй йәм мауал бахата Тенетә, уымән. Фәләе йәм уый йә армытъәпән фәдардата, әмәе цыма дзуары ныв уыд йә армы тъәпәнү, зарын кәй зоны, уымән әвдисән чи уыд, ахәм дзуары ныв, әмәе ма зәгъгә дәр кодта, фәстәмә дзурән кәмәе нә уыд, ахәм ныхасы уагәй:

— Зоныс, зоныс!

Әмәе фәтыхст Асбар – уәдә куы нылләүү: азар! Уәд цы ми кәндзән?! Йә цәрәнбонты зарыны охыл йә дзых куы никуы бахәлиу кодта! Йә тыхстәй йә чингуытәм әркаст, йә дәлармәй сыл размә әрбахәңү, цыма сә әвдисән кодта, зарын кәй нә зоны, уымән.

– Аз никуы азарыдтән.

– Ныр азардзынә, әмә дәм мах байхъусдыстәм. Кәд нә зонай – ардыгәй әвзаг ници ахәсдзән.

Әмә ахәцыд фәндышырл Зәлидә, цыма фыдаңнән ми кодта Асбарән, афтә зынд: гыццыл әнкъард уыд, гыццыл – худгәбыл, әмә хъуыды кодта – нә базардзән. Куыд хъуамә базара! Асбар уа әмә базара! Уый әрдәбон әнәуи базарыд, уәд Зәлидәйән, йә зарәг ын кәй зоны, уый равдисыны тыххәй базарыд. Фәлә уәдмә куы базарид Асбар! Әмә йә җәстытә базмәләйдисты, йә билтә фәиртәстисты кәрәдзийә әмә хъуыды кодта, цагъта, афтәмәй: кәд уый фыдаңнән базарыд, Зәлидәйы фыдаңнән. Уәдә, куыд базарыди, чердәм базарыди!

Әмә фыццаг чызыгә цыд йә зард, фәлә уәдмә райтынг – хъәләсәй дәр райтынг, уәнгәй дәр әмә кълас әгасәй дәр байдзаг и зарәгәй:

Уәд уын чидәр йә даргъхъәд фәрәтәй

‘Фтауы, цыма, уәхәдзары дуар.

Тенетәйы җәсгом рухсәй рухсдәр кодта, йә җәстытә айтынг сты, әмә йә билтә әнәфөрхәң змәлд кодтой сәхимидәг, әвәццәгән, зарәджы ныхастә дзырдта йәхицән, куыд сәхъуиста, афтә. Зәлидә фәндиримә йе ‘ргом аздәхта Асбармә әмә та-иу йә сәр бауыгъта, цыма дзы цыдәр ферох ис, әмә дзы цы ферох, уый әрхъуыды кәнүнмә хъавыд. Уәдмә фәци зард Асбар әмә баҳудти, йә фыдуаг миыйл цы ләппу басәттә, уый куыд баҳуда, афтә.

Әмә загъта Зәлидә, фәндышыр йә къухты ивәзтәй бazzади, афтәмәй:

– Ард баҳордтаин – Асбар зарын нә зоны. Асбар уа әмә базара!

Әмә йын Тенетә фәцырд и йә ныхасмә:

– Аз та ард баҳордтаин – Асбар зарын зоны. Асбар уа әмә ма базара!

– Аз әнәуи азарыдтән, афтә азарыдтән, уыйиеддәмә әз зарын нә зонын.

– Зарын кәй зоныс, уый кәй нә зоныс, уый хорз у әви әвзәр – әз та уый нә зоның, загъта хъәрәй Тенетә. Әнәуи цыма карзгомау зарәг у, уәззазу у цыма. Сымах карәнтән рогдәр зарәг хъуамә уа, цыма. Әмә уәм кәцәй әрцыди – куыд уәм әрцыди?

– Зарәг цәугәе аркәнү? – бафарста Асбар. Әмә, фәргә Тенетәйы кодта, кәсгә та Зәлидәмә бакодта.

– Зарәг, мәнмә гәсгә, гуыргә ракәни, фыңғаг адәймаг күүд райгуырди, афтә. Алы зарәг дәр афтә райгуыры, – загъ-та сабыр хъәләсү уагай Тенетә.

Зәлидәй йәм ие ‘ргом аздәхта, афтә зынд, цима йә цәмәйдәр бафарсынмә хъавы, фәлә йә ницәмәй бафарста.

Куындарап хидыхъусмә ныххәццә, афтә йә хъустыл әрцы-ди кәйдәр хъәр:

– Фәләуу-ма, уо Самсейи фырт, хъәуыс мә!

Асбар әрләууыд әмә фәстәмә ракаст. Уәле клубы рәзты йә пәләхсар цыдәй сцәйциди Уокена, йә афтид голлаг цима Ын хисәрфән уыд, уый әппәрст бакодта йә уәхскыл әмә уыци парахат уәхскыл, ие ‘рдәг размә, ие ‘рдәг фәстәмә, афтәмәй тъәпәнәй ләууыди голлаг.

Асбар йә размә цәссыныл фәци.

– Уәлә ме стыр кәрдоыл бәстыдзаг кәрдотә баззад. Уым йә цүүпүл уалә ‘мә йә хихты кәрәттыл уартә. Әмә сәм мә ныфс нае хәссын – уәззау ләг дән әмә мә күн нае бауромой къалиутә. Әмә мын сә дәүәй хуыздәр ниши ратонид, күн нае фәзивәг кәнис, уәд. Кәннәуәд уыци бәрзондәй рахауы уый хуызән тоборза кәрдо, әмә кәнә хаугә-хауын къалиутыл нып-пирх вәйиы, кәнә зәххыл йә тъәпп фәңәуы әмә цәлхытә фәхауы. Ләгән йә цәссыгтә акәлынц уый тәригъәдәй. Әмә мын уыци хорзы бацу, стәй ды зоныс әмә – аз.

Асбар кости Уокенамә – уыци хъәбәр цинелы къәдзәхы фарчы хуызән зынд – бәрzonд әмә фәтәнуәхск. Йә фынды стыр әмә фидар, фиййәутты халағүуды хуызән, йә рихитә бурбын әмә ләгъз, цима сыл исчи йә фәрәт фәңыргы кодта абондәргүй. Әмә Ын әхсизгөн уыд, кәй йәм фәдзырдта Уокена, уый. Йә чингүйтәм әркаст – хыыг әй дардтой, фәстаг рәстәджы йә иууылдәр хыыг дарынц – әмә фәфәсмөн кодта уым сә кәй нае ныууагъта, скъолайы, ууыл. Стәй араст Уокенаимә, иу гыңцыл күн аңызысты, уәд әм әрбакаст Уокена, цима Ын, кәд искаимә фәивдзаг ис, уымәй фәтарсти, уый хуызән әмә йәм бадзырдта:

– Куындарап мын у Самсе, мә хъочагъ ләг? Әнәмасст ләг у әмә йә бирә уарзын. Йә къахыл ын күн ныллаууай, уәддәр ын йә цызыззытт нае фехъусдзынә.

Стәй ницуал загъта. Асбар дәр әм ницы сдзырдта. Әмә донбылты уәләмә фәхәрд кодтой. Асбар цыди, әмә йә зәрдыл әрбаләууыд, уәд әй машинәйи йә хъәбәр цинелы тәрттәй Ленәмә куы балхъывта, уый, әмә йә зәрдә күлтүл ныххоста йәххи – уыци адджын әхсызгон уромын нә фәрәзта. Цыди әмә хъуыды кодта – уәлиау куы уаиккай, Уокена схизын кәмә нә бауәндыйд, уыци кәрдота! Йә тәккә цъуппыл куы уаиккай бәласән. Әмә йын цыма йә хъуыды бамбәрста, Уокена, уйайа әм фәстәмә ракаст әмә йәм йе стыр къух батылдта, әртхъирәнгәнәджы тылд әм бакодта йә къух.

– Әрмәст әз – дә мәрдты уазәг – әмбаргә! Де ‘рләуд дәр – әмбаргә, де ‘внәлд дәр – әмбаргә. Кәрдо сәртәг у, кәм ныкъәрцц кәндзәни, уйй зонгә дәр нә бакәндзына. Әмә мә фәлтая кәрдо нә, фәлә ме ‘ннә муртә дәр нә хъәуынц. Мә зәрды Датийи фыртмә бадзурын уыди. Уйй мын сә ратыдтаид. Әнәзивәг ләппу у тыхджын, фәлә йыл әдде нә хәст кәнын, мидәмә та сәм ацу ‘мә басхъәл у! Стәй сәм куы баңауа ләг, уәддәр иууыл заргә кәнынц әмә әңдон у, заргә чи кәна, уйй хъыгдарын! – Уокена азылди, фәлә йын акъаҳдәф кәнын нә бантыст, уайтагъд фәстәмә раздәхта йе ‘ргом Асбармә. – Зарәг кәй туджы баңауа, уымән мәгуырәй тас нәу. Нә хъуистай Къостамә, мәгуырәй, дам, мын ма тәрс, мә фыды зәронд. Әмә мәнә сымах карәнәй куы нә баңауа зарәг йә туджы ләгән, уәд уйй фәстә нал Җауы, нал. Стәй ма дзы уйй дәр ис, әмә сымах кар зын кар у, уым ләг фәдзәгъәл дәр зоны. Әмә заргә чи кәна, уымән та тас нәу, фәдзәгъәл уа, уымәй. – Уым фәләууыд йә ныхасәй Уокена, Асбармә бакаст әмә ма бафтыдта йә ныхасмә: – Стәй ацы дунемә рацу ‘мә дзы ма базар, уәд әм Җәмә хаудтә?! – Уым ма Уокена иу каст бакодта Асбармә әмә араст дарддәр. Әмә Асбармә афтә фәзынд – уымән әм фәдзырдта, Җәмәй йын ацы ныхастә фәкәна, әндәр Җәй кәрдо әмә Җәй цыдәр!

Әмә йә фәдил кәсгәйә бazzади Асбар. Касти, Уокена куыд фәецәйцид, уымә әмә уәд та әндәр хъуыды базмәлыйд йә сәрү, афтә базмәлыйди уыци әндәр хъуыды йә сәрү, әмә дзы әндәр ницуал бazzади. – Кәд Зәлидәмә уымән әрцид уыци зарәг, уыци карз зарәг уыци талынг әхсәв, әмә заргә кәй нал кәнынц уйй кары ләппута?! Әндәр куыд әрцид, кәцәй әрцид уыци зарәг Зәлидәмә?! Уыци карз, уыци судзгә

зарәг?! Уымә цәмәннә цыди, Асбармә? Әмә йын бамбәрстаид ие ‘рцыд Асбар? Дыууәйил у. Уый та йә бамбәрста. Зараг хәәдзар сты уыдон, әмә уырдәм уымән әрцид уыцы зарәг, уыцы тасуадзәг зарәг! Әмә, дам, уе ‘мбонды алыварс чиугә зилү мәләт! Уый, әвәеццәгән, сә иумәйаг әмбонд у, сә царды әмбонд?

Әрәджиау әм әрбайхъуисти Уокенайы ныхас:

– Мә зәрдәм мәм күйд сдзуры хаттәй-хатт, уый зоныс? Афтәм мәм сдзуры әмә, адәм дзурын күй базыдтой, уымән зарын раздәр базыдтой, бирә раздәр. Уымән әмә сә дзурыны сәр афтә әхсызгон нае хъуыди, зарыны сәр сә күйд хъуыдис. Уәдә кәм ис дзурын әмә кәм ис зарын! Ныр дзурәг – бирә, зарәг – бынтон цъус. Афтәмәй күйд цәрдзыстәм, уымән ницы зонын.

Әрәджиау кәддәр схәццә сты Уокенаты дуармә. Уокена әрләууыд, стәй йә къухыл схәццид әмә йә уартә цәхәрапонмә ныщцарәзта.

– Гъеныр акәс уый митәм! Уәд бәлас дә әмә кәдәм дә цәнгтә ныттыгътай, цы уәләмә, цы фәйнәрдәм?

Асбар кости бәласмә әмә цин кодта – ныртәккә йыл күй схиза әмә йә тәккә цъуппәй күй ракәса!

Ныр бадти йә уроктыл. Бадын әм нае цыди, тыхбадт кодта. Фәлә уәddәр бадти, афтәмәй йәм әрбайхъуист, әдде уынджы мад кәимәдәр кәй ныхас кодта, уый. Мадән цыдәр схүистарәзт уыд йә ныхас, әмә бадис кодта Асбар – кәимә ныхас кәна мад? Байхъуиста-иу, фәлә цыдәр чызыгә ныхас кодта, мад кәимә дзырдта, уый әмә йәм дзы ницы рәстмә хъуыст. Әмә йә зәрдә фехсайдта – Гуыбе ма уа! Уый ныччындз вәййы афтә. Урокты нае ныччындз вәййы. Уым гъәйтты дзурәг басгүйхү.

Уәдмә тыргыи фәйнәджытыл, цыма кәрәдзи сургә ‘рабакодтой, уый хуызән әрбатагъд кодтой мады фәлмән къахдзәфта. Асбармә нае бахәццә, әрләууыд.

– Даläә дәм де ‘мбал дзуры.

Мады ныхас ын әнахуыр әхсызгон уыди, ноджыдәр ма ис-тытә күй загътаид, уый йә фәндыд әмә бафарста:

– Кәцы ‘мбал?’

– Уалә Цыттиты ләппу. Демә чи ахуыр кәны, уый.

– Гуыбе?

– Гъо, гъо, Гуыбе куы у йæ ном.

Гуыбейæн йæ къухы уыди урс синаг, Асбары цæстытæ йыл андæгъисты амæ бадис кодта – цы дзы кæны?!

– Цом-ма мемæ, – дзуры цыдæр цауд хъæлæсæй Гуыбе, æвæццæгæн, мады схуист ныхасæй фелхынць æвзаг. – Нæ уроктæ стæй сахуыр кæндзыстæм, махмæ сæ сахуыр кæн-дзыстæм, фæстæмæ куы сыздæхæм, уæд.

Асбар бамбærста – мад хъæрæй уымæн дзырдта, амæ йæ нæ фæндыид, Асбар искуыдæм ацæуа, уый, – кæдæй уæдæй ма йæ уроктыл æрбадти!

– Кæдæм? – бафарста Асбар амæ та синагмæ бакасти.

– Далæ Цынелтæм.

– Цæмæ?

– Фыс сæ балхæдтам амæ йæ скæнæм. Иунæгæй мын куы нæ кома.

– Фыс, зæгъыс?

– Гъо.

– Амæ уæ цæмæн бахъуыд фыс?

– Бахъуыди нæ. Уазджытæ нæм уыдзæн.

– Цæй уазджытæ уæм уыдзæн?

– Фидауджытæ. Ленæ чындзы цæуы.

– Цы кæны, цы?

– Чындзы цæуы, – Гуыбе Асбармæ йе ‘рфгуыты бынты ба-каст: кæд æй нæ фæнды йемæ цæуын амæ йæм уымæн ныххал кодта уыци амцæф-уымцæф фæрстытæ.

– Чи загъта?

– Ничи. Чи хъуамæ зæгъя! Цыдæр худæджы фæрстытæ мæ кæнис.

Асбарæн йæ цæстытæ æрцъынд сты, йæ сæр ныттылдта, стæй загъта:

– Фæлæуу-ма, фæлæуу, амæ куыд чындзы цæуы?

– Куыд фæцæуынц, афтæ! – хъæрæй загъта Гуыбе.

– Фæлæуу-ма, фæлæуу, – ногæй та загъта Асбар. – Амæ нырма куы нæ ахуыр фæци, куы нæ æндæр, уæд афтæмæй куыд цæуы?!

– Цæуы афтæмæй.

– Цæмæ цæуы афтæмæй?!

– Цæмæ, цæ, куы фæуа ахуыр, уæд æй дард искуыдæм ар-витдзысты амæ, дам ыл æцæгæлон адæмы ‘хæн уæд та исты

‘р҃цыди, чызг, дам, у ‘мæ... Афтæ дзыцца загъта. Чындызы куы ацæуа, уæд та йæ нал арвитдзысты.

– Чи загъта?

– Дзыцца.

– Дзыцца?! Әңгæлон адæмы ‘хсæн! – хъæрæй загъта Асбар амæ йæ къæхты бынæй ныуулæфыид, стæй йæ цæстытæ андæгъ-дзысты синағыл – уæртæ әрзындытытæ кодта Гуыбейы къухæй, амæ фæфæнд кодта – фæлæбура йæм, раскъуына йын æй йæ къухæй амæ йæ уартæ Батонкъаты цæхæрадонмæ ныддывытт кæна. Уый йын фыс амæ хæрæджы дымæг! Уæдæ, дам, фыс, дам, далæ, дам, Цынелтæй, дам! Цыма æнцион у – далæ Цынелтæй фыс ракæн амæ йæ уым уæлæмæ уыцы даргъ уынгты кæн амæ кæн! Әмæ, дам, әңгæлон адæмы ‘хсæн, дам! Әмæ Кола сæ тækкæ сыхаг куы у амæ йæ Гыриты цæхæрадонмæ куы баҳаста, се ‘ннæ сыхæгты цæхæрадонмæ, амæ йæ нартхоры хъæдты куы фæцæйхаста! Әңгæлон адæмы ‘хсæн ма йæ фыддæр ранмæ ахæсдзæн исчи!

Әмæ фæтарсти Асбар – куы скæуа. Йæ мидбынат әрзылди амæ загъта, йæ хъæлæсы цыдæр абад-абад кодта, афтæмæй:

– Уый әппындæр раст нæу. Уæдæ ныр, институты чи ахуыр кæны, уыдан иууылдæр чындызы куы ацæуой, уæд уырысы скъо-латæ хъуамæ җхгæнгæ скæной!

Уæдæ ма-иу ууыл фæлæууыд йæ зæрдæ – ам ын куы нæ бантыса йемæ банихас кæннын, уæд ам уырдæм ацæудзæн – афардæг уыдзæн, фæстæмæ дæр нæ фæкæсдзæн, афтæмæй, кæдæм æй арвитой, уырдæм. Әмæ уым банихас кæндзысты, куыд нæ хъуамæ банихас кæнной, дыууæ уыдзысты амæ бацæр-дзысты иумæ! Ленæйæн йæхицæн дæр уым æнциондæр уыдзæн – ници ын иу дзурдзæн, ници ын иннæ дзурдзæн амæ, йæхи цы бафæнда, уый бакæндзæн. Иуырдæм дæр сбардзæн, иннæрдæм дæр сбардзæн амæ сразы уыдзæн. Әмæ бацæрдзысты. Әмæ йæ уый йеддæмæ ници базондзæн. Ници ницы базондзæн уый-йеддæмæ. Уый та йæ ныр дæр зоны, амæ ма ын дзы цы зонын хъæудзæн! Әмæ-иу ыл изæры куыд цинтæ кæндзæн! Куыд дзы исдзæн йæ адджын мондæгтæ амæ куыд нæ әфсæддæн йæ мондæгтæ исынæй! Куыд-иу ын абæгынæт кæндзæн йæ урс-ур-сиid зæнгтæ уалæ сæ тækкæ рæбынтай, йæ цæнгтæ-иу сыл куыд ныттухдзæн амæ-иу сæ куыд нылхъивдзæн йæ риумæ! Уо Хуы-цау, цы амондджын-иу уыди, уыцы хъуыдитæ куы кодта, уæд!

Гуыбе-иу дзы куы әddædæр алæууыд, куы-иу әм хæстæгдæр балæууыд – уæдæ йæ цы хуызæн фæрстытæ кæны! Цы хъуыд-даг дæ ис искæй хъуыддæгтæм! Далæ дæ йемæ кæны фыс скæннымæ әмæ, кæд цæуыс, уæд рацу, кæд нæ цæуыс, уæд та йæ зæгъгæ кæ, нæ цæуын, зæгъгæ. Әмæ фестъæлфыди Гуыбе:

– Алæ-ма, стæй мæ ныхæстыл ныддар! Цæуыс мемæ әви нæ цæуыс?

– Кæдæм?

– Нæ дын æй загътон?

– Әмæ ныр ам и?

– Чи? Ленæ?

– Гъо.

– Нæй, сом æрбацæудзæн, – әмæ фестъæлфыд Гуыбе. – Цом-ма, баталынг уыдзæн, әмæ ма куыд скæндзыстæм уыцы фысы?

– Фæлæуу-ма, Гуыбе, – йæ хъæлæс æрхауд Асбарæн, ахъуыды кодта – йæ тыхст ын ма бамбара! Уæд, цæуыл тыхсы, уйй дæр ын, йæ бон у, әмæ бамбара. Уæд та әddædæр куы ахизиккой, кæннæуæд сæ тækкæ дуаррахизæны лæууынц әмæ. Иуварс алæууыд әмæ ма йæ гыцçыл бахъуыд, йæ хъæлæсыдзаг ма ныхъхæр кæна: «Гъомæ куыд цæуы афтæмæй?!»

Әддæмæ нæ ратында хъæр, фæлæ уæнгты файнæрдæм ацыд нæргæ, әмæ фæцуудында Асбар. Йæ уæнта сæ кулдуары сисмæ бахаста. Гæр, уæдæ чынды куы ацæуа, уæд йæ лæг нæ базондзæн, Гыриты нартхорыхъæдты æхсæн уыди Колаимæ, уий? Колаимæ уыди, уий нæ базондзæн, цæмæй базондзæн уий та? Стæй Гыриты нартхоры хуымы уыди, уий дæр нæ базондзæн, цæмæй базондзæн уий дæр! Фæлæ, кæмдæр кæимæдæр кæй уыди, уий дæр нæ базондзæн? Куыд нæ йæ базондзæн!! Әмæ уий чи нæ базона, уий цæмæн куры ус!

Әмæ йæ куы базона, уæд æй ницæмæй бафæрсдзæн? Әмæ йæ куы бафæрса истæмæй, уæд ын цы хъуамæ зæгъя?! Цыфæнды ийин зæгъæд! Ахæм ныхæстæ кæм и, әмæ уий чи сраст кæна! Ахæм ныхас нæй. Әмæ иугæр ныхасæй ахæм нæй, уæд ма баз-зади кæуын. Әмæ кæуын хи сраст кæныны хос нæу. Кæуын хатыр курыны фæрæз у, әмæ хатыр алчи кæны? Алчи нæ, фæлæ æппындæр ници кæны хатыр. Әмæ уæд цæй охыл хъуамæ скæуа Ленæ?! Науæд кæугæ дæр куы скæна әмæ ийин йæ куыд дæр куы ницæмæ æрдара, уæд та?! Йæ цонгыл ын куы рахæца әмæ

йæ дуары ædde куы фækæна, уæд та?!

Æмæ уæд цы хъумæ фæуа?

Ардæм кæугæ-кæугæ фæцæудзæн йæ фæд-фæд?

Æмæ уæд йæ фатеры къуиммæ дæр куыд баздæхдзæн?

Цы зæгъдзæн, дуар ыл çæмæн раxгæдta йæ лæг, уий тыxхæй?

Æмæ ауыдта: фæцæуы горæты даргъ уынджы кæугæ Ленæ, йæ тъæпæн æрмттæй йæ çæсом бамбæрзta æмæ йæ развæндаг нæ уыны, афтæмæй çæуы. Æмæ цыма уартæ Терчырдæм фæцæуы, афтæ йæм фækasti.

Æмæ ныттылдta йæ сæр фæйнæрдæм Асбар. Æмæ дзы сирвæстi:

– Нæгъ!

Æндæр дзы æddæmæ ницы райхъуист, фæлæ хъуыдтыæ уыцы змæстæй лæгæрстoy кæрæдзи фæдыл: хъумæ Гыриты çæхæрапоны уыди, уий ацы дунейы мачи базона! Уий йæ зоны æмæ йæ уымæн базыдta, çæмæй йæ ‘нðæр мачиуал базона!

Цæуын хъæуы, тæккæ райсom! Цалынмæ не ‘рбацыд, уæдмæ, æмæ йын зæгъын хъæуы, комкоммæ йын зæгъын хъæуы – маацæуæд чынды, нæй йын чынды çæуæн!

Æмæ йæм фæлæуу, банхъæлмæ йæм кæса æмæ иумæ ацæуой стæй, кæдæм æй æрвитой, уырдæм. Фæлæ уий дæр куы рацæуа райсom, æмæ Ленæ ацырдæм куы фæуа, уий та – уыцырдæм?

Уæдæ куыд?!

Уæдæмæ гъеныр хъæуы çæуын. Гъеныр, тæккæ ацы сахаты!

Йæ тъæпæн æрмттæй къæмисæнтыл бафæлдæхта, балхъывта йæ къæмисæнтæ, æмæ сæ дзæхст-дзæхст æмбæлд къæмисæнтæн æрмттыл: «Ныр», «Ныр», «Ныр!»

Фæлæ ныр куыд, çæуыл?

Сæ кæттагсæр машинæ ацафон нал фæцæуы. Фистæгæй кæд фæхæцæ уыдзæн?

Æмæ йæ зæрдyl æрбалæууыд: хъæдласæntæ!

Цæуын та куы райдыдтой хъæдласæн машинæтæ!

Ныр иу мæйы бæрç нæ цыдысты уыцы стыр машинæтæ.

Сæ гуыффæтæн фæрстæ нæй. Афтæ сыл ныццамайынц уыцы ставд хырхы хъæдтæ æмæ сæ уæззau-уæззau фæцæйласынц.

Хидыл сын çæуæн нæй, хид сæ нæ бауромдзæн, æмæ сын хиды дæле иу рæтты фæндаг и, фæлæ сын æй, ибонты цы тыхкъæвда æрцыд, уий фæласта, ахъazzаджы был рауади сæ тæккæ доны бацæуæны.

Стæй йæ иу стыр трактор ѹе стыр хафæнæй куы иуырдæм хаfta, куы иннæрдæм хаfta.

Æмæ уыдонæй искаçуыл абаддзæн. Шофыр æй зонгæ дæр нæ бакæндзæн. Базгъор

әм фасте әмәй йыл абад. Стәй әргәпп кән, кәм дә фәнда, уым, әмәй абадзән хъәдласәныл, цы абадын ыл хъәуы!

Әмәй йын зәгъдән Ленәйән, алцы дәр ын зәгъдән, әддәмәй йәм расиддән уынгмә, рабадын ай кәндән йә уатай дәр – нәй йын чындызы ңауән! Җәй чындызы ңауән ын ис афтәмәй! Үоуу, мәнә!

Йә сәр батылдата, фәйнәрдәм аракәс-бакәс кодта – әмәй ай бадгә күү кәнүү, фыд сыйы ләгтимә сә кулдууры сиси рәбын цы тъәпән бандоныл фәбады, уыцы бандоныл күү бады. Әмәй уынг талынг күү у, уәд күүд баталынг, кәд баталынг ис, уәд?! Фәләүү, фәләүү, әмәй Гуыбе дәр ам күү уыд, уәд уый та цы фәци?! Кәдәмдәр күү цыди әмәй уый дәр йемә күү хүүдтә. Ацыдаид әмәй күүд ацыдаид афтәмәй?

Әмәй, дам, фидауджытә! Уартәй йә кәйдәр нартхорыхъдты астәумә чи бахаста әмәй йын йә бини дәр чи ницы бакодта, уымынә уал бафидауәд, ахәм фидауәгәй!

Әмәй йә бамбәрста Асбар – кәд әмәй йәм цыди кәуүин! Афтәй дә хъәләсүйдән ныкку әмәй афтәй кәугә-кәугә рацу-бацу кән уынгты. Сыстади, дзәбәх күү суләфид, уый йә фәндүди, фәләй йә бон нә уыди, дзәбәх суләфа, уый. Стәй араст и сиси рәбынты – хъуамә, фыццаг чи раңайцәуа хъәдласәнтәй, ууыл абада. Басурдән әй әмәй йәм сгәпп кәндән. Сбадзән хъәдты сәр әмәй уыцы талынджы ңаудзән уым дәләмә. Ничи йә уынгә кәндән, ничи ‘нәр. Чи зоны, әмәй йын уазал уа, фәләй ахәм уазал кәм и нырмал! Стәй әрбаздәхдән. Ахсәв әрбаздәхдән, алцыдәр ын күү зәгъя, әмәй йә күү бамбара, уәд раздәхдән. Әмәй йә бамбардән Ленә, ма йә бамбара, уый гәнән нәй. Әмәй йә уәд цы ңауын хъәудзән фәстәмә! Әмбойны фездәхдән, бинонтә, ам нә уыд, уый күүд нә базоной. Уалә уәләтү раңаудзән спъирт-уадзәнүүл. Уым фәхәрд кәндән хъәды фәндагыл. Талынг уыдзән әмәй уәд талынг дәр! Әниу, чи зоны, мәй дәр скәса. Әмәй скәсәд мәй дәр!

Йә зәрдил әрбаләууыд, уым ләппутә кусарт күүд арыдтой, уый. Цыппарәй йын йә цыппар къаяхыл хәңцидысты әмәй йә цыыхырты артмә дардтой. Әмәй йә хусынмаг калд. Күүд дзәбәх уыд уыцы хусынмагмә уләфын! Әмәй күүд стыр уыд! Йе рагъ уыцы фәтән уыд әмәй бурачыи кодта артмә. Әмәй уым сиси рәбынты ңаугә-ңауын йә зәрдил әрбаләууыд –

әмәе уыдона дәр куы арытой – уыңды ермеңкүккег ләппү әмәе Кола дәр куы арытой! Уыдонаң цәхәрадоны йәе куы арытой, Датитың цәхәрадоны. Уый та сәм Уокенаты стыр кәрдойың цъуппәй касти. Әмәе сәе уырдыгәй куы федта, уырдыгәй – бәләсү цъуппәй. Уайтагъд куы базында уыңды сауәрфың ләппүйи. Колаимә иумә уыдысты әффсады. Иу науыл, дам, цыдыстәм әнәхъән әртә азы. Уайтагъд әй базында – йәе сауәрфугытәй, кәрәдзийыл башынәсой, уымә ма сәе хәрз гыңцыл хъуыди. Уый та чысыл әддәдәр ләууыди уәд, Зәлидә ома, йәе разы урс бедра, йәе къухы та къус, уый дәр урс къус, цинкәй къус. Ома, арыт куы фәүой, уәд сын ыл әркәна дон әмәе йәе ныхсой.

Әмәе йәм иу хъуыды фәэзынди, уәд әм фәэзынди уым бәләсү сәр – гъомә куың раджы раңыди әд бедра әмәе әд къус! Гыңцыл уал фәләуу әмәе стәй, арыт куы фәүой, уәд раңу. Ныр та уал уым фәкәс истәмәе хәдзары. Цымәе хъыбыл арауын йеддәмәе ницуал куыст и сәе хәдзары! Фәләе дын әрхъәцмәе хъәңци уый дәр!

Донмәе куы бахәцца, уәд ауында – уәләе әр҆ңауы хъәдласән. Йәе рүхс цәститә фәндагмә ныңцарәзта, әмәе ныррухс и фәндаг. Йәе уәззая уынәргъын хъуысы – әнцон у уыйәппәт хъәдтәе ласын! Клубы раз уыңды гәмәхы баину сты. Йәе рәзты йәе рауагъта, стәй йәе басырдта фәсте. Әйиафгәе йәе уайтагъд бакодта, фәләе уәләмәе схизынән ницы амал ардта – уыңды ставд хъәдтүл куың ныххәңцидаид, цәүүл дзы ныххәңцидаид?! Әмәе згъордта, машинае куың цыди, афтәе уый дәр. Хорз, әмәе талынг уың, әмәе йәе ничи уында. Хъәуы кәронмәе йәе бирәе нал хъуынис, афтәе цыдәр зыкъуыр әр҆ңахста хъәдтәй иуы кәрон. Әмәе сбырыди уәләмәе әмәе әрбадти хъәды кәрон. Рәбындәр бабадын әй хъуыди, уый әмбәрста, фәләе уал йәе фәллад суадза гыңцыл, стәй бабадзән мидәгдәр.

Йәе уәрдҗытәе йәе быны зыр-зыр кодтой, хъәды уазал сәм хъарың әмәе йын ие ‘хызыгон әмбәрста. Зәрдәе йәе гуыпп-гуыппәй не ‘нцад, йәе ком ныххус әмәе та-иу йәе былтәе кәрәдзийәе фәиртәстисти, кәд уәлдәф аирвәзиид йәе хъуыры әмәе йын фенциондәр уаид.

Машинәе цыди йәе уәззая цыдәй, йәе уынәргъын бәстәе хаста, әмәе афтәе зынд, цыма йын тагъдәр цәуын әмбәлди әмәе, йәе бон кәй нае уыди тагъдәр цәуын, ууыл уынәргъында.

Асбар бадти хъәды уәлә, уыцы дзәбәх бадти әмәх хъуыды кодта – тагъдәр! Тагъдәр куы ныххәецә уаид, тагъдәр куы анылас кәнид йемә, әмәх тагъдәр Ленә куы аппарид чындызы цәуыны хъуыдытәй йә сәрәй!

Машинә хидмәх нәе баңыд, фәләх дәләмә азылд әмәх донмә бараст и. Күңдәр узгә-узгә цыди, цыма донәй тәрсәгә кодта әмәх йә нәе фәндид доны баңауын. Күң бахәцә донмә, уәд нынниудта әмәх нызмәлыди, стәй атындыздыта. Донән йә астәумә нәма бахәцә, афтә фәстәмә фәкъул и, Асбар фәтарсти – фәлдәхы! Әмәх йә уыцы цәстыфәныкъуылд, цы хъәдыл бадт, уый размә ариуыгъта, афтә йә ариуыгъта, әмәх фәсте аzzадысты хъәдтә кәмдәр. Фыццаг афтә фенхъәлдта – кәсгәй йәм фәкодта афтә – хъәдтә фәсте аzzадысты. Әндәр куыд хъуамә аzzайой фәсте уыцы ставд хъәдтә?! Фәләх йыл уәд сәмбәлди уыцы зарәджы хъәр, ныннарыди, арв куыд ныннара, афтә:

*Гъеуәд, цымәх, уәх кулдуары сисыл
Сау халәттә цы рабадынц рәгъ?!*

Әмәх йәм иу фәнд фәзынди кәңәйдәр әвиппайды – уый дәр базара! Зәлидәйи зарәг базара уый дәр. Кәннәуәд, Ленә-имә куы баңара, уәд ма йә кәм зардзәни?! Әмәх йә базара. Фәләх уәдмә, донәй астәуәй уәләмә цы дур зынди, уымә ахаста йәхи, әмәх йыл лыстәг згъәләнтә нышци зарәг.

Май, 2013.

ГОДЖЫЩАТЫ Нелли

ФАРНЫ АРТ

МАКУЫ МÆ НЫУУАДЗ

О Хуыщау! Мæ зæрдæйы цы рыст и,
Цас ыстырдаær уымæй у Дæ уарзт!
Уыцы уарзт нæм равдыста Чырысти,
Уый фæрцы нæ азымтæ дæр – барст.

Райхал ма мæ зæрдæйæн Дæ фæндтæ –
Зонын æз – Дæ сагъæс у мæныл...
Схизын мæ кæн диссаджы бæрзæндтæм –
Слæууон та уæлахизы цæндыл.

Ракæн мын Дæ уарзæгой ныхæстæ,
Æмæ та мæ риуы судза арт.
Баиргъæв мæ удæвзарæн хæстæй,
Рарвит мын æвидигæйæ цард.

Бахон мæ Дæ фæлладуадзæн рухсмæ –
Ис Дæумæ мæ зæрдæйæн æвдадз.
Ныр æмæ кæддæрииддæр, æнустæм
Ма мæ фесаф, макуы мæ ныууадз.

* * *

Кæмæн у цард уарзын йæ бон,
Уый амондæй æххæст у.
Цæрын зын у, мæлын – æнцон,
т Фæцæрын та нæ хæс у.

Нæ хæс у амондмæ бæллын,
Æнæбæллон та кайд у.
Кæй фæнды алыбон мæлын –
Æнамонд æмæ сайд у.

ФАРНЫ АРТ

Зәрдәйән йә цинағ
Арвәй у ләвәрд.
Зарәджы ңәдҗәджинағ
Артыл у әвәрд.

Фарны арт әм судзы –
Рафыцы мә аг.
Зәрдә уым фәрсүдзы
Раздәры фыдуаг.

Ничи у мә хуызән
А изәр рәвдың:
Удахсәджы хызәй
Баззадтән әвыд.

* * *

Дәүән зарын әңцон у әмә зын.
Хъуыдигәнгә Дә дзуармә әз кәсын.
Нә базыдтой бәстыхицәуттә Дәу,
Мә бон та нәу әнә Дәу цәрын, нәу.

Ды Дә фәндаг, әңгәгад әмә цард.
Ныббар мын-иу, кәд Дын вәйийн зындард.
Мә къаҳдзәфтән Дә фәндәгтә – бәрзонд,
Мә ныхәстә Дә уаз зәрдәйән – сонт.

Фәлә уәddәр куынә уаид Дә уарзт,
Уәд чи у, чи, йәхі фәндонәй раст!?
Куынә уаид мә зәрдәйы Дә ныфс,
Уәд ингәнмә бәлцөн уыдаин әз.

ӘЗ УАРЗЫН ДӘУ...

Әз уарзын Дәу әмә Дә ристәй риссын.
Кәмәдәр та кәсы мә амонд дис,
Дызәрдигәй ныхъхәр кәны фәдис,
Фәнды йә кәд мә уәззау уәргүтә сисын.

Фәлә мәнән зын айсән у мә уаргъ:
 Мә зәрдәйы цы риссы, уый Дә уарзт у...
 Ысты мәнән Дә тухәнтә зынаргъ,
 Дәумә та уәд мә алы рыст дәр барст у.

Уәлахиз уәд – цы бон базыдтон Дәу!
 Табу Диң уәд, мән чи бауарзта афтә!
 Кәрон Диң нәй, әнустәм Диң нәй рафтән,
 Әмә Дә бон мән ферох кәнын нәу.

Дә рыст армыл ныффиистай Ди мә ном,
 Дә рыст зәрдә куыд бирә уарзы барын!
 Әрбаләууәм, Йә хъабултә, әнгом
 Әмә Йә кады зарджытә ныzzарәм.

КУЫД ТЫНГ РИССЫИНЦ...

Куыд тынг риссынц Дә хъәдгәмтә, Чырысти,
 Дә тугәрхәмтә, уарзәгой хәлар!
 Әз та куыдтон – мә зәрдәйы цы рыст и,
 Гъе ууыл әз тәргай уыдтән, ныббар!

Ныббар мәнән – Дә фәндәгтыл цәугәйә,
 Мә бонтә әз дызәрдигәй тыдтон.
 Зәххон бәркадмә, амондмә бәлгәйә,
 Мә удвәллойән хорзәхтә куырдтон.

Ныббар! Дәуән Дә хъуыды у бәрзонд.
 Уыди мәнән зынәмбарән Дә фәндаг.
 Дә фәлварәнты разындан тән әз сонт,
 Дә фәдзәхстыты – сабийау нәуәндаг.

Нә зонын ныр мә сомбоны хъисмәт,
 Фәлә уәддәр Дәумә дәттын мә амонд.
 Фәсур мә удәй а дунейы мәт,
 Әмә мын царды раст фәндәгтә амон.

* * *

Куыд фәрныг у нә Хуыңауән Йә Хорзәх!
Мә зәрдәйы уәм иу уайдзәф дәр нәй.
Дунейыл хәсджын ничи у мәнәй –
Куы байтаин мәхәдәг исты хорзәй.

**АФТАЕ ЧИ ДЗУРЫ,
«АМ НӘ ВӘЙЙЫС», УЫДОНӘН**

Әз дәр кәddәр мә уәзәг уарзтон,
Әмә мә уарзт уыди дзырддаг.
Фәлә йәхицәй мән сырдта –
Мәхи дзы дардмә уәд фәхастон.

Фәңыздән дард мә бәстәй әз,
Цәмәй ыссарон хос йә низән,
Фәлә йын не ссардтон фәрәз,
Нә уыд йә уәззау уаргъән сисән.

Ныр та? Цы йын уарзы мә цәст?
Бәргә, куы йын уайд әндидзән.
Мах дардмә ахәмтәй фәлидзәм,
Кәй уарзәм тынг бирә әрмәст.

АБОЙТЫ Зарә

НÆРТОН СИМД

Нæртон хъазты та ме ‘мбæстæгтæ кафынц,
Нæ симдæн най, най а зæххыл кæрон.
Мæ буц хæлæрттæ, зардзæни мæ уадындз,
Æз а дунейыл цалынмæ цæрон.

Æрзилдзынæн нæ быдырты, нæ кæмтты,
Мæ уæнгты айст уыдзæн цæргæсау рог,
Нæ симды цагъд мæнæн æнцой нæ дæтты,
Уыдзынæн æз сæдæ азтæм æвзонг.

Мæ сæнтты мæ тæхын æрфæнды дардмæ,
Нæ нæртон симд ныфсы хос у мæнæн,
О хорз адæм, ærbайхъусут мæ зардмæ,
Æз ацы зæххæн булæмæргъ куы дæн!

НОГ УАРЗТ

Новелла

Нарәг ком. Скәсәнырдыгәй айнәг хохы цъупп, нымәты тыхт әхсәвгәсau, арвы әнәкәрон тыгъдады бәрzonдmæ сбырыд.

Мәйдар хуыснағау хъәумә әрбахъузыд. Хәрәмгъяу зәххыл әрныллағ. Йәсау пәләзәй хәххон тъәпәнсәр хәдзәрттә әнгом әрәмбәрзта. Бон рәдзә-мәдзә райдыцта. Нал уасджытә уасынц, нал дзы фыйайу куытты барджын хъәләстә азәлынц. Әгас әхсәв ныффәлладысты адәмән ләггад кәнинәй. Сәмәгуыр фәлләйттә, сә фос сын хуыснаңджытәй әмә сирдтәй хъаххъенәнәй. Ацы ‘хсәв дәр хъәумә фыбылыз не ‘руагътой. Ныр тар фынәй кәнинц сә хъарм бынәтты.

Әхсәвы тарыл бонырухс райдыцта уәлахиз. Арты ставд зынгты фәннычы банордәгау арвыл стъалыты рухс әрмynәг. Хәхты хуссар фәрсты бәрзәндтыл гәзәмә рухс фәзынд. Тәссәртты, әрчъиаджы уаццәгтаяу фәрсәй-фәрстәм цәхгәрмә рәнхъитәй хуыссынц сәууон әртәхәвәрд фәлмән кәрдәджы ногкарст уистә. Чысыл фалдаәр кәддәр хъугәмтты ауәдзтә фесты зәрәстон хәмпәлү бын. Нал сын ис равзарән. Әгуист, әнә хищау сә хъысмет. Фәстәдәр хуры зәлдаг тыхтә лыстәг сасирәй луарәгау фәзындысты айнәг хохы цъуппыл. Бәрәг у, дард

кәмдәр, хәхты фале, арвы кәрон фәллад галтә уәззаугай кәй сласынц ңәхәркалгә хуры цалх. Комәй, тәппуд тәрхъусау, фәлидзәг мәйдары гамхуд.

Әнкъардәй ләууынц фыдаелтыккон фидар мәсгуитә. Әнусты дәргүры әнәфәецудгә фидарәй ләууыдысты, хъахъхъәдтой адәмы знәгтәй комы әрбацәвәнты. Ныр сә цәгат фәрстыл цъәх хъуына гауызуа схәцыд.

Сә алыварс тъәпәнсәр хәдзәрттән сә тохынатәй нал скәлы сәнараәй арты фәздәг. Фәздәгдзәуәнты хәлынбыттыртә сәхицән хъарм бинәттә скодтой.

Мәсгуиты аууон-иу хъәуы карджындәр ләгтә әембырдәй бадтысты. Кодтой-иу сә царды уәззау хабәрттә, сә дардәрс сомбоны уынаффәтә. Ныр дзы бонраәфты асадән фәкәннынц, хъәуы ма цы цалдәр зәронд ләджы баззад, уыдона лыстәг фос.

Хур хохы сәрәй әркаст, йәх хъарм тынтә әгас комыл луаргә, әмәх хохаг хъәу әрыйхъал. Хъызылбег базмәльид, Йәх хуис-сәгхъуаг цәститә йәх дәрзәг әнгүйлдзты уырзтәй аууәрста. Зноны хоскарсты фәстә йәх уәнгты фәллад нәма ссыд. Йәх зәрдым әрбаләууыд фәстаг фәлварән, Таузанәимә фембәлд. Институты кәрт. Бынәй пәләхсар, куыд уәләмә нараЇт кәнгә фәңдиңстү бәрзонд заз бәләстү цъуппытә. Сә хәрзәдәф фындыз мидәмә скъәфы, уәлтәмәнә әхсизгондзинады халас зәрдәйил әвәрь.

Бәләстү аууэтты къордтәй ләууынц, фәлварәнтә чи радта, чи дәтдзән, уыци райдзаст фәсивәд. Таузанә ләууы хибарәй заз бәласы аууон. Әнхъәлмә кәсеси Хъызылбегмә. Йәх цәстәнгас авгәй конд дуарәй нә исы.

Иутә рацәуынц, иннәтә баңауынц, фәләх Хъызылбег зынәг нәй. Таузанә скатай. Зәрдә цыдәр әнахуыр гуипп райдыдта риуы. Байгом дуар. Рахызтысты цалдәр ләппүйи тынг хъәлдзәгәй. Чысыл фәстәдәр дуары рахизәнә фәзынд Хъызылбег. Йәх дыууә русы сырхварс фәткүүтәу түдкүй зилинц. Цәститә ңәхәртә калынц. Таузанәйи цыма уаддымгә фесхуиста, базгъордта Хъызылбеджы размә:

– Хъызылбег, цы райстай?

Хъызылбег йәх мидбылты баҳудт:

– Афтә мын загътой – фондз!

Таузанә йәх мидбынаты кафәгау скодта. Йәх зәрдәйи цин

бамбәхсын йә бон нә бацис. Йә урс цәнгтә Хъызылбеджы әфәгыл әрбатыхстысты, йә русән ын аба кодта:

- Арфә дын кәнын, суниаг хәэхон инженер!
- О, уый зәгъынән нырма раджы у. Дәхәдәг та цы райстай?
- Әз дәр бахаудтән! Афтә йә нымай.
- Арфә дын кәнын. Дә бәллиц сәххәст. Дә зәрдә йә мәтәй әрәнцайдзән.

Йә къух ын райста, йә судзгә русән ын аба кодта. Хъызылбеджы билтәй әхсызгон андзәвд Таузанәйы уәнгты ахъардта. Уарzonдзинады цырен арт әхсидгә зәрдәйи пиллон арт скалдта. Таузанә исдуг хус бәласы зәнгау сагъдауәй ләууыд. Фыццаг хатт ләууыд афтә хәстәг, йә цард кәмән нә бавгъяу кәниид, уыцы адәймагимә. Фыццаг хатт фәхәәцә сә комы тәф ацы табуйаг заз бәласы бын. Хъызылбег бадис кодта:

- Таузанә, ды күнд тагъд радтай фәлварән?
- Таузанә йәм джихәй кәсы, йә мидбыл худы.
- Уарзгә дә кәнын, әвәеццәгән әмә... Де ‘гәрыл, Хъызылбег, уал әмә уал азы иу къласы фәрсәй-фәрстәм бадгәйә күүинна фәхатыдтай мә зәрдәйи ахаст?! – Дзырдта чызг хинымәр. Стәй нәуәндон хъәләсәй загъыта:

– Әәумә тагъд кодтон. Мә зәрдә дәм әхсайдта. Фыццәгтимә бацыдтән. Әңцион билет мәм әрхауд. Бадгә дәр нал скодтон. Дзуаппыта радтон билеты фарстатән, стәй сәхи фарстатән әмә ардәм разгъордтон. Күнд хорз рауадысты нә фәлварәнтә!.. Цы, уый зоныс, Хъызылбег?

– Нә, нә зонын. Күн мын ай зәгъай, уәд ай базондзынән. Таузанә хъәлдзәг ныххудт:

– Уымәй раст зәгъыс, Хъызылбег. Нырма дын күн ницима загътон. Цом-ма абон паркмә. Сабат әмә, дам, дзы хуыцаубоны ирон хъааст вәййы.

– Нә зонын, цы дын зәгъон. Әз хъәумә цәуынмә хъавын. Райсомәй раджы хос кәрдын күнд райдайон. Рәстәг – чысыл, күист та бирә.

- Райсом фыццаг автобусы ацәудзыстәм.
- Таузанә, әрбакәс-ма мәм. Әфсәрмә кәнын мә дарәсәй. Чи ма дары ирон хәдон, гәлифе хәлаф, хәдбынта?..
- Цытә дзурыс, Хъызылбег? Тынг рәсугъд дыл фидауы ирон дарәс. Әндәр дарәсү дәхи хуызән нал уыдзына. Уәдә уәртә

уыдоны хуызән дзәкъул-мәкъултә? Ды хъуамә сәрыстыр уай дә мады хуыд дзаумәттәй, дә фыды фарн дын рох кәнүн чи нае уадзы.

— Мә мадән тәригъәд кәнүн. Иунәт никуы уыд. Хәдзары уәззау күистытә әз фәкәнүн. Фос наем бирә. Зымәғмә син холлаг әрцәттә хъәуы. Зымәғваг суг әрласын, ныссәттын. Ахуыр кәнүн куы райдайон, уәд мын рәстәг нал уыдзән.

Таузанәйи курәг цәстәнгас куы федта, уәд дыккаг нал загъта: — Цәй хорз! Цәуәм хъазтмә. Кәд ма нын фәуыдзән ахәм рәстәг?!

Парк. Рагон бәләстә пәләхсарәй бәрzonд фәңдишты. Хихджын къабузтә әмә сайджын цъәх сыйфәртәй әмәхгәд. Хур бол сә бынмә хуры тын нае хауы, уаргә бол доны әртах. Ёрбылбон сә быны сатәджы, цъәх ахуырст даргъ бандәттыл сә фәллад фәуадзынц ақәргә адәм. Сабат әмә хуыщаубоны та ам вәййи ирон гуыпхъаст.

Ёрәмбырд та алы кары адәм. Хистәртә бадынц, фәсивәд ләууынц, әмдзәгъед кәнүнц. Хъазт йә тәkkә тәмәны бацыд. Кафджытә кәрәдзи ивынц. Рахызтысты дыууә хистәры — иу ләг әмә иу ус. Әмдзәгъед цыма хъәлдзәгдәр фәцис. Фәндир уәздан хонгә ҭагъд кәнү. Таузанә әмә Хъызылбег фәсивәдьи фарсма ләууынц. Хистәрты кафт кәронмә куы ахәццә, уәд син адәм тыхджын нымдзәгъед кодтой.

Таузанә чегърәйән ацамыдта Хъызылбегмә, ома акафын ай кән.

Чегъре худгәбылләй йә мидбынаты дыууә гәппы скодта, йә уисы фындызәй ацамыдта Хъызылбегмә, стәй та Таузанәйи размә рапахх кодта. Хъызылбег Таузанәмә бакаст. Таузанәйи зәрдә йә риуы әнахуыр змәлд скодта. Тынг ай фәнды Хъызылбегимә акафын, йә сыйғыдәг уарзондзинады мондәгтә уәд та ма кафтәй суадзын. Уал әмә уал азы йә ныфс никуы бахаста йә уарзондзинад исты хуызы ракром кәнүн. Исчи йә куы бамбара, уәд ма цы цәсгомәй раңаудзән адәмы ‘хсәнмә, зәгъгә. Әмә йә сыйғыдәг уарзондзинадыл Җәнгәт дуәрттә болат рәхыстәй фидар ныбаста. Ныр әм ахәм әнәкәрөн тых сәвзәрд әмә хәлуарәджы тынтау ныппырх кодта болат рәхыстә, фестын сә кодта хус фәннык. Әмә йә зәрдәмә бакалд галәгоны сыйғыдәг уәдзәф. Цәститә әвзист тәмәнтә калынц, уәнгтә барог сты. Сәр система бәрzonд.

— Йәй, Хъызылбег! Аз ацы кафтмә бирәз азты кәсын әнхъәлмә. Әнустәй даргъдәр азты. Күйд мыл ныддаргъ сты, күйд! Акафәм ныр, мә зынаргъ, мә уdlәууын, — дзуры хинымәр Таузанә. Хъызылбег рахызт, уәрәхты әрзылд. Йә размә ‘рләууын, әркуывта йын йә сәрәй. Фәндүр та самыңда ханты кафт. Адәм стыр цымыдисәй кәсүнц бәрз талатау дыууә әрыйоны кафтмә. Сәе уәнгрог фезмәлд, сә аив къухты айст, сә райдзаст цәстәнгас, сә мидбылты баҳудт сә кәрәдзимә, әхсизгөндзинады хъарм сын хәссынц сә зәрдәтәм.

Фәндүрләр зәлтәе раивтой рог кафты цагъдмә. Хъызылбеджы нарағ астәу, йә фидар уәнгты конд ныр цыма уәлдай сфиidyдтой. Таузанәйи кафты цин систа йә рог базыртыл. Сиргә нә — уәләрвты тәхьи. Цәнгтә фестадысты базыртә, фәхәссынц әй сыгъдәг уәлдәфы. Йә мидбылхудгә йәхи хәстәг байста Хъызылбемә, стәй әваст цынгуыр кәсагау фәңгыллинг кодта. Адәм әмхузыонәй ныххудтысты.

Хъызылбег къахфындзыл афтә рог скафыд, әмәе йә фәндүр нал әййәфта. Әмдзагъд нал әмәе нал әнцайы. Таузанә әмәе Хъызылбег ләууынц әмәе ләууынц хъазты астәу. Сәрәй та акувынц адәмән, уәддәр әмдзагъд нал сабыр кәнни. Сәе фарсмә әрбаләууыд цыбырәлвыйд зачъеләг. Йә бухар худ йә къухы. Риу дзаг әнгомәвәрд хәрзиуджытәй.

— Мәнәе хорз адәм! Бахатыр мын кәнүт, чи зоны, аз базәронд дән әмәе рәдийин. Фәлә ныртәккә цы әхсизгөндзинад райстон, уый мә зәрдәйи нымбәхсын мә бон нау. Әрбакәсүт ма мәнәе ацы ләппумә. Уый ләппу нау, фәлә хәххон сәгүйт. Нә ирон дарәс күйд аив, күйд рәсугъд кәнүнц адәймаджы уәнгты конд! Йә уәздан, әнәе аипп кафт иннәе ахәм. Ныртәккә ацы аеппәт адәмәй искауыл ис ахәм диссаджы дарәс? Нәй! Дае цәрәнбон бирәз уәд, ләппу. Нә фыдәлты фарн нае рох кәнис, сә фәрнәй буц әмәе рәвди, дае фәндәгтә рәсугъд, амондажын уәнт! Дае ныййардажыты фәндиаг бирәз фәңгәр. Уыдон та дае хуртәй әфсәст уәнт. Чызг, дәуән та мә сәрәй ныллағ кувын әмәе дын зәрдиагәй зәгъын, хорз амонд дае хай.

Йә худ йә сәрыл әркәнгәйә баңыд йә бынатмә. Адәм әмхузыонәй нымдзагъд кодтой. Хъызылбег әмәе Таузанә иуварс баләууыдисты. Таузанәйи әмбәлттә сыл амбырд сты.

— Чызджытә, базонгә ут ацы кафаг ләппуимә.

— Хъызылбег мә ном.

— Тамарә.

— Кәримәт.

Сә къухтә сын райста.

— Мәнә уый та Тәуырзәт. Иумә ләвәрдтам фәлварәнтә.

Нымад әрцид студенттыл, — загъта Таузанә.

— Даә цәрәнбон бирә. Хъызылбег у мә ном, — йәк къух ын райсәйә цавдурас сагъдәй бazzад. Нырма ныр фәкомкоммә Тәуырзәты цәсгоммә. Әмбисонды рәсугъд чызг. Цы йә сау хъоппәг цәститә, цы йә хъуымбыл дзыкку, йә мидбыл худт...

— Тәуырзәт мә ном, — йәк къух суәгъд кәнгәйә, загъта Тәуырзәт.

— Хатыр, Тәуырзәт, — нырмә Тәуырзәты къухыл хәңцид, уый фембәрста.

— Ницы кәнү, ницы, — мидбыл баҳудгәйә загъта Тәуырзәт әмә Тамарәйы фарсмә баләууыд. Таузанә сын кәрәдзимә сә цәстәнгас фәхатыдта.

Цалдәр кафты фәстә хъазты чегъре Хъызылбеджы раз аләү-уыд:

— Хистәртә курынц, цәмәй ма иу кафт акәнат.

Хъызылбег Таузанәмә бакаст.

— Фәсивәд дзы бира. Алкәй дәр фәндү акафын. Мах дыу-уә кафты акәнәм, чидәртә та иунәг кафт дәр нә — аив нәу!

Чегърейән Таузанә цәстәй Тәуырзәтмә ацымадта.

Фәндырдзәгъдәг, Хъызылбеджы ауынгәйә, фәндыры тәнтә афтә аивәзта, цыма сә атонынмә хъавыд. Хъызылбеджы уәнгтә та барог сты. Сабыр малы цыма хъаз фәленк кәнү, уыйа хъазты фәзыл жэрылд. Чызджы размә бакафыд. Йә фәдыл ай ракуыдта. Тәуырзәты къәбәлдзыг сау дзыккүтә ног цагъд хъәмпау әркалдысты урс уәхсчытыл. Фәндыры зәлтәм Тәуырзәты әвзонг уәнгтә сәхиуыл бәрzonд схәңдисты. Хъызылбеджы цәститә атонын нал комынц Тәуырзәты хурәнгәс цәсгоммәй, йә рәсугъд гуырыкондәй. «Таузанә мә зәрдәмә кәд цәуы, уәddәр ацы чызгән абарән никәимә ис! Уәлахиз мын кәнү мә зонд, мә зәрдәйыл. Кәд йә уынд, йә кондмә гәсгә у, уәд та...»

Фәндыр фәсабыр. Фәлә та не ‘нцайы адәмы къухәмдзәгъд. Иугай хъәләстә хъуысы:

— Цары фиу! Сæ амонд иу!
Худынц æмхузыонæй фæсивæд.

Таузанæйы зæрдæ риуы бамæгуыртæ. Цæсгом фыщæг түджеæ æвдылдау асырх, стæй уалдзыгон уæрыккай афæлурс. Йæхи æндæр ныхæстыл дары, фæлæ ‘взаг нал кæсси коммæ. Хъызылбæг Тæуырзæты зæрдæмæ кæй фæцыд, уый бæрæг у айдагь йæ цæстæнгасыл дæр, йæ цæстытæ дзы нал исы.

Дыккаг бон. Автобус цæуы хохмæ. Дзаг у адæмæй. Сæ фылдæр цыдысты сæ цæхæрадæттæм. Горæтæй дзæвгар куы ауад, уæд, чи куыд хæццæ кодта, афтæ хызтысты. Баззад ма дзы цалдæр сылгоймаджы. Хъызылбæг æмæ Таузанæ бадынц фæстаг бандоныл. Хъызылбæджы цæстытæй næ хицæн кæны Тæуырзæты сурæт. Йæ мидбылты æнæбары баҳудт.

Нæ сабыр кæны Таузанæйы зæрдæ дæр. Ныхас фæлгъяуæн кæны – сæ ныхас кæрæдзиуыл næ бады. Хъызылбæг рудзынгæй æддæмæ кæсси. Фылдæр хатт Таузанæйы фарст æмбаргæ дæр næ бакæны.

Автобус та æрлæууыд. Адæмæй ма дзы чи бадт, уыдон ахызтысты. Хъызылбæг бады. Сæры алыхуызон хъуыдитæ хæлбуруцъ кæнынц.

- Хъызылбæг, æрбахæццæ стæм! Автобус дардæр næ цæуы.
- А-а, Таузанæ! æрбахæццæ стæм?
- О, æрбахæццæ стæм. Фысым дын уыдзыстæм, зæхмæ æрхизгæйæ загъта Таузанæ.
- Бузныг, æрæгмæ мын кæны, æмæ, хæрзбон дæр ын næ зæгъгæйæ, Хъызылбæг араст сæхимæ – уæллаг хъæумæ.

Хъæугæронмæ ахæццæ, уæддæр ма Таузанæ йæ фæстæ кæсси йæ дондзаст цæстытæй. Зæрдæ риу æддæмæ рæдувы.

— Куыд æгъатыр разындæ, хъысмæт, куыд!.. Кæцы дзуар, кæцы зæдмæ батабу кæна ныр... Сæхимæ дæр ма цы цæуа! æнæ уд, мæраджын хæрис бæласы хузызæн уырыл лæугæйæ куы баззад...

æндæр амонд æй næй, æвæццæгæн... Бирæ ма фæкаст Хъызылбæджы фæстæ. Къуухмæрзæнæй йæ цæсты бынтæ асæрфта.

Сæргуыбырай сæ хæдзарырдæм аздæхт. æнæ зæрдæйæ ма уæддæр æгас куыд у, уый йæм диссæгты диссаг каст...

2006 аз, тъæндджы мæй.

ДЫЛГЪУЫЗТЫ Тенгиз

УДАЙ ЗЫНАРГЪДАЕР

ХÆХБÆСТЫ

Фæззыгон хъæды бур-бурид сыфтæртæ,
Æрцæттæ кодтой зымæгæн лыстæн...
Тæгæрты къох ныггом кодта йæ тæрттæ,
Йæ хъæбысы уад сабийау кæудзæн...

Ныр та уал хъæд ныссабыр и, ныхъхъус и...
Хъæдхъиу бæлæстыл рог уddзæф – фынæй,
Æрвгæроны чысыл æврагъ ныуурс и,
Ныббуц и хуры узæлгæ тынтæй...

Фæцæуын та æгайнаег хæхтæм балцы,
Цъæх цъити-дæттæй баназдзынæн фаг.
Изæрæхсид сызгъæрин арт кæм уадзы,
Уым ссарин кæд дæ зæрдæмæ фæндаг...

* * *

Тарцæст, тарæрфыг æхсæвтæ
Хонынц мæн æндæргау дардмæ, –
Ацыдтæ, æмæ дæ фæстæ
Уд куытда фыдуады зардмæ.

Ацыдтæ, æмæ дæ фæстæ
Мемæ иунæгдзинаад бамбал,
Уарзты сатæгдзаст изæртæн
Демæ ахастай сæ уазал...

Тарцæст, тарæрфыг æхсæвтæ
Радтой сау катай мæ уðæн.
Охх, куыд ма цæрдзæн дæ фæстæ
Сонт зæрдæ, æнæ дæу уудзæн...

Мит, хэмпус митæн йæ рыджы
Фесæфтис дæ фæд, дæ фæндаг, –
Уад, тымыгъ уад та нæ уынджы
Ниуы, баходы мæ фærссаг...

* * *

A-йæн

О, ма мын кæн уайдзæф,
дæ уалдзыгон бонты
дæу царды зындонмæ
кæй хуыдтон мæ фæдыл,
кæй уыдтæн æнæрцæф,
æнæрхъæц, æнæмæт,
кæй не сдæн кæйдæртау
фæзмиаг, хæдзарон...
Фæлæ дын цы зæгъон:
мæ сабийы бонтæй
æз царды цæлхдуртыл
æдзухдæр æмбæлын...
Мæ сыгъдæг зæрдæ мын
ныссай кодтой сонтæй
хæрамхæссæг уdtæ –
мæн не ‘мбæрстой мур дæр...
Гъе ивгъуыдтой афтæ,
цыдысты мæ азтæ,
æз не скодтон исбон,
æхцатæ, цъæхсæртæ,
нæ мæм ис сыгъзæрин,
зынаргъ дур, налмастæ,
мæ уды фæллæйттæ –
поэты рыст сæннтæ.
Æцæг мын Хæрзиуæг
Ыстыр Хуыцау радта:
æрдхæрæны артдзæст,
фыдызæхх Ирыстон...

Йæ уарзт мæ зын балцы
зæринхурау тавта,
йæ сæраппонд тохы
мæ бонтæ фæтыдтон...
Уæдæ дæ, о курин,
о, ма мын кæн уайдзæф,
дæу царды зындонмæ
кæй хуыдтон мæ фæдыл.
Ныххатыр кæн, сонтæй
кæй уыдтæн æнæрцæф,
кæй мын уыд мæ удæй
зынаргъдæр сæрибар...

* * *

Дæхи мæ нæ хызтай,
дæхимæ мæ сайдтай...
дæ кæлæн æнгасæй,
дæ худгæ фæкастæй...
ныр райгуырдис уарзт!?
Цыдтæ-иу мæ цурты,
дæ цæстыты фурдтæй
дыууæ хуры ‘рттывтой,
мæ уд мын ыссыгътой, –
цæуыл у мæ тарст?

—————><————

АННЯ АХМАТОВА: 125 АЗЫ

НАЙФОНТЫ Фатимә

АХМАТОВА – ИРОН ПОЭЗИ ТӘЛМАЦГӘНӘГ

Үәрәсейи литература иртас джытә Аннә Ахматовайы тәлмацтәм цәмәндәр фаг әргом не здахынц, нымайынц сә фәрссаг хъуыдагыл. Ома, дам, поэт уыцы күист әнәбары кодта. Журналтә «Звезда» әмә «Ленинград»-ы тыххәй 1946 азы ӘК(б)П-ый ЦК уынаффә күы рахаста, уәд Ахматовайән йәхи әмдзәвгәтә мыхуыр кәнныны бар нал уыдис.

Дзул цы гәххәттыгәтәм гәсгә иста, уыдон дәр ын нал ләвәрдтой, цәвиттон, цәрәнхостәй йә бынтон әнәхай фәкодтой. Цәмәй йә уавәр иучысыл фәхуыздәр уа, ууыл бацархайды Борис Пастернак. Уый ныфғыста ЦК-мә әмә ССР Цәдисы Фысджыты цәдисмә. Гъемә уәд Мәскуыйы чиныгуадзәнтән бар ләвәрд әрциди, цәмәй Ахматовайән тәлмац кәннынмә дәттой алы адәмты фысджыты уацмыстә.

Уыцы күисты поэтән бирәе бантысти – раивта 150 авторы уацмыстә 78 әевзагәй. Уыдонимә – Хурыскәсәны бәстәтә, Европәйы әмә раздәрли Советон Цәдисы поэтты әмдзәвгәтә әмә кадджытә.

1951 азы ССР Цәдисы Наукәты Академи әмә Цәгат Ирыстоны науқон-иртасән институт бацәттә кодтой әмә джиппы раугътой Хетәггаты Къостайы уацмысты әртә томы. Фыццаг томы уыдис «Ирон фәндир» ирониау әмә уырыссагау. Ахматова раивта «Чи дә?» (260 поэтикон рәнхъы). Хъумамә ыйн алы рәнхъән дәр бафыстаиккөй 8 сомы әмә 40 капеччы (М. Е. Салтыков-Щедрины номыл библиотекәйи къухфыстыты хайад, 1073 фонд).

Афәдзы фәстә та Мәскуыйы Аив литература ейи паддзахадон чиныгуадзәны раңыд ирон литература ейи фыццаг антологи. Ацы чинијдже уыдисты Аннә Ахматовайы тәлмацтә дәр – әдәппәт 416 поэтикон рәнхъы. Санкт-Петербургы Ахматовайән

йәхи фонды ис фыстәг Эммә Герштейнмә. Уым поэт зәгъы: «Позвоните в бухгалтерию Гослитиздата и спросите, когда будут платить за осетин. И скажите, что я в Ленинграде».

Ахматова раивта Къостайы «Чи дә?», Секъайы «Къәвда» әмә «Чермен», Мамсыраты Даебайы «Мысын», Хъайтыхъты Георы «Сабийыл сәххәст ис афәдз», Плиты Грисы «Цыма фенцад әваст», Мыртазты Барисы «Әхсәв», Җәрукъаты Алыксандры «Хурхәтәнты» әмә «Фәzzәг Урсдоны». Ивта сә дәлрәнхъон тәлмаңтәм гәсгә. Дәлрәнхъон тәлмаң та, поэт Владимир Цыбины загъдау, «даже не проза. Это слова без дыхания, глубокое безмолвие после смерти». Әмә Ахматовайы бахъуыд уыцы мард рәнхъыты уд баудзын, раудәгас сә кәнын. Антологимә цы рәнхъәй-рәнхъмә ләмәгъ тәлмаңтә хаст әрцид, уыданаен суант транскрипци дәр нә уыд, уымә гәсгә тәлмаңгәндҗиты стыр фыдаған бакәнын бахъуыд. Әмә Ахматова иттәг хорз сарәхст әмдзәвгәты мидис райхалынмә. Йә тәлмаңты хуыздәрыл баннымаинаг у Плиты Грисы «Цыма фенцад әваст». Хуымәтәджы йә нә бафиппайдта рецензент дәр: «Большим циклом представлено творчество Плиева Гриша... Привлекает внимание талантливое лирическое стихотворение «Будто сразу присмирил» (ЦГАЛИ, ф.613, оп. 7, ед. хр. 613, лл. 105–106). Мәнә уыцы әмдзәвгә Ахматовайы тәлмаңәй:

*Будто сразу присмирил
Причитаний хор,
Будто с неба поглядел
Нежный лунный взор
И осыпал все вокруг
Серебром своим, –
Сердца моего недуг
Скрылся перед ним.*

*Нет, не сразу присмирил
Причитаний хор
И на нас не поглядел
Нежный лунный взор.*

*Это – смолк на краткий миг
Смертоносный бой,
И в глазах моих возник
Светлый образ твой.*

Чиныджы хуыздәр уацмыстыл ма рецензент баннымдат Цәрекъяты Алыксандры «Хурхәтәнты» әмәе «Фәэззәг Урсдоны».

Ахматовайы зәрдәмәе тынгдәр цыдысты цыбыр әмдзәвгәтә. Лирикон әмдзәвгә, дам, хъумамә цыппар-фондз строфайә стырдәр ма уа. Йәхи сфаелдыштад дәр уымәй хицән кәнә: әлвәст рәнхъыты вәййи арф әнкъарәнтә, ахадгә хъуыды. Иттәг аив әмәе зәрдәмәхъаргә рауади Секъайы әмдзәвгә «Къәвда» Ахматовайы тәлмаңғондәй. Дәттәм дзы скъуыддазаг:

*Часы непогоды
Влекутся в печали,
И думы-невзгоды
Сердца обуяли.
В недвижных туманах
Невидимы горы,
В бесчисленных ранах
Родные просторы...*

Сәрмагондәй зәгъын хъәуы «Чи дә?»-йы тәлмацы тыххәй. Ёргом дзургәйә, хуыздәрхъуаг у. Уый тыххәй фыссы антологийы рецензент О. Резник дәр: «Из переводов стихов Коста Хетагурова запоминается как более яркий «Кто ты?» – небольшая лирическая поэма в переводе Анны Ахматовой. Правда, есть в ней отдельные, подчеркнутые нами строки, которые требуют исправления» (ЦГАЛИ, ф. 613, оп. 7. ед. хр. 613, л. 98). Фәлә цавәр рәнхъытыл цыди ныхас, уый бәрәг наәу.

Къостайы әртәтомоны «Чи дә?»-йән цы тәлмац ис, уый әмәе антологийы мыхуыргонд тәлмац иуцасдәр хицән кәнәнц кәрәдзийә: әвәеццәгән ыл Ахматова ногәй бакуыста. Фәлә ма ис әртыккаг вариант дәр – әфснайд у М. Е. Салтыков-Щедрины номыл Паддзахадон библиотекәйы Ахматовайы фонды. Әртә вариантомә ләмбынаәг әркәсүн әмәе сә раиртасын хауы литератураиртасджытәм.

Анна АХМАТОВА

РЕКВИЕМ

Кәйдәр дәлбазыр не ‘мбәхстән, нә бадтән,
Нә рәвдыйта әңгәгәлон арв мән. –
Цы ран уыдысты, се ‘намондән, адәм,
Әз адәмимә уыцы ран уыдтән.

1961

РАЗНЫХАСЫ БӘСТЫ

Ежовы әвирхъау рәестәджыты әвддәс мәйы арвыстон
Ленинграды ахәстәттәм рады ләугәйә. Иуахәмы адәм базыд-
той, чи дән, уый. Мә фәстә ләууыд иу сылгоймаг, йә былтә
әрвхузызъәх. Уый размә, кәй зәгъын ай хъәуы, мә кой дәр
никуы фехъуыста. Ныр исдугмә йә уәнгтү әндзыг феуәгъд (не
‘ппәтән дәр-иу нә къабәзтә басты хузызән уыдысты) әмә мын
мә хъусы әрбадзырдта (уым хъәрәй дзурын ници уәндыд):

– Уәдә адәттә равдисын дә бон бауид?

Аәз ын загътон:

– Бауид.

Сылгоймаджы цәсгом (уәвгә цәсгом кәддәр хуынди, ныр
әм цәсгомы хузызәнәй ницыуал уыди) зына-нәэзына баху-
дызмәлтә.

1957 азы 1 апрель

Ленинград

НОМАРӘН

Ацы хъыг нә бауромдзән хох дәр,
Дон дәр ай нә фәуыдзәни ласт.
Ахәстон... Әфсән дуәртты хъәрахст:
Арф әмә әнгомәхгәд – йә «хъоргътә».
Уым цәрынц әнусон удхар, маст.

Алкәмән бәрәгбонхуыз – йә къахист.
Махән та нә алы бон дәр – сау.
Әмә хафы зәрдәтә рәсай
Дәгъәлты дәрзәг әмә цъәхснаг хъист.
Салдәттән сә къахты хъәр – уәззау.

О, мæ бон... Әхсæвыцæстæй рабад,
 Џух-мухгæнгæ афтид уынгты цу.
 Ҷас фækодтам афтæмæй цærддзу!
 Бон-иу нын әнусы дæргъæн рауда,
 Уд ыснарæг, фестадис æрду.

Стæй тæрхон... Цæссыгты ауæзт аскъуыд.
 Иннæтæй фæхибар кодтой дæу.
 Чи кæны хъысмæтимæ быщæу! –
 Сласдзæн дын йæ дзæмбыйæ дæ тарст уд,
 Әмæ лæуу, æрвдзæф бæласау лæуу...

Ме ‘намонд æрхуым хотæ кæм ысты?
 Раst цыма дыууæ фыдазы ам
 Сау халонæн туг-фиддон фыстам.
 Ниуынц уыдон дард Сыбыры, хъызты,
 Тоны сæ, æвзоны сæ Хæрам.

1940 азы мартаи

Аннæ Ахматова йæ фырт Лев Гумилевимæ.

РАЗНЫХАС

Бәстыл әрмәстдәр марды зәрдә ради,
 Ёгас кәй нәу, фырцинәй ууыл мард,
 Ёмә ләууыд йәх ахәсттәм рады
 Сәумәцъәхәй изәрмә Ленинград.
 Ёмә цыдысты ахст адәм әрдзәтәй
 Пырх әфсәдтау – «уынгәт тохы» тыхсаст:
 Әфсән уәрдәттә бәстәйи кәрәттәй
 Сыбырмә ластой катай әмә масть.
 Ёмә куытта Уырысы зәхх әдыхәй
 Ёмә йәх бон хъәр кәнын дәр нә уыд.
 Тылди йыл сау цалх, тугәйдзаг цырыхъхъ әй
 Йә быны ссәста, мардта йын йә уд.

I

Дәу акодтой сәумәцъәхәй. Дә фәстә
 Фәраст дән, цыма раңайхастой мард.
 Ныккуыттой уаты сабитә әргъәвстәй,
 Мысадзын цырагъ тәрхәтгыл әртад.
 Иконә. Аzzад хус билтыл йәх уазал,
 Дә фәллад ныхәй рахъардта дә хид.
 Стрелецы усау, ме ‘лгыист уд, дзынауз уал,
 Ам, Кремылы сырх мәсгүйты бын хит!

1935 азы фәzzәг

Мәскүы

II

Тулы хъеллаугәнгә Дон,
 Атад, ахуыссыди бон.
 Уатмә бахызти сыйндағ
 Бур мәй, федта дзы әндәрг –
 Иу ус, бахорз ис йәх арт:
 Ахст – йәх фырт, йәх мой – тыхмард.
 Усән а хәдзар – ингән.
 Зәдтыл бафәдзәхсүт мән.

III

Ацы фыдхъизәмар, ацы бәлләхтә-фыдохтә.
 Чи сын фәразы, зәгъут-ма мын, чи у әвдудон?
 Чи сә әзвары? Фәрсын уә: мәхәдәг дән, ау?
 Цырағтә ахәссут, ахуысс, быны зәрдә, аскъуый...
 Бонтә сынтытау – сәнтсау.

1939

IV

Уәд цы буц уыдтә, уәд цы хъал уыдтә,
 Худын, хъазынәй уды чи ‘фәеста!
 Ныр дә царды таг, ой, ныгалиутә,
 Ныр чызгон бонтәй цух дә, ирвәэт дә.
 Дымгә къонайы хъазы фәныкәй,
 Ой, мә рист уәнгтә ‘взоны уынджы къәй,
 Ам цъәх айнәг их у мә цәссыгәй,
 О, тәвд цәссыгәй у цәрдхуынчъытә.
 Ам гәдышәлас ризы ирдәмә.
 Уынгтә – гобийа. Уым та, мидәгәй,
 Удтә, сонт уdtә сәфынц мингәйттәй.

1938

V

Кәнүн әвддәс мәйы фәдис, –
 Нә мә хъусы ләгмар.
 Ләууын ын зонгуытыл; мә рис,
 Мә буц ләппу, мә сар...
 Әз цардыл ауыгътон мә къух,
 Мә уд мә хъуырмә ссыд,
 Кәнүнц мын ивддзәгтә әдзух
 Ләг әмәе сырд, ләг әмәе сырд.
 Кәм и, кәд әрцәудзән кәрон,
 Кәд уыдзәни тәрхон?
 Әрмәст әфсән дуәртты зәлланг,
 Әхсәвы сау тарфмә фәндаг,
 Ыздәхәнтә дзы – нал.
 Кәсү мә цәсттыәм әмраст
 Ыстъалы, маргәйдзаг – йә каст,
 Ыстъалы нәү – адзал.

1939

VI

Удхор, фидиссаг фыдастæ,
Ой, кæд фæуыздзысты рох!
Барухс афонмæ дæ хъоргъ:
«Цъассæй» урс æхсæв æркасти.
Цъиусурау кæсы зыдæй,
Сау уац, сау хабар æрхæссы:
Зилы удисæг дæ рæзты,
Лидзæн, ирвæзæн дзы нæй.

1939 азы уалдзæг

VII**ТÆРХОН**

Дур æрхауди сау арвæй мæ риуыл.
Дур куы нæ у, оххай-гъе, дзырд у.
Зæрдæ, хъæц, ныххæц, мæ бон, дæхиуыл –
Царды таг ныллыстæг и, нырду.

Фæлæ быхс – кæнинæгтæ дзæвгар и.
Хъуамæ фестай дойнаг дур, ændon,
Ферох кæ дæ судзgæ фыд, ныммар æй,
Зæгъ дæхицæн: хъуамæ та цæрон.

Науæд... Акса, хур зæлдæгтæ уадзы,
У цыма нæртон бæрæгбон раст.
Амардта мæ ацы ирд бон, ацы...
Ацы ирд бон у мæ хæдзар хаст.

1939 азы сæрд

VIII**НЫХАС АДЗАЛИМæ**

Фæзындзынæ мæм искæд бон уæддæр,
Цæмæ ма у дæ каст уæдæ – æрбахиз!
Нырæй тынгдæр кæд бахъæудзæн дæ сæр
Мæ рыст уды? Цæрынæй мын æй бахиз.

Æрбахс мæ топпæй, марджы къус мын ратт,
 Æрбахæсс сау низ, сауындз мæ мæ хурхæй,
 Йе сонтæй раудаз искаæцæй дæ фат
 Гадзрахатæй, куыд науал мæлон хурхæй.
 Йе аргъау фест, кæркæ-мæркæ, рæсугъд:
 Æнæсымæй мæ цæстырухс куы хуыssa,
 Уæд ма фыдлæгæн ауынон йæ худт,
 Мæ хæларæн йæ судзgæ марой хъуыса.
 Уæлдай мын нал у. Енисей бырсы,
 Цæгатаг стъалы сау тæмæнтæ калы.
 Цъæх цæстыты сæнт æрттывдыл тыхсы
 Фæстаг удаист... Ивылы хуыдалынг.

1939 азы 19 август

IX

Дæлимон сагъуыди мæныл,
 Хъылма, æррайы хос мын дары,
 Йæ сау марг аскъæры сæныл,
 Мæ уд мын мары æмæ н' арын

Мæхицæн исты хос, амал.
 Уæлахиз уый уыдзæни, хатын:
 Æввахс и, 'рбаввахс и адзал,
 Уынын йæ урс æндæрг мæ уаты.

Æмæ йын кув, лæгъстæ йын кæн,
 Фæдзур ын радыгай дæ ристæ,
 Уæддæр нæ баудзæни мæн
 Хæссын мæрдты бæстæмæ исты:

Нæдæр мæ хъæбулæн йæ тарст
 (Йæ хъыг йæ цæстыты ныддур и),
 Нæдæр фыццаг æрвнæрд æваст –
 Куы ссæстой мигъ-æрдонгтæ хуры,

Нæдæр фæлмæн къухтæн сæ тавс,
 Æндæргау сусхъæды хыз-аууон,
 Нæдæр ныфсæвæрæн ныхас
 Гæзæмæ рухстæнгæ – фæстаг бон.

1940 азы 4 май

X**ЧЫРЫСТИЙЫ БАЙТЫГЪД**

*Ма дзыназ Мәныл, мә Мад,
Аз чырыны әгас дән.*

Уый хатыдта: нә бazzайдзән әвыйдәй,
Әмбәрста ноджы: нәу әңцион мәлын.
«Куыд Мә ныуугътай?» – загъта ма Йә Фыдән,
Йә Мадән та: «О, ма дзыназ Мәныл...»

Магдалинә басур и, уынәргъгә,
Райхъуистис Иуанейә хъәрзын.
Мад нә кодта – цавддурау – уынәр дәр,
Иу дәр Әм нә уәндыди кәсүн.

1940

ЭПИЛОГ**1**

О хъизәмар! Нә уадултә дын – дур-къәй.
Нә зоныс ды фәллад әмә фынәй:
Фыссыс әдзух дә сау дамгъәтә цуркәй.
«Цагъартә», «тас» – әндәр дзырдә дәм нәй.
Нә сәрыхил хъәмпү фәныкау сау уыд,
Фәлә әмбойны ахалас, ысурс.
Нә цәстүрухс ныррауат и, ныззауут,
Нә мидбылхудт аәрмынәг и, ныххус.
Әмә та кувын, Иу Хуыщауәй курын:
Сәдәтәй, минтәй Де стыр бәлләх сис...
Сырх агуыри сис гоби у, нә дзуры,
О, саугуырм әмә дурзәрдә у сис.

2

Мә зәрдә сымах мысгә сисы фәдис.
Уә хъәләстә хъусын, әмбарын уә рис.
Чи загъта дзыназгә: «Әрцу мәм, адзал!»
Чи бауадзыг уынджы – цы скәнәм амал?
Мә хъаймәты хотә, ныккаләд йә бон,
Кәй тыххәй әвзарәм цәрдудәй зындон!

Уә нәмттә фәд-фәдыл фәдзурин, хъәләкк,
 Фәлә сә йә хъоргынымбәхста фыдләг.
 Цыфәнды әрцәуәд, йе цин, йе фыдох, –
 Ләудзыстут мә зәрдыл, нә уыдзыстут рох.
 Мә хъарәг нывәндын уәхи дзыртәй әз,
 Мә хъарәджы сиу и милуанты хъәләс.
 Кәд искаәд әхгәна тыхгәнәг мә дзых, –
 Нә басәтдзән, адәм, уә хъомыс, уә тых.
 Рәхдҗы мә йәхимә куы айса ингән, –
 Сымах дәр-иу, курын, әримысуг мән.
 Цы нә вәййы царды – куы рацәуа дзырда,
 Куы ‘вәрой мәнән дәр мә бәстәгтә цырт,
 Уәд – се ‘рхъуыды бирә! О, бузныг сә дән.
 Бынаты тыххәй та дзырды бар мәнән:
 Уыд денджызы фарсмә мә хәдзар кәддәр,
 Әз уырдыгәй дардмә фәхастон мә сәр.
 Ис паддзахы номыл бәласдон, рәсугъд, –
 Әз буц ми нә уарзтон, нә йыл дән хъәрмуд,
 Йә бынат мә цыртән әвзәрста Хуыцау:
 Әмьрахгәд дуармә кәм ниудтон куыңдау.
 Мә марой нә хъуыстой, нә хъуыстой мә дзырд.
 У ацы бәрәг ран әвәргә мә цырт.
 Әффәнүд уәрдәттән – сыйнтытау сә каст,
 Уадз хъусон мәрдтәм дәр сә хъәрахст, сә уаст.
 Уадз бронзә Җәстытәй Җәссыгау ләсә
 Җәхәркалгә митдон, уадз уддзәф хәсса
 Бәлонән йә «ур-ру», зына-иу нывау,
 Йә уыләнтыл науты куыд сисы Нева.

*1940 азы мартъи
 Фонтанты Ҳәдзар*

* * *

Җәстытә, рын... Әрхәстәг и сә кәрон,
 Сә кой, сә хъәр дәр нал уыдзәни сом.
 Фәлә ма ис әндәр азар, – цы кәнен,
 Кәдәм дзы лидзон? Азты Дугъ – йә ном.

ДҮҮАЕРӘНХЬОН

Кәйдәр әппәлдәй – зәрдәйил тәппәлтә,
Дәүән та райсин де ‘фхәрд дәр әппәлдән.

ÆХСАР

Æмбарәм ай, не знаг налат у, мәнгард,
Зындоузын уыздәни тохты.
Æхсары бон – абон, әрцыдис йә рад,
Æхсар у, æхсар у нә хотых.

Нәу барты сәрвәлтау әрхауын тәссаг, –
Дә кады ном байзәддаг мысдән.
Уырыссағ әхцион дзырд, нә разагъды ‘взаг,
Дәу бахизын – не хәс, нә нысан.

Дәу басәттын, байсын ызнаджы бон нәу,
Хәсдзыстәм сыйдәгәй, сәрибарәй дәу
Æнусма!

Хъодзаты Æхсары тәлмаңтә

A. Ахматовайы ингән.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*«Адәймаджы әмә әрдзы сфәлдисгә диссәгтә» –
ахәм ном радтам нә равдыстән.*

*Дунейы әппәты стырдәр
әхсәрдзән Анхель (979 метры).
Испани.*

ДУНЕЙЫ ӘППЛӘТЫ НАРӘГДӘР ХӘДЗӘРТТАӘ

Хосмэннә. Париж.

Таррагонә. Испани. Ацы 15-уәлдэзүгөн хәдзарән йә уәрхү 2.5 метры. Әппәтәй диссагдәр та: лифт дәр дзы нәй.

Дунейы әппләтү сабырдәр уат (АИШ).
Аддагон уынәртәй 99,99 процениты нә уадзы мидәмә.

«Пропспект Уәләрвтәм» – афтәхуыйны ацы хәэхон фәнданағ.
Райдайы 200 метры бәрзәндәй әмәх схәццә вәййы 1300 метры
бәрзәндәмә. Китай.

2008 азы америкаға горает Бетелы сарәзтой дунейи әспәтө стырдәр
митын ләг. Йә бәрзәнд – 37, 2 метры, йә уәз – 6000 тоннәйы.

Антартикә. Ацы дæлвæз у дунейы җеппæты хусдær бынат – цалдær милуан азы дзы къæвда дær җмæ мит дær не 'руарыди.

Дунейы җеппæты тæвддær бынат. Хонынц æй «Мæлæты дæлвæз». Уæлдæфы тæвд схæццæ вæйы 56. 7 градусмæ.

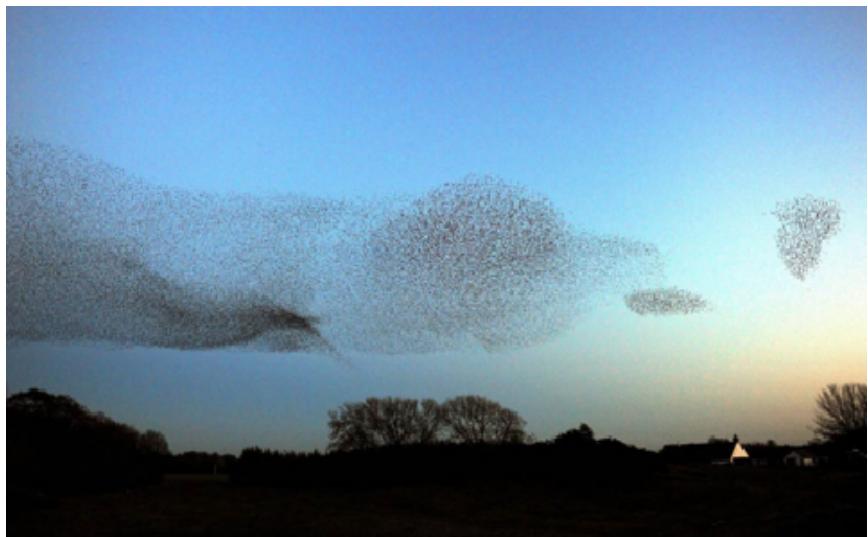
Вулкан Этнæ «дымгæ-дымын» йæ хъæлæсæй уадзы ахæм цæгтæ.

Байкал – дунейы ӕппæты арфдæр цад (1642 метры).

Мæргъты «аэрошоу» Скандинавийы уазæлттæй лидзæг европæ-
йаг сауцъиутæ утæппæт вæййынц, æмæ адæймагмæ афтæ фækæсы,
цимæ арвил мигътæ фæленк кæнынц.

— Ай та цы диссаг у!

Дойнаг дуртыл конд нывтæ.

*Вячеслав Мищенконы ист
къамтæ (г. Бердичев).*

Аны лөг бөхлийн, алынж ляялтуйн юн куы райгүрийн, уымж!
Их бэллиц сэххэст!

Аңы кәсеген үәе дәрғүү ү 5 метры.
Ардахстой үәе дендікүзы (Калифорни).

ÆВЫД-ДЫВЫДНЫ ДУГ

ИРОН ПОЭТТЫ ИУӘЙ-ИУ УАЦМЫСТЫ ИДЕОЛОГИОН РӘДҮЙДТЫ ТЫХХӘЙ

Коммунизм саразыныл тохы аивадон литературә ахсы стыр бынат. Литературәйы ахадындинады тыххәй дзургәйә В. И. Ленин амыдта, зәгъгә, уый у пролетарон иумәйаг хъуыдаджы иу хай. Нә цытджын фәтәг әмбал Сталин советон фысджыты схуыдта адәймаджы зәрдәйы инженертә. Імб. Жданов, Ленинграды партактиви доклад кәнгәйә, загъта, зәгъгә, ныртәккә нә фысджытә ләууынц нә тохы раззаг позициты, алы хорз литературон уацмысы фәзында дәр нә адәм абарынц хәсты кәнә хәдзарадон араэстады стыр уәлахизтимә.

Уыцы ныхәстәй бәрәг у, парти әмә хицауд литературәйән әмә нә фысджытән цы стыр аргъ кәнынц, уый. Большевикты парти кәддәриддәр йә ахсджиагдәр хъуыддәйтәй иуыл нымадта пролетарон, революцион литературәйыл аудын, раст фәндагыл ай аразын. Алкәмән дәр зынгонд у, стыр пролетарон фыссәг, социалистон литературәйы бындуруәвәрәг Максим Горький дунейи литературәйи цы стыр бынат бацахста, уымә кәй схәццә ис нә фәтәгтә Ленин әмә Сталины комкоммә әххуысы фәрцы.

Советон дуджы әнәкәрон тыхджын сырәзыйдысты канд уырыссағ литературә нә, фәлә раздәр ссәст әмә талынг чи уыди, уыцы адәмты литературатә дәр.

Советон литературә фыст цәуы нә Цәдисы цәрәг бирә адәмты алыхуызон әвзәгтыл. Імә нә парти әппинәдзухай йә цәст дары уыцы бирәвзагон советон литературәйи рәэстмә, раст кәнә, цы хицән рәдүйдтүтә дзы фәзыны, уыдоны әмә йә аразы социалистон реализмы раст фәндагыл.

Советон поэттә фыссынц милюнгай алыхуызон темәтыл әмә уыдоны әхсән зынгәдәр бынат ахсы не стыр Райгуырән бәстәйил фыссыны темә. Уыцы темәйил фыссынц нә Цәдисы әппәт әвзәгтыл дәр. Імә уый диссаг нау. Райгуырән

бæстæмæ уарzonдzинад у, адæймагмæ цы æнкъарæнтæ ис, уydonæn сæ тækkæ тыхджындæртæй.

Бирæ рæсугъд æмæ тыхджын æмдзæвгæтæ ныффиystой нæ советон поэттæ Райгуырæн бæстæмæ уарzonдzинадыл, советон патриотизмыл. Ирон советон поэттæм дæр дзæвгар ис ахæм уацмистæ, кæцыты раст æвдист цæуы нæ адæмы уарzonдzинад советон Райгуырæн бæстæмæ.

Ирон литературæйы хæзнадоны каджын бынат æрцахста, нæ зынгæ поэт Нигер иттæг арахстджынæй æмдзæвгæты хуызы кæй рацараЙста, Ирыстоны фæллойгæнджыты уыцы писмо адæмты фæтæг æмбал Stalinmæ. Писмойы æххæстæй æмæ ирдæй æвдист æрцыд Советон Ирыстоны обрæз, йæ рагон бонтæй нæ абоны цытджын дуджы онг. Уыцы курдиатджын уацмисы Ирыстон æвдист цæуы йæ рæзты фæндагыл, стыр уырыссаg æмæ иннæ адæмты æххуысæй куыд рæзы, ирон адæм иннæ адæмтимæ æмзæрдæйæ куыд цæрынц, не стыр Советон Цæдисы сæ Фыдыбæстæйыл кæй нымайынц, Райгуырæн бæстæзæгъгæйæ, сæ хъуыдайы Советон Цæдис кæй вæйы, уый.

Советон Цæдис – нæ Фыдыбæстæ,
Советон адæм – уæд не ‘фсымæртæ,
Сæ цин нæ цин у, сæ хъыг нæ хъыг у, –
Ирон адæммæ ис ахæм фæндон, –

афтæ фыст ис писмойы.

Ирон советон курдиатджын поэт Хозиты Яковæн «Ног Ир», зæгъгæ, уыцы цыбыр æмдзæвгæйы йæ бон баcис Ног Ирыстоны сныв кæнын, нырыккон адæймаджы зæрдæйы уаг æмæ æнкъарæнтæ равдисын. Яков фыссы:

Зæронд заман! Дæхъару басаст:
Дæ рис, дæ тухитæ – мæрын,
Мæнмæ æрттивгæ хур æрбакаст, –
Æзабон Ног Иры цæрын.
Мæалыварс куырайы уалдзæг,
Рæвдаугæ арвил хъазы хур.
Сæрибар тохы цины зарæг
Мæриуæй тоны, домы – дзур.
Æз дзурын уæд, рæвдыд дæцинæй.
Кæй бон у уромын, зæгъ-ма,
Дæ фидар, сай къæдзæхджын риуæй
Нæуæг куырайгуыры хæзна.

*Бәрзонд уәлхохы сәрмә телтыл
 Куы скәнынц вагәттә сә уад,
 Әндөн хъәстарәгимә темпыл
 Хъайтар куы сиу кәны йәз зард.
 Хәссын мә цәст дә фәэзыл дардмә,
 Мә цин дә рагуалдзәг хынцы.
 Нәуәг хъәздыг колхозон цардмә
 Нә бәстә ерысәй тыңды...*

Социалистон Ирыстоныл ахәм аив фыст уацмыстә чысыл нәй ирон инна поэттәм дәр. Уым зынынц Октябрь революции фәстә Ирыстон куыд сырәзыд, цы ногдзинәтә дзы фәзындиц, уыдон. Ирыстоны әвдисынц нә иумәйаг царды тыхджын уыләнты, Ирыстон большевикты партийы, цытджын уырыссаг адәмь амә әндәр әфсымәрон адәмты әххүсәй кәй сырәзыд амә йәз сәрибардзинад әрмәст уыдоны руаджы хъахъхәд кәй арцыд, уый.

Фәлә әппәт поэттә раст нә бацәуынц уышы темәйи арф хъуыды равдисынмә амә фылдәр хатт ацәуынц национ цыбырzonдзинады фәндагыл, сә уацмысты фыссынц әнәбәрәг рәстәджы Ирыстоныл, иуварс ацәуынц историон әцәгдзинадәй амә әруадзынц националистон рәдыдтытә.

Фарон 2-әм июлы газет «Правда» йә редакцион статья «Литературәйи мидәг идеологиин зыгъуыммәдзинәтты ныхмә», зәгъгә, уым карз критикә кодта украинаг поэт В. Сосюрәйи әмдзәвгә «Уарз Украинәйи». Сосюрә йә әмдзәвгәйи Украинәйи фәиртәста инна советон адәмтәй амә сиды Украинәйи уарзынмә, фәлә цы рәстәджы Украинәйи кой кәны, җавәр Украинәйи уарзын кәны, җавәр хорз ми ниуджыты тыххәй йә уарзын кәны, уый бәрәг нәу.

«Правда»-йы уыцы статьяйыл Ирыстоны Фысджыты цәдис афоныл куы аерныхас кодтаид, нә фысджыты уыцы хузызы рәдыдтытәм афоныл куы әркастаид, уәд әнәмәнг раргом уыдаиккой бирә ахәм рәдыдтә амә большевикон критикәйи артәй сыгъд әрцыдаиккой. Фәлә Фысджыты цәдисы уәды разамында ахәм ахсджаиг хъуыддәгтә кәнынхътом нә уыдис.

ӘК(б)П-йы Цәгат Ирыстоны обкомы 5-әм пленум бәлвырд аерныхас кодта, ирон фысджыты уацмысты цы идеологиян зыгъуыммәдзинәтә ис, уыдоны тыххәй, бацамынта, иуәй-иу ирон поэттә сә уацмысты национ цыбырzonдзинад кәй әруагътой, уый.

В. Сосюрәйы әмдзәвгә «Уарзут Украина́йы» халәмдих у ирон поэт Балаты Темболы әмдзәвгә «Уарзут райгуырәны» («Max дуг», №9, 1950 аз).

Әрхәссәм ай әнәхъәнәй:

*Рәгътә, хәхтә ‘мә фәзтә.
Хъәдтә, горәттә, худт.
Уарзут райгуырән бәстә,
Уарзут, аргъ ын кәнүт.
Уарзут, хи йыл фәдзәхсүт,
Хи әппәты фыщаг.
Исчи, исчи куы нә стут,
Исчи уымән мыйиаг.
Уарзут, зәрдыл ай дарут,
Зәрдыл, ма уә уәд рох.
Кад, йәк кад ын аєстaut,
Кад, йәк кадыл – уә тох.
Калы дидинәг хәрис,
Калы, кәрдәг фәцъәх.
О, зәгъут-ма, кәмән ис
Ахәм райгуырән зәхх.
О, зәгъут-ма, кәй тавы
Кәй, нә хурау, йә цард?
Цард йә рухс тынта уафы,
Цардәй гуыры нә зард.
Цардәй зәрдәтә райынц,
Цард, нә цард у дзәнәт.
Цардәй цыититә тайынц,
Цардәй зәрдәтә ‘лгъәд.
Худынц рәгътә ‘мә фәзтә,
Худынц, хъарм у сә худт.
Уарзут райгуырән бәстә,
Уарзут, аргъ ын кәнүт.*

Әмдзәвгә аивадон әгъдауәй хәрз ләмәгъ кәй у, поэт әвзагәй дзәгъдзәгъаг кәй сарәзта әмә «ног формәйыл» кәй фыста, ууыл нал дзурәм. Фәлә нын ңавәр райгуырән бәстә үарзын кәнү? Қәцы дуджы райгуырән бәстәйи кой кәнү? Цы хорз миниуджытәм гәсгә нын ай үарзын кәнү? Үици фарстатаен дзуапп нә дәтты поэт. Цы нын равдыста райгуырәны нывтәй? Хәхтә, рәгътә, фәзтә, дәттә, хәрис

бæлæстæ аæмæ аñдæртæ. Фæлæ уыдæттæ кæддæриддæр уыдысты. Тембол ницы равдыста нæ советон Райгуырæн бæстæйы нывтæй, нæ сарæста социалистон Фыдыбæстæйы обрæз.

Йæ иннæ аæмдзæвгæ, «Мæ зæрды – мæ уарzon бæстæ», зæгъгæ, уым Балаты Тембол советон æхсидгæ патриотизмы идеята æвдисыны бæсты Ирыстоны «æрæхгæдта» национ хъузгæй, нæ базыдта социалистон Ирыстоны обрæз скæнын аæмæ йæ уацмысы æвдисы фыдæлтыккон Иры:

*Мæ зæрды – мæ уарzon бæстæ.
Æнцад хъусгæ царды нæрдмæ,
Ныр дæр ма нæ бæрз бæлæстæ
Сæ къабузтæ тилынц.
Хох хохмæ фæлладæй кæсы.
Мæн мысгæ мæ мадау æгæр,
Сырх дидинæг райдзаст фæзы
Æркъул кодта хурбон йæ сæр.*

Æмæ суанг кæронмæ дæр ахæм абстрактон дзæнгæдайæ фыст у уыцы аæмдзæвгæ.

Йæ аивадон лæмæгъдзинæдтыл ын нæ дзурдзыстæм, фæлæ нын цымæ поэт цавæр райгуырæн бæстæйыл дзуры, кæцы рæстæджы адæмы зæрдæйы уаг æвдисы? Тембол цы адæймаджы æнкъарæнтæ æвдисы, уыдонæн иумæйагæй ницы ис советон адæймаджы зæрдæйы уагимæ, цы Ирыстоны кой кæны, уымæ та ног, советон, социалистон Ирыстоны хузызæнæй æппындæр ницы ис.

Фыдыбæстæйы Стыр хæсты рæстæг Балаты Тембол нæ федта, советон адæмы знаджы ныхмæ тохы цы стыр хъуыддаг байу кодта, уый, йæ бирæ уацмысты нæ равдыста советон адæмты æнæуынondзинад немыщаг фашистон фыдгæнджытæм, Ирыстоны æвдисы иунæгæй, фæхицæн æй кодта не стыр Фыдыбæстæйæ. Уæззау тохы бонты поэт ницы уыны Ирыстонæй дарддæр. Йæ аæмдзæвгæ, «Хъæбулы ард», зæгъгæ, уым фыссы:

*Мæ Ир, мæ Ир, мæ хур, мæ зынаргъ мæд,
Мæ ныфс, мæ бон, мæ зæрдæйы лæууæн...
Ды схъомыл кодтай мæн, ды уарзтай мæн,
Ды мын лæвæрдтай алæмæй дæр кад.
Дæ уарзтæн нæй кæроң, æз ныр – дæ фырт,
Иры дзыиллæйы фырт, дæттын дын дзырд,
Кæй хъахъхъæндзынæн дæу, мæ цард, мæ бон,
Мæ сырх туджы фæстаг æртахы онг.*

Дисы бафты адәймаг, ацы фыстытә кәсгәйә. Цавәр хәстоны хъуыдитә әвдисы поэт? Советон Әфсады рәнхъыты кад әмәе намысы, хъәбатыр тохты фәндагыл чи ацыд, уыцы ирон фәсивәд никүс хъуыды кодтой әрмәст Ирыстоны хъаххъәныныл, украинағтә канд Украинаһы нәе хъаххъәдтой, кәнәе белоруссәгтә – канд Белоруссийы әмәе афтә дардәр. Уыдона размә уыд иу хәс – знаджы ныдәрән кәнин, не стыр Фыдыбәстә, нәе фидән, коммунизм бахъаххъәныны хәс әмәе йә большевикты партий, адәмты фәтәг Сталины разамындај кадимә әххәст дәр скодтой.

Алы советон адәймаг дәр сәрыстыр у нәе социалистон Фыдыбәстәйә. Поэт Балаты Тембол зыгъуыммә кәнене уыцы хъууды. Йе ‘мдзәвгә «Райгуырән бәстә», зәгъгә, уым фыссы:

Мәе райгуырән бәстә – Үәлладжыр, Күырттата,
Дыгургом, Әрыдон, Дәргъәвс әмәе Дзау...

Уыцы рәнхъытә бакәстәйә, чиныгәсәг афтә фенхъәлдзән, әмәе поэт ныртәккә равдисдзән, советон Ирыстоны әңдәгдзинад күйд у, уйй, фәләе адәймаг фәфыдәнхъәл вәййи, әмдзәвгә кәрөнмә күс бакәсү, уәд. Поэт хохы цъассы аууон бамбәхста индустримальон әмәе колхозон социалистон Ирыстоны, хәрис бәләстү әмәе әхсәрдзәнты аууон бакодта әхсардҗын күсдҗыты әмәе колхозонты, коммунизм аразәг фәлтәры, нәе равдыста советон адәймаджы уарзондзинад ног Ирыстонмә, Советон Җәдисмә, нәе йәе бафәндүйд афәлгәсүн не стыр Райгуырән бәстәйил. Әнәбәрәг рәстәг, әнәбәрәг дуджы Ирыстоны кой кәнене поэт.

Ахәм рәдыйдтәтә чысыл нәй Балайы-фырты сഫәлдыстады, канд хәстү азты кәй ныффииста, әрмәст уыцы уацмысты нәе, фәләе хәстү фәстә кәй ныффииста, уыданы дәр: «Хур скасти», «Райгуырән бәстәйән», «Дәуән, мәе Ирыстон» әмәе әндәртү. Уыданы поэт нәе равдыста нә царды характерон ми-ниуджытә, советон адәймаджы зәрдәйи уаг, тырнындаңнәдтә, йәе уарзондзинад нәе социалистон Фыдыбәстәмә, нәй дзы поэзийи тыхджын әнкъарәнтә, адәймаджы зәрдәйи нәе уадзынц ныфс.

Әппәт уыдәттә әвдисынц, поэт идеин әгъдауәй кәй нәма сырәзыди, сഫәлдыстадон күистмә уәләнгай җәстәй кәй кәсү, уйй.

Ахәм хуызы идеологион рәдыйдтә ис нәе фәлтәрдҗын поэты

иуәй-иу уацмысты дәр. Зәгъәм, Епхиты Тәтәрийы хуызән фәлтәрдәжын фыссәгәй.

1942 азы немыңға фашистон әфсәдтә әрбахәецә сты Ирыстонмә әмә әнәхатырәй дәрәен кодтой нә хъәздыг колхозон хъәутә, бомбәтә згъәлдтой нә рәзгә горәттыл, цагътой адәмь, әхсәвәй-бонәй пиллон арт уагътой, советон хицаудзинады азты араәт чи ‘р҆цыд, уыңы скъолатә, рынчындәттә, промышленнөн күистуәттә. Әппәт үидәттә ферох кодта Епхиты Тәтәри, хәстү әхәрәры федат әрмәст фыдәлтыккон «сәгдзыд сау рәхыс» әмә хъынцым кәнә уыл:

Къона иунәгәй
Баззад уазаләй,
Царыл сау рәхыс
Баззад ауыгъдәй;
Сәгдзыд сау рәхыс
Царәй халдзысты,
Уазал сау фәнык
Уадмә дардзысты!..

Нә райгуырән бәстәмә немыңға фашисттә күы әрбалә-бурдтой, уәд сә ныхмә иумә сыйтадысты Советон Цәдисы әппәт адәмтә. Фәлә нә бәстәйи знагәй бахъахъәнәг сәйраг тых уырыссаг адәм кәй үидысты, уыңы әңгәдзинад нә равдыста Епхиты Тәтәри. Ныхас дәр ыл нәй, Ирыстоны фәллойгәндҗытә знаджы ныхмә хәстү хъәбатырдзинад кәй равдыстой, уйы тыххәй, фәлә Ирыстоны зәххыл цы туткалан хәститтә цыд, уым хъәбатырәй хәңдишты уырыссәгтә, украйнәгтә, гуырдзиәгтә, узбекәгтә әмә әндәртә. Ирон адәм никүы ферох кәндзысты, Ирыстоны зәххыл йә цард чи радта, советон адәмтү үыңы әхсардҗын хъәбулты. Тәтәри нә равдыста, Ирыстоны ирәттә кәй нә фервәзын кодтой, фәлә йә Советон Әфсад әмә әппәт советон адәм иумә кәй фервәзын кодтой, уыңы хъуыддаг.

Идеологион рәдидтә ис Тәтәрийы уацмыс «Урссәр Хъазбек сиды», зәгъгә, уым дәр. Ам раст әвдисст нә цәуы нә бәстәйи адәмтү лымәндзинад. Поэт нә сарәхст советон адәмтү фидар иудзинад равдисынмә, әмә әруагъта гуимиры рәдид, йә уацмысы «герой» Мәирбек уырыссагмә, гуырдзиагмә, украйнагмә, сомихагмә әмә әндәртәм әнәууәнкдзинад кәй әвдисы, уымәй. Уыдоммә дзургәйә Мәирбек зәгъы:

*Мәнгардәй
Чи разила мә Ирыл,
Фыдәлты фарн уымән
Нә баңауәрдзән йәхіуыл...*

Үәлдәр цы рәдыйдты кой кодтам, уыдонәй хызт нәу Тәтәрийи иннәе фыст «Ирыстоны партизанты зарәг» дәр. Зарәджы иудадзыг дәр ныхас җәуы «фыдәлты буц» әмәе «фыдәлты хорз фарны», стәй туг райсыны тыххәй.

Национ цыбырzonдзинадәй хызт не сты поэттә Плиты Гриш әмәе Хъайтыхъты Георы иуәй-иу әмдзәвгәтә дәр. Гриш йә әмдзәвгә, «Ма кү», зәгъгә, уым әппәләи ирон адәмы знаг, феодал Алыккаты Хазбийә. Хоны йә, «Хъобангомы сахъхъ ләг».

Афтәмәй та Алыккаты Хазби уыдис мәгүүр адәмы знаг, сә Җагъаргәнәг. Уый 1830 азы Уырысы әфсады ныхмә стын кодта Хъобаны фәллойгәнджыты феодалты бартә баһъахъ-хъәныны тыххәй. Зарәгмә гәсгә Хазбийи сидтмә нә фәзындысты Дәргъәвсгомы әмәе Санибагомы җәрдҗытә. Уый дзәгъәлы нә уыди. Уыцы кәмтты җәрдҗыты нә фәндыдис, чи сә хъыигдардта, быдымә сә ракәсын чи нә уагъта, уыцы феодалты фарс хәңын.

Поэт Хъайтыхъты Геор идеализаци кәнни Нарты.

Йә әмдзәвгә «Бакәс нә хохмә әдзынәг», зәгъгә, уым поэт зәгъты:

*Бакәс нә хохмә әдзынәг,
Тых ләгән уый кәй фәдәтты.
Чи загъта: «Амард Уырызмәг?» –
Фен-ма нә цытджын зәрәдты!
Чи загъта, аивтой азтә
Нарты Агуындә – рәсугъды!
Марадз-ма, рацу нә хъазтмә –
Фидауы фәндыр йә къухты.*

Нарты таурағтә сты ирон адәмон сәфәлдистады стыр хәзна. Фәлә советон адәмы Нартимә иу кән, нә фәсивәды уыдоны митыл ахуыр кән, уәд уый афтә амоны, әмәе поэт размә нә җәуы, фәлә фәстәмә, нә дуджы әхсидгә цард равдисынән нә агуры ног обраztә, фәлә сә исы ивгъуыд заманәй.

Мах ма ноджыдәр әрхастаиккам нә иннәе поэтты фыстытәй къорд уацмысы, Райгуырән бәстәе уарзыны хъуыды зыгъуыммә чи кәнни, къуындәг национ хъузджы йә чи тъиссы, ахәмтә.

Фәлә нә зәрдә дарәм нә Фысджыты җәдис әмәй йә поэтикон секци әппәт ахәм уацмыстәм ләмбынәг кәй әркәсдзысты әмәй сын сә авортән кәй баххуыс кәндзысты сә рәдыйдәтә раст кәнынән.

Мах афтә нә зәгъәм, әмәй Ирыстоны тыххәй фыссән нәй. Фәлә Ирыстоныл фысгәйә, әнәмәнг әвдисын хъәуы царды әңгәдзинад, социалистон Ирыстоны обрәз. Ирыстоныл фысгәйә, поэт кәнәе фыссәг хъумамә уйй иунәгәй, иннә адәмтәй, не стыр Фыдыбәстәйә иппәрдәй ма ‘вдисой, фәлә йә әвдисой советон адәмы иумәйаг царды тыхджын уыләнты, сә уацмысты хъумамә зыной, советон хицаудзинады рәстәт Ирыстоны цы ногдзинәдтә фәзынд, уыдан.

Советон литературајән нәй нә адәмы интерестәй уәлдай әндәр интерестә. Советон литературајы хәс у нә Фыдыбәстәйы намыс әмәй домбайдзинад, адәмты хәлардзинад әмәй советон адәмы әхсидгә патриотизм әвдисын.

Ирон советон литературајы, уәлдәр күйд загътам, афтәмәй чысыл нәй, Райгуырән бәстәмәе уарzonдзинад, советон адәмты хәлардзинад, уыданы патриотизм чи әвдисы, ахәм уацмыстә. Үыцы хорз әмәй литературајән зынаргъ традици дардәр рәзын кәнын хъәуы. Қарз тох кәнын хъәуы национализмы фәзындты ныхмә, капитализмы баззайәггәгты ныхмә. Капитализмы баззайәггәгтә та, зындгонд күйд у, афтәмәй тыхджындәр сты национ фарстайы, уыданән уым хуыздәр фадат ис национ дарәсү әмбәхсынән. Уымә гәсгә нә фысджыты әмәй поэтты хәс у национализмы фәзындимә әнауәрдон тох кәнын, советон патриотизмы әмәй пролетарон интернационализмы тыхджын идеятә пропагандә кәнын. Ирон фысджыты хъумамә сә зардҗыты хъәрдәрәй, тыхджындәрәй ныз зарой әхсидгә советон патриотизмыл, нә цытджын Советон Социалистон Райгуырән бәстәйы адәмты лымәндзинады.

Мамсыраты Д.,
Хъаныхъуваты В.
«Рәстдзинад», 1952.23.07

ИРОН
ПРОЗАЙЫ
АНТОЛОГИ

ТОКАТЫ АСÆХ

(1910–1994)

Токаты Инусы фырт Асæх райгуырд 1910 азы 10 майы Хохы Дæргъæвсы. Сабийæ сидзæрæй бæzzад, чысыл куы бањомыл, уæд æххуырсты куыстæй къæбæрамал кодта.

1921 азæй 1924 аzmæ хъомыл кодта, Дзæуджыхъæуы æвæгæсæг сывæллæттæн цы Хæдзар байгом, уым. Райста дзы райдианы ахуырад дæр. Уыцы Хæдзар куы сæхгæдтой, уæд та ногæй фæхauæццаг æмæ алы æнæбары куыстытæ кодта.

1931 азы Асæх баңыд театралон аивæдты институтмæ (Мæскуыйы). Цыппар азы фæстæ актер æмæ режиссерæй куыста Ирон театры, сисиц йæ директор. Уалынджы райдытта Фыдыбæстæйы стыр хæст, æмæ Асæхы снысан кодтой бастдинады къордæн разамонæгæй. Йæхи равдыста хъæппæрисджын æмæ æдæрсгæ хæстон лæгæй. Цыппор цыппæрæм азы уæззау цæф кæй фæцис, уый охыл æй рауагътой æффадæй. Сыздæхт театрмæ – уыд актер, режиссер, литературуон хайады сæргълæу-уæг.

Цалдæр бæрнон бынаты фæкуыста: Министрты Советы цур аивады хъуыддæгты комитеты хицау æмæ уыцы иу рæстæг театры директор; чиныгуадзæны директор, Фысджыты цæдисы бæрнон секретарь, журнал «Мах дуджы» сæйраг редактор...

Фыссаæджы уацмыстæ – æмдæвгæтæ, радзырдтæ, уацаутæ, драмæтæ, комедитæ, алы темæтыл уацтæ мыхуыры цæуын рай-дыттой 1933 азæй фæстæмæ.

Асæх тæлмац кодта уырыссаг æмæ фæсарæйнаг æвzæттæй пьесæтæ – Островский, Шекспир, Гольдоний, Шиллеры...

Йæ уацмыстæ хиçæн чингуытæй арах мыхуыргонд цыдышты. æппæтæй дзы ахадгæдæр æмæ æххæстдæр сты йæ дыууæ томы – «Равзаргæ уацмыстæ», 1987 азы уагъд.

Асæх амарди 1994 азы.

АЛЦӘМӘН ДӘР РАД АӘМӘ АӘГЪДАУ

Радзырд

Бынтон әнәнхъәләджы әрциди ацы стыр бәлләх Хъуыдәберды хәдзары. Стәй џавәр бон!

Гәнахаты Хъуыдәберд әгас комы адәмән нымад ләг, афәдзы размәй йәхистәр чызг Дунетханы радта моймә быдирмә, зилгәйаг Әхсараты Хъазыбеджы фыртән. Ома, афәдзы размәй фидаугә бакодтой, йәх ахәссынән та сын әемгъуыд скодта, гъе, кәй кой кәнәм, уыцы бонмә.

Әрхәецә уыцы бон.

Үымәй размәй, дыууң къуырийи дәргъы, стыр хәеххон хъәуы кәройнаг хәдзары, стыр гәнахы рәбүн бирәе бинонтә сәхи җәттәе кодтой чызг әрвитынмә. Чындахәсджыты әрбаңыдмә. Бәгәненыйи гәрзтәй, арахъхы боцкъаттәй, ссады голджыттәй, царвәй, цыхтәй әмә әндәр алцы бәркадәй къах бавәрән нал уыди къәбицмә. Күсәрттәгтә – йе схъазын афон кәмән уыди, ахәм дыгәрдиг, артә нард фысы та сәрвәтмә нал ауагътой уыцы бон.

Райсомәй арв уыди айдәнау сыгъдәг. Хъәуы алфамблай бәрzonд хәехтә әрттывтой хурмә, фәләе сихораюттә куы фәзи, уәд арвыл фәзынди тар әврәгъты къуымбилтә. Тас уыди, бон куы фехәла, уымәй.

Әрбаңауын афон уыди чындахәсджытән. Сихорәй раздәр хъуамә әрбаңыдаиккөй. Куы наэ зындысты, уәд кәстәртә уәлхәдзарәй акәс-акәс байдытой комы фәндагмә. Мидәгәй хәдзары әфсина тәттә уыдысты уазджытән фыццаг фынгтәе әрәвәрәнынмә. Сә җәттә хәринәгтә уазал кодтой. Кәртмә, суанг уынгмә әнхъәвзта физондҗыты, сойыфыхты тәф.

Хъуыдәберд, асәй бәрzonд әмә әлвәст ләг, йә донхуыз цухъхъя йыл уәгъд конд, рон әлвәст уыди цухъхъайы мидәгәй сау куыратыл, афтәмәй йә сыхаг Гәләуимә ләууыди кәрты дуармә. Уый дәр әнхъәлмә касти уазджытәм. Күйдәр комыхъәләсәй әрбазыной, афтә зәгъдән Гәләуән, кәстәртән, әмә уыдон бавналдысты күсәрттә кәннынмә. Гәләуы фарсыл ауыгъд уыди кусартгәнән кард. Фәләе ма Хъуыдәберд әнхъәлмә касти йәхистәр фырт Зауырмә дәр.

Зауыр дыууæ боны размæ йæ дыууæ æмбалимæ ацыди, комы сærмæ цъæх-цъæхид арвы чи сныхсти, уыцы Зæриуы хæхтæм дзæбидырдзуаны. Нæ йæ уагъта Хъуыдæберд, фæлæ фырт йæхи фæнд атардта. Нæ буц уазджытæн ма сæ фынгтыл уæлдай буцæн дзæбидыры фыд дæр æрæвæрæм, зæгъгæ, уый фæдыл. Уымæй ма Зауыр æлхæдта йæ фыд æмæ йæ уарзон хо Дунетханы зæрдæтæ дæр. Фæлæ ныр дыууæ боны æмæ дыууæ æхсæвы нæ зыны хæдзармæ.

Зауыр-иу уыди цуаны. Баззади-иу æддæ иугай, дыгай бонтæ æмæ æхсæвтæ куы лæгæтты, куы та йæ æрдхорды хæдзары уæллаг сыхы. Бинонтæ йыл сахуыр сты æмæ йын нал тарстысты. Фæлæ ныр, уазджыты æрбацыдмæ уый хъуамæ уыдаид хæдзары. Ныр Хъуыдæберд тыхсти, канд уазджытæ æрæгмæ зының, ууыл нæ, фæлæ ма Зауыр афойнадыл хæдзарыл кæй не 'мбæлы, ууыл дæр. «Уый йæ цуанон æмбæлтимæ рæвдзæр фæкæсиd уазджытæм, хорз сæ бахъæлдзæг кæнниккой». Хъуыдæтæ кæны Хъуыдæберд комы фæндагмæ йæ цæст даргæйæ.

– Аэрбазындысты!..

– Аэрбацæуынц чындзхæсджытæ! – хъыллистытæгæнгæ уæлхæдзарæй асинтыл æрызгъордтой Дунетханы кæстæр хо Мисурæт æмæ сыхæгты чызг. Уыцы хъæрмæ хæдзарæй, уæттæй ракалдысты бинонты кæстæртæ, сыхбæсты фæсивæдæй уазджытæм фæкæсыны тыххæй чи æрбауад, уыдон. Чи дзы асинтыл уæлхæдзармæ хызти, чи кæртæй æддæмæ згъордта быдирæг уазджытæм акæсынмæ, чи фæзи кæрт æфснайыныл. Дуæртты гуыппытæ, хъинçытæ, хъæртæ, цъæхахст, худын, кæл-кæл. Бæстæ сдзолгъо-молгъо фæсивæдæ змæлд æмæ уынæрæй. Дыууæ сыхаг чызджы Дунетханы раскъæфтой йæ къабæзтæй æмæ йæ балæууын кодтой къуымы сыхы, цæмæй йæ чындзхæсджытæ хæдзары ма ærbайяфой.

Хъуыдæберд æмæ Гæлæу кастысты фæндагмæ. Чындзхæсджытæ хъуамæ уыдаиккой бирæ, бæхтыл, бричкæты, хъуамæ цыдаиккой заргæ, гæрæхтæгæнгæ. Фæндагыл та æрбацæйцыдысты фистæг лæгтæ чысыл дзыгуырæй. Цыдæр уæззау хастой се уæхсчытыл.

– Гæлæу, акæс-ма, дæ хорзæхæй... Кæд мæ цæсттытæ са-йынц, мыйиаг... – саст хъæлæсæй бæздæхт Хъуыдæберд Гæлæумæ æмæ та йæ дыууæ къухы авæрдта йæ бæзджын æрфгүүтүс сærмæ.

– Нæ, Хъуыдæберд... Аз дæр сæм кæсын... Уыдон чындз-хæсджытæ не сты... Къорд лæджы цыдæр æрбахæссынц, – дзу-апп ын радта Гæлæу æмæ та лæмбынæгдæрæй кæсын байдыдта. Фæсивæдæй уæлхæдзарæй, кæрты дуарæй чи касты, уыдон ныр лæууысты агүиппæгæй, æдзынæгæй кастысты фæндагмæ. «Кæд цуанæттæ дзæбидыры мард æрбахæссынц», – загъта йæхинымæры Хъуыдæберд, фæлæ мæнæ бæлцæттæ æрбахæстæг сты. Сæ размæ лæппутæй рауади чидæртæ, фæлæ уыдон дæр тарстхуызæй, джихæй семæ раздæхтысты.

Цыппар лæппуйы бæрз талатæй конд синтыл се уæхсчытыл хастой нымæтæй æмбæрзт лæджы. Ныккæрзыдта йæ зæрдæ Хъуыдæбердæн. Йе уæнгтæ азгъæлдысты. Стыр бæллæх ыл æрцыди, уый бамбæрста, фæлæ лæууыди. Цыппар лæппуйы йын йæ рæзты баҳастой синт. Арæвæрдтой йæ кæрты астæу, сæхæдæг иуварс алæууысты. Сæ фæдыл цы дыууæ цуанон лæппуйы цыдышты, уыдон Хъуыдæберды куы ауыдтой, уæд, тымбыл къухтæй сæ сæртæ ныххостой, нырдиаг кодтой. Кæрты синты алфамблай албырд сты тарст бинонтæ, сыхы фæсивæд. Сæ цæсгæмттыл асалди хъаймæты тасы хуыз. Ничи уæндыди нымæт схъил кæнин. Уæд уæззау къаҳдзæфтæй бацыди Хъуыдæберд. Схæцыди нымæты къабазыл... Фыдæр фыдызнаг ныккæсæд йæ хъæбулмæ уыцы хуызы..

Зауыр хохы синæгыл дзæбидырмæ хъуызгæйæ фæбырыди фæсалыл. Рахауди къæдзæхæй коммæ. Йе ‘мбæлттæ уыдысты уæлдæр. Нæ йæ базыдтой, афтæмæй Зауыр æхсæвы бazzад комы. Амарди.

Хотæ фæлæбурдтой сæ рустæм. Дыууæ кæстæр æфсымæры ныбогътæ кодтой, ныккуыдтой сыхы фæсивæд. Зæрæдты су-дзаг цæхахст айхъуисти кæртæй.

Хъуыдæбердæн Гæлæу ахæцыд йæ цонгыл. Акодта йæ æддæ-дæр.

Уалынмæ мад ракасти хæдзары къæсæрæй. Фыццаг нæ бамбæрста, цы хабар у, уый. Фæлæ, ныртæккæ дæр ма йæ худын, йæ кæл-кæлæй гæнахы къултæ кæмæн арыдтой, уыцы кæстæрты саумаройгæнгæ, сæ дзыккутæ тонгæ куы ауыдта, уæд йе уæнгтæ барызтысты, йæ зæрдæ цыма æрхаудта, афтæ фæци.

– Мæ хæдзар айхæлди... Цы кодтам?! – йæ сæрыхъуынтæм фæлæбурдта æмæ разгъордта. Иннæ æфсингæтæ рауадысты йæ

фәдыл. Мад сау нымәтәй әмбәрзт сынтмә күң ныккаст, уәд йә зәнгтә фәтасыдысты. Бәстә зилгә дымгәйау нызылди йә Җәстисты раз. Ниңүал бамбәрста. Әрхауди сау нымәтыл.

Хъуыләберд Җавдурат ләууыди чысыл әддәдәр. Йә Җәссыгтә йә фәлахс уадултыл уадысты дәләмә әмә халас боцъотәй әртак әртакы фәдыл згъелдысты зәхмә.

Тәккә үңүл рәстәджы дардәй әрбайхъусти гәрәхтә, бирә адәмы тыхджын зард. Комы къәсәрәй әрбазындысты бирә барджытә...

— Уазджытә әрбацәуынц... Әз син сә размә исқәй арвитон... Аздаха сә фәстәмә, — загъта Гәләу әмә раңаңыди.

— Фәләуу, фәләуу... дә хорзәхәй, — баураңта йә Хъуыләберд. Стәй зәхмә ныккасти, ныхъхъуыды кодта, акасти әрдиаггәнәг бинонтәм... Йә сәр ныттылтта, йә Җәстистә ныссәрфта тымбылкүхәй әмә йын йә кармә гәсгә күңд нал әмбәлди, афтә Җәрдәгәй рауади Гәләуы рәэты. Қәрты дуар әрбахгәдта, фәстәмә разылд, йәхиуыл схәңди, Җәф Җәргәссау йә Җәст ахаста хәдзарыл әмә фидарәй загъта:

— Нә, нә, Гәләу... Ма сә аздах... Уазджытә уазджытә сты... уыдон нәм әрбацәуынц цины фәндагыл... Махыл цы әрцыди, уый әрцыди... Нәхи аххосәй. Нал ай райгас кәндзыстәм... Хъыг әмә цин фәрсәй-фәрстәм Җәуынц... рауадз сә... — Үңүл ныхәстимә Җәхгәр фәзылди марды уәлхъус әрдиаггәнәг бинонтәм, сыйхәттәм әмә, тыхджын хъәләсәй, «дүүүә» зәгъән кәуыл нал вәййи, ахәм әлвәст дзыхы уагәй загъта хъәрәй:

— Ләппутә! — йә үңүл иу дзырд, сармадзаны гәрахай, ныннәрыд гәнахы къултыл. Тарст адәм фестъәлфыдысты, фегуыппәг сты. Ракастысты йәм. — Ахәссут ләппуиы... Йә уатмә... Дуар ыл сәхгәнүт... — загъта фәлмәндәрәй, стәй йә хъәләс фәтыйзмәгдәр. — Ничи уә ниңүал федта!.. Ниңүал бәлләх ныл әрцыди!.. Үңүл усы дәр ахәссут... сыйхәттәм... Фәкәссут әм... Мә бинонтә!.. Сыйхәтә!.. Фәсивәд!.. Уазджытә әрбацәуынц... Хъыпп-сыпп дәр уә чи скәна!.. Цы стыр бәлләх ныл әрцыди, уый йә былалгъәй, йә Җәстистызуләй дәр уазджытән чи равдиса... Уымән сар йә къона! — Стәй та фәнылләгдәр кодта йә хъәләс. Бакости әфсинастәм. — Нә

сыхаг әфсинтә... Хатыр уә курын. Уә хорзәхәй, къәбиц – уә къухты... Кәм цы ис, зонут... Уазджытән – буң уазджыты уынд... Хәрдәй, нозтәй... Хәлдзәгдинадәй... Нә хәдзары цы судзгә зиан ис, уый уазджытән сә фәсонәрхәдҗы дәр мачи бафтауәд... Зиан мах зиан у... Уазджытә ницы аххос-джын сты... Күй аңауой, уәд кәндзыстәм нә зианы хъуыд-даг... Ам чи ис, уыдонәй дардәр хъәубәстәй дәр күйнничи базона хабар!.. Бамбәрстат мә?!

Хъуыдәберды ныхәстә уәззау нәмгуытау хаудысты тарст бинонтыл, сыхәгтыл. Афтә сәм фәкасти, цима сәм къәдзәхай ләууәг зәронд гәнах дзуры... Кәрты уәвджытә иууылдәр ныхъхүс сты, сым-сым дәр ничиуал уәндыди. Уәд та ләг загъ-та:

– Уә цәссыгтә ныссәрфут!.. Цы загътон әз? Рәвдә! – топ-пы гәрәхтау нәрыйдисты йә дзырдтә.

Æнәдзургә, әнәхъыпп-сыппәй ләппутә систой марды. Бахастой йә кәройнаг уатмә. Сәхгәдтөй йыл уаты рудзгуытә, дуар. Сылгоймәгтә систой уадзыг мады. Тагъд-тагъдәй йә ахастой сыхәгтәм.

Уәдмә чындзхәсджыты зард әмә сә бричкәйи цәлхыты къыбар-къыбур әрбайхъуыстысты хәстәгәй. Хъуыдәберд та йә тызмәг цәст ахаста кәртыл. Фәкомкоммә әхгәд уаты дуармә әмырәй кәуәг ләппумә, Зауыры әрдхордмә. Фәхъэр ыл кодта:

– Ләппу!.. – Стәй йәм бакъаңдзәф кодта әмә фәлмәндәрәй загъта: – Готтор... Æрдхорд әфсымәр дын нал ис... Фәлә цәссыгтә – фәстәдәр... Хабәрттә уый фәстә... Цәссыг нә фидауы ләджы цәстомыл!.. Уазджытәм фәкәс, күйд әмбәлы, афтә!.. Хәлдзәгәй!.. Семә – әмзард... Æмкафт, әмхъәлдәг күйд уай, афтә... Равдис ләтдинад!.. Ныр цу, кәрты дуәрттә уәрәх байтом кән уазджытән...

Кәрты чидәриддәр уыди, сыхагәй, хионәй, чызгәй, ләппүйә, әнәдзургәйә цәрдәг әххәст кодтой, хистәр сә цы домдта, уыдон. Хәдзар чысыл раздәр күйд бәрәгбонхуыз уыди, афтә та фестади әдде бакәсгәйә. Готтор йә саумаройи хур-хыл ныххәңциди, кәрты дуәрттә байтыгъта. Æрбаудысты иннә

сыхәгтә, ләппутә, чызджытә хъәлдзәгәй. Әрбахәецә сты чындахәсджытә дәр. Дыууиссәдз барәджы хәдзары акомкоммә әрхызтысты сә бәхтәй, әнхъәлмә кастысты, хәдзармә бацәуны бар сын чи ахәсса, ахәм ләгтәм.

— Гәләу, — баздахти Хъуыдәберд сыхагмә, — уәртә искәйты айс демә... акәс уазджытәм... зәгъ сын еблагъуә... ратт сын фәндаг хәдзармә... Готтор, — фәдзырдта ләппумә дәр, — хистәртимә акәс уазджытәм... Хъәлдзәгәй!..

Чысыл фәстәдәр, заргә, фәндырдзагъимә судзгә зианджын бинонты кәртмә бараст сты чындахәсджытә. Кәрты базмәлән нал уыди хъәлдзәг адәмәй.

* * *

Фәссихор арв ноджы тынгдәр хъуләттә кәнын байдыдта. Әвраты тыхстысты хәхты цъуппityыл. Хур-иу куы сә аууон фәзи, куы та-иу се ‘хсәнты йә тәссар тынта әрнывәста коммә. Фәлә уарынәй тас нае уыди.

Хъуыдәберд йә уазджытән фынгтә саразын кодта кәрты. Даргъәй-дәргъымә фынгтыл рабадтысты уазджыты әмә фысымты хистәртә. Бацахстой стыр кәрт. Кәстәртән, ләппутә әмә чызг уазджытән, хъазт ахастой хәдзары акомкоммә, йә кәрдәт кәмән бахус, уыцы уәлмусмә. Уырдыгәй ныйиләләй кодта фәндыр уазәг чызджы къухты. Хус фәйнәгыл кәстәр ләппуты тыхджын әмдзәгъд әмә фәндыры хъәләстә ныннәрыйсты хъәуы бәрzonд мәсгүйтә әмә гәнәхтыл. Кәртәй райхъуысти зарәг.

Хъуыдәберд ләуууди кәрты дуармә дыууә сыхаг ләгимә. Йә цәст дардта хистәрты фынгтәм, кәстәрты хъазтмә. Тынгдәр та хъаҳхъәдта, хәдзары уәззау хабар чи зыдта, уыдоны, ноджы йә дыууә чызджы, йә дыууә ләппуйы. Искај цәсгомыл сә-иу әнкъардзинады аүуәлтә куы ауыдта, уәд сыл-иу, судзгә әхсидәвтау, сәмбәлдисты йә тызмәг цәстыты цәхәртә. Бинонтә йә әмбәрстой йә цәстызуләй дәр әмә сәхи дардтой хъәлдзәг.

«Цы баци не ‘фсин та цымә?.. Уазджытә йә куы агурой, уәд сын цы дзуапп рардәуыдзән?..» — хъуыды кәны ләг... Әмә цалырдәм нае хъуыды кәны ныртәккә Хъуыдәберд... Цалырдәм нае саджилтә кәны йә зәрдә. Әдде бакәсгәйә та афтә зыны, цыма әппиндәр ницәуыл мәт кәны. Цыма йә зәрдә рухс у

ацыппәт циндзинадәй. Йәхи ныддур кодта фидар ләг әмә нә кәсү әхгәд уатырдәм. Әрмәст әрфгуыты бынәй акәсү, уыңы уатырдәм чи фәцәйщәуы, уый фәдыл.

Ләуүү Хъуыдәберд әнцад, хәңци йә сауарәэт хъамайы урс сәрүл әмә йә бәзджын әрфгуыты бынәй, дыгуәхстон топпы хәтәлтау, алырдәмдәр кәсүнц үә дыууә сауцәсты. Рәстәггай адауы йә халас рихитә. Хистәртә үәм күү фәсиidyнц арфәтә ракәнүүмә, уәд хъәлдәзәгхүүзәй әрләууы сә цуры, цымы йыл әппүүндәр ниңи бәлләх әрциди, афтә. Зәрдәрухсхүүзәй әгъдау дәтты уазджытән дәр әмә йә хъәубәстән дәр.

Хистәртәм үә зәрдә уый бәрц не 'хсайы. Уыдонән сә уәле бады йә хорз сыхаг Гәләу, әмә дзы әгъдау уыдзән, уый зоны, фәлә хъазты қәстәртә, үәхи цот сәхи күү нә бауромой, истәмәй күү рапром кәнной хәдзары стыр бәлләхы хабар... Уазджытән сә циндзинад күү фехалой...

Йә чызг Мисурәт нә күымдта хъазтмә, уәддәр әй акодтой.

Хъазтмә кәсәг ләппү, хабар чи нә зыдта, уый үәм фәндир күү баҳаста, уазәг чызг бафәллади, ды ацәгъд, зәгъгә, уәд Мисурәт үәхи нал баурәдта. Ныккуытта. Хъазт фегуыппәг. Уайтагъд чызгыл амбырд сты хионтә. Уазджытә та кәрәдзимә бакастысты.

Хъазты фәндирдзагъд әмә әмдзәгъд күүнәуал хъуыстысты, уәд Хъуыдәберд цәхгәр фәзылди уыңырдәм. Чызджыты дзыгуырәй күү ауыдта, уәд баләуууди сә цуры.

— Гъәй, фәсивәд, — хъәлдәзәгәй сәм бадзырдта, — уый күүдү, уый?! Цәуылнә зыланг кәнүү уә фәндир?.. Цәмән баурәдтат хъазт?..

Хабар күү бамбәрста, уәд баздәхти йә чызгмә:

— Мисурәт... мә чызг!.. Ау, дә хо йеддәмә чындычи аңыд... Цы йыл кәуыс?..

Чызг әм ахәм цәстүтәй скости... Ахызти фыды зәрдәйи уыңы цәстәнгас... Фәтәригъәд ын кодта. Чысыл ма баҳъәуа, үәхәдәг дәр ныккәуа. Фәлә та фәлтәрд ләг ныффидар кодта үәхи. Йә кәуын худынмә сирвәзти әмә та загъта:

— Мәнә дын дәхи күү әрвитет... уәд-иу кү әмә кү, цас дә фәнда, уыйас... Ныртәккә та... — ләг йә чызджы цәстүтәм ныккасти. Уыңы ныккасты уыди уайдзәф, ныййарәдҗы уайдзәф, ома, ныиххәц уал дәхиуыл, бафәраз... мәнән дәр

әнцон нәу... Чи зоны, зындәр... Ма мә фәкъәмдәстыг кән атәппәт дзылләтү раз.

— Райс, райс, мә чызг, фәндыр... Схъәлдәг кәнәм нә уазджыты... Дә хойыл ма кү... Уйй йә амонд ссардта... Мә ныхастә нал хъуыды кәныс? — дзырдта фыд фәлмәнәй, фәлә уыцы фәлмән ныхасы Мисурәт бамбәрста фыды додой... Әнәбары баҳудти, йә цәссигтә ныссәрфта әмәе райста фәндыр. — Афтә, гъе, мә чызг, — загъта та Хъуыдәберд әмәе ләппутәм ракости. — Готтор!.. Рахиз-ма... Уазәг чызгимә куыд кафыс... фенон, бақәсәм дәм...

Ныззыланг та кодта фәндыр, ныннарыди әмдәгъед. Ләппуты әхсәнәй рахызыти Готтор. Уйй, Хъуыдәберд ын куыд загъта, афтә, уазджыты куы әрбиноныг сты, уәд суади сәхимә. Йә цуаны дзауматә раивта бәрәгбоны дарәсәй әмәе фәстәмә әрхәццә морә цухъхъайы әлвәст ләппүйә. Әрмәст әнәдастәй.

Рахызыти уазәг чызг дәр. Пәрпәргәнгә дари разгом къабайы әхсинәгау ләппүйы разәй тахти зилгәйаг саурәсугъед.

Хъуыдәберд баздәхти, кәимәе ләууыд, уыдонмә. Уырдыгәй йә цәст дардта дыууәрдәм дәр. Фылдәр — хъастмә.

Әнкъард уыди Готтор, уәзбын кафт кодта уазәг чызгимә. Уйй чызджы зәрдәмә нә фәңциди. Цәмәй зыдта хъәлдәг уазәг чызг, ләппу әнәбары кәй кафы. Йә зәрдә ныртәккә кафыныл кәй нәу. Готторы фәндыди, цәмәй уазәг, чысыл акафты фәстә, ныллаууа, фәлә хъәлдәг чызджы йә зәрдә ахаста быңауы кафтмә, уәззая хохаг ләппүйы фәкъәмдәстыг кәнинмә. Быдираг хъал чызг сഫәнд кодта хохаг ләппүйы кафтәй амбулын. Стәй цы бон, цы уавәр!

Чызг куы нә ләууыди, уәд әй бамбәрста Мисурәт дәр. Хъыг ын уыдис. Уйй куынна зыдта, Готтор әнәбары кәй кафы, йәхәдәг дәр әнәбары цагъта фәндырәй. Куынна зоны Мисурәт: йә кәнгә әфсымәр Готтор әмәе йәхи әфсымәр Заярыәй кафагдәр нә уыди әгас комы фәсивәдәй... «Ацы хъал чызг мын ме ‘фсымәрты фәхудинаң кәна... Нә, уйй нә уыдзәни», — загъта йәхинимәр Мисурәт. Йә зәрдәйы катай аивылди ерысы фәндагыл, йә фәндыры хъәләстә стахтысты уәллоз. Бамбәрста йә Готтор. Чысыл рәстәгмә йә цәститә ферттывтой уымән дәр. Растьыл чыма цәргәсү базыртә асагъди, афтә ныззылди чызджы алыварс... «Райхъал кодтон ацы хохаг арсы,

ныр ныллаууон», – зәгъы йәхинымәры уазәг чызг, фәлә ма кәм!

Бафәллади чызг. Фәлә кәстәр ләппүтә фәндирмә гәсгә ѡмдзәгъд уәллоз систой. Уәд чызг кафтә-кафыны цәстәй амоны йе ‘мбәлттәм, ома, аивут мә, зәгъгә. Бамбәрстой йә хъәуы фәсивәд, ныххудтысты.

Иу фәзиләнди та, ләппу йын йә размә къахфындзтә куы ѡрсагъта, уәд уазәг йәхи баппәрста йе ‘мбәлттәм. Готторы разәй фәци әндәр уазәг чызг... Чызджы фәстә – әндәр ләппу.

Афтә хъаст нәрыди дардәр. Уазджытә ѡмә хъәубәстәй хуынд адәм Хъуыдәберды хәдзары иу сихорәй иннә сихормә бадтысты дзаг фынгты уәлхъус, минас кодтой, худтысты, хъа-зыдысты, зарыдысты.

Иу сихорәй иннә сихормә хәхты рәбүн хъәуы бәрzonд мәсгүйтә ѡмә гәнәхтә арытой чындзхәсджыты ѡмә хъәуы фәсивәди хъасты уынарәй.

Дыккаг бон сихорыл сыйхи чызджытә астәуккаг уаты Дунетханыл кодтой чындзы дзауматә. Чызг уыди хъәлдзәг, фәлә-иу рәстәггай аджих. Устыты әхсән нә уыдта йә мады, фәсивәди әхсән – йе ‘фсымәры. Суанг ма хызы бынәй дәр, йә фарсмә чи ләууыди, уыць чызджыты афәрс-афәрс кодта:

– Дзыщца кәм и? Кәм и Дзыщца?

– Фыр күистәй, зиләнтә кәнинәй бафәллади... Йә сәр срысти ѡмә йә ѡрхуиссын кодтам дәллаг уаты, – радтой йын дзуапп чызджытә.

– Ме ‘фсымәр та кәм и? Кәм и Зауыр? Күиннә мәм ѡрба-уайы?.. Мә уарзон әфсымәр мын фәндарастан күиннә зәгъы?..

– Зауыр цуанәй нәма ѡрыздәхти, – раттыңц та йын дзуапп.

Фәссихор къухылхәцәг ѡмә ѡмдзуардҗын сә хойы ракодтой хәдзармә зард ѡмә фәндирдзагъдәй иләләйгәнгәйә.

Кәугә бацыди Дунетхан әфсинты цурмә. Афтә ѡмбәлди чындзы цәуәг чызгән.

Хәдзар уыди талынгомау, фәлә Дунетханы цәстыйтә ахуыр уыдисты алы къуымыл дәр. Хызы бынәй кости әфсингәт. Зәрдәйә агуырдта йә мады. Устыты әхсән әй куы нә федта, уәд ныккуытта хәкъуырццәй. Скуыдтой устытә дәр. Исдугмә хәдзарәй райхъуисти ѡрдиаг. Әфсингәт цәуыл куытой, уый нә бамбәрстой ѡрбацәуджытә. Нә йә зыдта Дунетхан дәр.

Ахәм бон әфсина тә чындызы ңауағән хъазән ныхәстә, арфәтә фәкәнинц, ам та – кәугә...

– Гъәй, гъәй, хорз әфсина.. Сымах та ңауыл кәут!.. Уә чызджы уын зындонмә күни нә хәссәм, мыйиаг, – загъта къухылхәңәг. Устытә фәсабыр сты, әвәццәңән, уымән, әмә Хъуыдәберд әрбакости дуарәй. Уәд әфсина, мады хъарм хъәбысты бәсты, уазал, әнкъард хъәбыстә акодтой Дунетханән, «амонды фәндаг дын ай Хуыңау фәкәнәд» ын загътой, әмә ууыл әфсымәртә сәхойы ракодтой кәртмә.

Хәдзары, гәнахы къултә та ныщарыдтой чындахәсджыты зард әмә фәндирдзагъдай. Къухылхәңәг әмә әмдзуарджен Дунетханы сәргъәвтой бричкәмә, кәугә-кәуын ай сбадын кодтой чызджыты ‘хәен. Бричкә араст и кәртәй уынгмә. Чындахәсджыты агадтысты сә бәхтыл. Әркафыдысты бричкәй рәзты. Зард, худт, фәндирдзагъд, гәрәхтә ныннәрыдысты хъәуы сәрмә къадзәхтыл.

Уазджыты фәдил кәртәй рацыдысты бирә чызджытә әмә ләппутә фәндарастан зәгъынмә. Кастьсты сә фәдил.

Хъәуәй рахицән сты уазджытә. Ничи сә базыдта зианы хабар. Нә базыдта Дунетхан дәр, йә уарзон әфсымәрди марды уәлхъусәй чындызы кәй рацыди, уый. Иууылдәр ацыдысты буцәй, рәвдидәй, хъәлдзәгәй.

Әрмәст уазджыты хистәрти сәрәй нә хицән кодта иу хъуыды. Дыууа аңаңгә ләдҗы, – иу сиахсы хистәр әфсымәр, иннә сә мадыфсымәр, – бардҗыты әхсән цыдысты фәрсәй-фәрстәм. Уыдан дыууәйә дәр фарон Хъуыдәберды хәдзары цалдәр хатты уыдысты минәвар. Зыдтой сә чындахән йә мады дәр, ие ‘фсымәрди дәр.

– Диссаг дәм нә кәсы, Солтан, мад нә фәзынди әппүндәр хәдзары, – загъта сә иу.

– Мәнмә дәр диссаг кәсы... Суанг ие чызгән фәндарастан зәгъынмә дәр нә фәзынди, – бафтыдта йәм дыккаг.

– Аниу ие ‘фсымәрди та... Дә цәст ыл искуы әрхәңциди?

– Нә ие федтон... Стәй се’ппәт дәр куыттар әлхъывд цин кодтой... Диссаг нәү?..

Хъуыдәберд ие сыхәтимә, ие хъәуккаг ләгтимә ләууыди кәртү дуары әдде, каси уазджыты фәдил әмә хъуыды кодта: «Мә хъәубәстә мын мә уазджыты сбуц кодтой... уыдан руаджы сә буцәй, хъәлдзәгәй арвыстон... Ныр уыдан нә

зоныңц, мә хәдзары цы судзгә сау бәлләх ис, уый. Күйд сын ай загъдәуа?.. Цы бакәнон?»

Ләг үыңы сагъәстә күйд кодта, афтә хәдзарәй райхъуысты хоты әрдиаг әмә әфсымәрты bogътә. Уыдон ныронг сәхи тыххәй уәәдтой, сә фыдаәй тәрсгәйә, уазджыты әфсәрмәй. Ныр уазджытә рагъәй күй фәаууон сты, уәд сәхи нал баураәдтой. Дуар байтом кодтой әмә сә мард әфсымәрлы ныддәлгом сты. Кәрты, стәй ма әдде дәр цы бирә адәм ләууыди, уыдон джихәй бazzадысты. Кәрәдзимә бакәс-бакәс байдыдтой. Уәд Хъуыдәберд баздәхти Гәләумә:

— Гәләу, мә зынаргъ сыхаг... Стыр бузныг... Мә уазджыты мын сбуң кодтат. Мах нәхи ныддур, ныффидар кодтам... Нә судзгә зианы уәлхъус... Ацы адәм, нә хъәубәстә нә зоныңц... мә хәдзары цы сау бәлләхы хабар ис... Ныр та кәнәм нә зианы хъуыддәгтә...

Хъуыдәберд Гәләуән үыңы ныхәстә күй кодта, тәккә үыңы рәстәдҗы сыхәгты хәдзары тигъәй әрбазынди ие ‘фсин йә уәрдҗытә хойгә, йә дзыккутә тонгә... Дыууә усы йын хәңдисты йә цәнгтыл, афтәмәй йә ләгты әхсәнты бакодтой кәртмә сау маройгәнгәйә. Уәд Гәләу цавддурау ләууәг адәмән бамбарын кодта хабар. Ләгтә әрләууыдисты Хъуыдәберды раз къулсәртәй. Әрвадәлтә, хәстәдҗытә, къабәзтә тымбыл къухтәй сә сәртә хойгә баңдысты, ныртәккә дәр ма заргә әмә худгә цы кәрты кодтой, уырдәм сау әрдиаг гәнгә. Хәдзарәй, кәройнаг уатәй, райхъуысти зәрдәхалән хъарәг.

Хъуыдәберд ләууыди әнцад, стәй адәмән арфәтә ракодта, уазджыты кәй сбуң кодтой, уый фәдыл, ракуырдта сә хатыр, хъәлдзәгдзинадәй сә әнкъард хъуыддагмә кәй хоны, уый тыххәй.

Къорд ләдҗы Хъуыдәбердимә бауынаффәтә кодтой. Арвыстой хъәргәндҗытә комы иннах хъәутәм, ног хәстәдҗытәм дәр, зонгәтәм, хәләрттәм.

Дыккаг бон әрәмбырд сты дзылләтә әмә бафснайдтой суздаджы зиан.

АРВИСТОН

ХЪУЫДЫТАЕ

* * *

Аёдлытæ искæй аиппытæ куы бафиппайынц, уæд сыл худæгæй сæхи схæссынц. Уыдонæн сæхи аиппытæн райдайæн дæр нæй æмæ кæрон дæр. Фæлæ сыл хъуыды нæ кæнынц.

* * *

Искæй усмæ кæй зæрдæ нæ бахъазы, ахæм нæлгоймæгтæ стæм ис.

Уыдон фыццаг сækæр ахæрынц, фæлæ сын фæстагмæ мæллæтхæссæг марг фесты.

* * *

Мæхи уд радтон æмæ Хуыцауы уд райстон. Кæд дæ буары не Сфæлдисæджы уд нæй, уæд дзы адæймаджы уд дæр нæй.

* * *

«Аэз», «æз» – уый уæззау низ у, æмæ кæд дæ бон у, уæд дзы дæхи бахиз.

О мæ дунейы рухс! Зынгæн бæмбæджы тыхтæй кæдмæ ис дарæн?

* * *

Гуырысхо æгас дуне дæр аныхъуырдта, фæлæ гуырысхойæн йæхи никæй бон у аныхъуырын.

* * *

Хахуыргæнæджы, цыифкалајджы дæхимæ хæстæг æрбауадз, дæ кæрты йын халагъуд сараз.

Уый дын æнæ сапон æмæ æнæ донæй дæ удыхъæд, дæ зонд ыссыгъдæг кæндзæни.

* * *

Дæ къæхты бын цы кæрдæг ис, ууыл фаутæ ма ‘вæр.

Иунәг кәрдәджы хал дә цәсты куы бахауа, уәд дә удахарәй амардзәни.

* * *

Цъәх әвзар хаты, дон ын стыр хәрзты кәй цәуы, уый.
Фәлә хус къодах цы зоны, къәвда кәд рауардзән, уымән?

* * *

Адәймаг а зәххыл цәры, цыма әхсәвыгон гомцәстәй фынәй кәнү, уыйау.

Йә фыны та уыны, цыма кәйдәр әвидийгә бынтәм фәцалх әмә сә зыдғәнгәйә давы.

Фәлә куы райхъал, уәд бамбәрста, йә къухы мисхалы бәрц дәр кәй ницы бафтыд, уый.

* * *

«Мән у», «әз дән» – әлгъаг низтә.

Әнәвгъау сә ныххурх кән.

«Мән у» – дә къәхтән сахсәнау.

«Әз дән» – бәндән дә хурхән.

* * *

Нәе уарзыс дарәс чъизийә.

Фәзәгъыс: «Тагъд әй раппар!»

Әнәрвәссон ләг, раздәр уал

Дә уән сис йә гаппар.

* * *

Дә уә – хуымбыдыр (у йә гәс та куырм),

«Зыды цъиу» ын йә бәркәдтә мырхы.

Әркәс, мә хур, мә зәрдә дыл тыхсы:

Ныггафутт уыдзән афтәмәй дә хуым!

* * *

Уәлдай дын нәу – мәнгард уа әви раст –

Сә дыууәйыл дәр байуәрстай дә «уарзт».

Фәхойынц хатт дыууәрдигәй гуымсәг.

Цы схонон дәу? Гуымсәг дә әви ләг?

Кабир (1440–1518), индиаг

поэт әмә зондылағ.

ЦИТАТАӘТӘЕ

* * *

Коррупцийы әмәе къәрных чиновникты хъуыддәгтә күү фәиртасынц, уәд дзы әнахуыр диссәгтә разыны: ахкосджынта сә фыдракәндты тыххәй аккаг әфхәрд нә байиафынц. Дон хус змисы күүд афардәг уа, афтә фылдәр хатт стыр фыдгән-дҗыты хъуыддәгтә айсәфынц. Бюджеты мулк йәхирдәм чи ссивы, уыцы бәрзондылбадәг кусдҗытә карз әфхәрд күүнә цәуой, уәд нә бәстәйи нывыл цард никуы уыдзәни. Ныртәккә Уәрәсейы ис ахәм адәмы къорд, әвналән кәмә нәй, әфхәрын кәй нә уадзынц: цыфәнди әнаккаг митә күү бакәной, уәддәр сын ма кә зәгъяг нәй. Сә күистәй сә сисынц, әмәе хъуыддаг ууыл ахицән вәййы. Уый дәр – әрмәст стәм хатт. Уыцы иу рәстәг чиновникты бәрны тыххәй закъонмә йә хъус ничи дары, «рохуаты баззади». Цәмәй чиновниктә хүыммәтәг адәмы хъыс-мәтүл тыхсын райдайой, уый тыххәй сә домын хъәуы закъо-ны бындурыл. Уыцы закъон чи нә әеххәст кәна, уый та хъуамә карз әфхәрд цәуа.

***Анатоли Карпов, шахмәттәй дунейы
чемпион, Паддзахадон Думәйи депутат.
АиФ, 2013, № 50***

* * *

Афтә мәм кәссы, цыма Уәрәсейыл санкцитә кәй ных-хуырстый, уый нын фадат дәтты Европәйи Советәй нәхи ра-тонынән. Уәд нын фадат фәуыдзәни, цәмәй закъонтәм хаст әрцәуа марыны тәрхон. Акәсүт-ма, Китайы цытә цәуы, уымә. Бәрзонд бынаты чи бадт, ахәм коррупционеры, әдасдзинад хъаҳхъәнныны министры әрцахстый. Йемә ма къәппәдҗы баҳаудтой 300 адәймаджы. Хъуамә се ‘ппәтүл дәр пулемет аскъәрой... Цәй, әмәе китайәгтәй ракурәм, цәмәй нын, афтә әнәкъуылымпыйә чи дзәхст ласы, ахәм пулеметтә рарвитой.

* * *

Махмә 1991 азәй фәстәмәе Уәрәсе, зәгъгә, ахәм паддза-хад нал уыди. Паддзахады бәсты нәм фәзынди әлгъаг, смаг-гәнаг цъымара, расыг әвирихъау цәрәгой кәм бадт, ахәм. Уыцы

цъымарайы хъумамæ цы ‘рзадаид? Сæгъ, дам, бæласы бын куы фæмизы, уæд уым бирæ рæстæг ницыуал æрзайы. Раst афтæ Уæрæсейыл дæр æппæт дунейы сæгътæ фæмизтой, æмæ ма дзы хъумамæ цы ‘рзадаид!.. Фæлæ мах ногæй рæзын байдыдтам!.. Историйæн фæстæмæ здæхæн нæй.

*Александр Проханов
АиФ, 2014, № 15*

* * *

Политиктæ дзурдзысты ‘мæ дзурдзысты. 24 азы дæргыы амæй ай рæсугъдæр ныхæстæ кæнынц! Фæлæ хъуыддагæй хъумамæ равдисиккoy сæхи, хъуыддагæй! Хъуыддаг та нæй. Давджытæ ахæстæтты бадынц! Нæ бадынц. Мæгуырты хардзæй чи схъæздыг, уыдоны кой кæнын. Мæгуыртæ бирондæттæ къахынц, адон та цардæй хъулау хъазынц! Закъонтæ иууылдæр къærныхты пайдайæн арæзт сты, афтæмæй та хъумамæ адæмы фарнæн кусиккой. Абон нæм, уæлдæр скъола каст чи фæци, диссаджы зонды, интеллекты хицау чи у, ахæмтæ ис тынг бирæ, фæлæ сын куист нæй æмæ рапаху-бахау кæнынц. (...)

Нæ депутаттæ иу боны цардæй цæрынц, фидæны мæт сæ нæй. Мæгуыртæ нывыл цæрынхъом куыд суой, адæмы нымæç фылдæр куыд кæна, æнæнiz цæмæй уой, фæсивæд æгүистæй рапаху-бахау куыд нæ кæной æмæ а. д. – хъумамæ фыццаджы-фыщаг уыдæттыл тыхсид паддзахад. (...) Махмæ та фæсивæд сæ хæлæфтæ æрласынц æмæ хъæбатыр хæстоны цыртдзæвæныл сæ хъуыддаг бакæнынц. Хицæн бæстыхæйттæй æфсымæрон ингæнтæм калынц æхсæнтæ, алы чъизитæ. Уыцы телесюжеттæ сты нæ спектакльты – ног хабæртты программæттæй сæ райстам. Цæмæй нæ фыдæлты кады хъуыддæттæ ферох кæнæм, ууыл чи бакуиста? Клинтон дзырдта: советон идеологи фесафынмæ, дам, бæллыди Трумэн – бакæнæм, дам æй атомон бомбæйы фæрцы. Фæлæ, дам, мах атомон бомбæйы сæр нæ бахъуыд – æнцад-æнцойæ, дам, фехæлдтæм уыцы идеологи æмæ сарæстам, хомаг йеддæмæ кæмæ ницы ис, ахæм паддзахад. Нæ фæсивæды сæрьы нын тъыссынц æлгъяг зонд, халынц æй наркотиктæй, æнæуаг митæй. Дзурынц, раst, дам, нæу, Сыбыр Уæрæсейы кæй у, уый, уынаффæ кæнын дæр, дам дзы нæу уырысы бон.

*Николай Губенко
АиФ, 2014, № 20*

ÆМБИСÆНДТАË

Ды домбай дæ, домбай

Иу заинаг домбай холыагур ацыд әмә сәмбәлди фысты дзугыл. Йæхи сыл ныщавта, æрмæст йæ бон ницы баци – æрхауд әмә амарди. Фæлæ йын райгуырди лæппын. Фыстæ йæ семæ акодтой әмә йæ хъомыл кæнын байдытой. Сæ астæу рæзыди, уыданау кæрдæг хордта, уасыди се ‘мхуызон. Æмæ куы систыр, уæд дæр фысты миниуджытæ нæ уагъта, зондæй дæр уæдæ фыс уыди, фыс. Иуцасдæр рæстæджы фæстæ дзугмæ бацыд æндæр домбай, әмә йын йæ астæу йæхи хуызæн цæрæгой куы ауыдта, уæд дисæй куыннæ амардаид? Фыстæ-иу истæмæй куы фæтарстысты, уæд-иу уый дæр семæ лиздæг фæци. Хæстæгдæр әм йæхи байста, фæлæ фыстæ уайсаҳат фæйнæрдæм фæпырх сты, семæ – фыс-домбай дæр. Æддагон домбай әм иудадзыг йæ хъус дарын байдытда. Иуахæмы йæ фынæйæ ссардта, багæпп әм ласта әмә йæм дзуры: «Райхæл у! Домбай куы дæ, уæд ам цы ми кæныс?» «Нæ, – фысы уаст бакодта уый әмә тæргæризгæйæ дзуры: – Æз фыс дæн». Уæд æй æддагон домбай цады былмæ аласта әмә йын загъта: «Ныккæс-ма далæ донмæ, цымæ иухуызæттæ не стæм». Фыс-домбай ныккасти донмæ. Уым йæ хуыз куы ауыдта, уæд æваст йæ сæры фæмидағ ног хъуыды: «Ай æцæг куы дæн, æцæг, домбай». Йæ фысы уаст ныууагъта әмә ныббогътæ ласта.

Алчи йæхицæн рухс уæд

Буддæ мæлйыны къахыл ныллаууыди. Дыууиссæдз азы дæргъы адæмы йæ фæдил фæхуыдта. Ныр загъта: «Ай мæ фæстаг бон у. Кæд уæ исчи истæмæй бафæрсинаг у, уæд фæрсут. Нырæй фæстæмæ уæ хъуамæ алчидæр йæхи фæндагыл цæуа».

Сæ уæнгты сай мылазон мигъ ныббадти Буддæйы ахуыргæнинæгтæн. Йæ уарzon ахуыргæнинаг Анандæ та кæуын райдытда, къуыбар цæссыгтæ згъордтой йæ уадултыл. Тымбыл къухæй йæ риу ныххоста, æррайы хуызæн сси.

- Цы ми кæныс, Анандæ? – фæрсы йæ Буддæ.
- Цы ма уыдзыстæм дæ фæстæ? – дзуапп радта Анандæ. –

Ды немә уыдтә. Мах дә рухсәй цардыстәм. Тас нын ницәмәй уыди. Ацы дунейыл искуы талынг ис, уый зонгә дәр нә кодтам. Ныр куыд цәрдзыстәм әнә дәу?

Әмә та кәуын, әрдиаг кәнын байдынта.

— Байхъус-ма мәм, Анандә. Дыууиссәдз азы мә рухсы фәңцидтә. Дәхи рухсыл нә фәхәст дә. Афтә ‘нхъәлыс, но-джыдәр ма дыууиссәдз азы куы фәңдардаин, уәд дәхи рухсыл фәхәст уыдаис? Цас фылдәр исай әфстәу, цас тынгдәр фәзмай искәй, уыйбәрц гаффутдәр кәныс. Мә ацыд уын пайдадәр уыдзәни.

Алчи уә йәхәдәг йәхицән рухс уәд.

Дыууә дзывыры

Куырдадзы дыууә дзывыры сцалцәг кодтой. Уыдисты хәрз халдихтә. Иу дзы сарайы къуымы ләугәйә баззад. Иннә дзывир зәхкусәг дыккаг бон уәрдоны сәвәрдта әмә йә быдырмә аласта. Уым срәсугъд, әрттывдтытә калын байдынта.

Ногәй сарайы куы сәмбәлдисты дыууә дзывыры, уәд кәрәдзимә цымыдис кәстытә кәнын райдытой. Сарайы әгүистәй цы дзывир фәләууыд, уый сау ызгә сси. Гъемә хәләтгәнгә каст ие ‘мбалмә әмә йә бафарста:

— Афтә рәсугъд цәмәй сдә? Әз сарайы әнцад-әнцойә куы ‘рвыстон мә бонтә әмә цинәй куы мардтән...

— Әввонгәй кәй цардә, уый дә ныттуымызтә кодта, әз та куысты фәрцы сдән ахәм рәсугъд, — дзуапп ын радта дыккаг дзывир.

Хъәдыйн къус

Царди-уыди иу зәронд ләг. Бакуырм, хъусәй дәр нывыл нал хъуыста, йә уәрджытә зыр-зыр кодтой. Уидыгыл дәр ма тыхтә-фыдтәй хәңцид әмә-иу хәргә-хәрын фынгәмбәрзәнмә йә хәрмхуыспәй әркалди, хаттай-иу йә дзыхәй йә комдзаг дәр әрхауд. Йә фырт әмә йәм йә чындз әлгъәнгәйә кастысты, мәстү йәм кодтой. Фәстагмә йә фынджы цурмә нал уагътой, пецы фәстә-иу әй сбадын кодтой әмә ийн уырдәм зәронд тәбәгъы хастой хәринаг. Къуымәй мәгуыр зәронд

ләг әнкъардәй кости фынгмә әмәе-иу йә цәсттытә доны разылдысты. Иу рәстәджы йә күхтә афтә тынг ризын байдыдтой, әмәе йә күс әд хъәрмхуыпп зәхмә әрхауди. Күс асасти, уәдә цы уыдаид. Чындың зәронд ләгән алывыц акалдта. Уый, бецау, иу ныхас дәр не сഫәрәзта, әрмәест арф ныууләфыди. Балхәдтой йын хъәдын күс, әмәе уырдыгәй хордта.

Иуахәемы та мад әмәе фыд сихор хордтой. Раст уыцы афон уатмә әрбахызти сә цыппараздзыд ләппу, йә күхы суджы лыггаг.

- Уымәй та цы кәнис? – афарста йә фыд.
- Хъәдын кәхц, – дзуапп радта саби. – Куы сдындҗыр уон, уәд баба әмәе нанайән ацы кәххы хамбохъ ныккәндзынән.

Редакцийә. Ацы хабар әрвадиуәг кәнни ирон әмбисонд «Фыд әмәе фырт»-имә. Мәнәе уыцы әмбисонд.

Фыд әмәе фырт

Иу ләппу быдта тәскъ. Уәд әй йә зәронд фыд фәрсы:

- Ләппу, уыцы тәскъ цәмән бийис, тәскъхъуаг күнәе стәм?
- Ацы тәскъ әз бийин дәуәен. Куы йә фәуон, уәд дә уым цәвәрдзынән әмәе дә күләй атулдзынән.
- Хорз, мә хур, хорз. Фәләе-иу әй бавәр. Уымән әмәе ды куы базәронд уай, уәд дә фырты дәр баҳъәудәни, – загъта фыд.

АНЕКДОТТА

Армат ура!!!

Арәстадон әрмәег кәм уәй кәнинц, уыцы дуканимә бацыди дыгууә дастсәр скинхеды:

- Арматурә уәм ис?
- О. Цы аразын ис уәз зәрды?
- Рухс фидән.

Тәлмац

- Япойнаг әвзагмә Филипп Киркоров куыд тәлмацгәнгә у?
- Караоке Херовато!

Политикты уагæвæрд

Политикты сызгъэрин фестинарг уагæвæрд: иу хатт сараз, авд хатты та дæхицæй раппæл.

Дохтыры уаты

- «А»-ма зæгъ, хорз лæг.
- А-а-а-а-а-а-а!!!!!
- Ёгъгъæд у.
- А-а-а-а!!!
- Ёгъгъæд у, зæгъын, бандай!
- Дохтыр, а-а-а-а-а! Мæ ныхбынæй мын судзин ралас! А-а-а-а-а-а!

Гуырдзиæтæ

Иракы Гуырдзыстонæй цы фидауынгæнæг æфсæдты къорд ис, уыдоны нымæц уыди 2 мины. Ныр ма дзы ныууагътой 300 – америкаг æфсады утæппæт æфсалъæтæ, ома хæринаггæнджытæ нал хъæуы.

Уырыссаг зымæг

Кæддæры уырыссаг зымæг стыр ахъаз фæци Наполеоны æмæ Гитлеры æфсæдты ныддæрæн кæнинæн. 2014 азы та уырыссаг зымæг йæхæдæг бабырста Америчы Иугонд Штаттæм æмæ Китаймæ.

Цагъардарты дуджы

Рагон Ромы цагъартæ демонстрациæтæм цыдысты ахæм лозунгти мæ: «Ёгас цæуæд феодализм – æппæт дунейы адæмты рухс фидæн!»

Быцæуы аххос

Сомихы радиойы фæрсынц: Уæрæсе æмæ Эстонийы æхсæн быцæуæн йæ аххосаг циу?

Сомихы радио дзуапп радта: Эстонийы хъуыды тагъддæр кæнинц, дзургæ та сындæгдæр, Уæрæсейы та дзургæ тагъддæр кæнинц, хъуыды та сындæгдæр.

Әмгъылд

Салдат баңыди командирмә:

- Нәхимә мә ауадз – мә усән арынафон у...
- Командир әй ауагъта. Күүрийи фәстә салдат әрбахызыти.
- Цәй, Петров, дә усән цы райгуырди?
- Фараст мәйи фәстә йә базондзыстым.

Кәфхъундары аргъ

Цәрәгойты кәм уәй кәнүнц, уыцы дуканимә баңыд иу ләппу, кәссы уәртджынхәфсмә. Стәй дуканигәссы фәрсъ:

- Амән та йә аргъ цас у?
- 20 долләрье?
- Әнә агъудәй та?

Гипсәй цы аразын?

Ног иронән йә къух асости. Дохтыр ын афтә:

- Гипс дын ыл сәвәрын бахъедзәни.
- Цы дзы аразын гипсәй – мрамор ыл сәвәр – ма тыхс, бафиддзынән дын.

Уарзәттә

- Ахъәбыс-ма мын кән, мәнә «Ромео әмә Джульеттә»-йы куыд у, афтә.
- Әз «Каштанкә» йеддәмә ницы бакастән. Кәд дә фәнды, уәд дын дә фәстагыл фәхәцдзынән.

Интеллект

Иу чызг йе ‘мбалыл амбәлди уынджы:

- Цәй, куыд у, радтай экзамен?
- Нәе радтон – профессор цыдәр фыд-зәрдә разынд. Иудадзыг мын афтә дзырдта: ам интеллект хъәуы, интеллектәй спайды кән. Әз та уыцы дзаума уынгә дәр куы никуы фәкодтон, уәд дзы хъуамә куыд спайды кодтаин?

Цъары фәрстыл:

2. Кәсаг-дзылләтә.
3. Дойнаг дурыл конд ный.
4. Сыхәгтә.

* * *

Шеф-редактор

Ирида КОДЗАТИ

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

Компьютерный набор

Марина КИРГУЕВА

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00091 от 27 января 2014 г.

Журналы цы әрмәг раңауа, уымәй әндәр мыхуырон оргән куы пайда кәна,
үәд хъуамә амынд уа, «Мах дуг»-әй ист кәй у, уый.

Журналмәг цы кәүхфыстытә цәуы, уыдан редакци рецензи наә кәнни,
стәй сә автортән фәстәмәг наә дәтты.

Учредитель: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания.

362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.

Издатель: ГБУ «Журнал «Мах дуг»

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru; <http://www.mahdug.ru>.

Тел.: гл. редактор – 25-09-64;

отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия, компют. – 25-22-47.

Подписано к печати 27.06.14. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 300. Цена свободная. Выход из печати 20 июля 2014 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

Индекс 73247